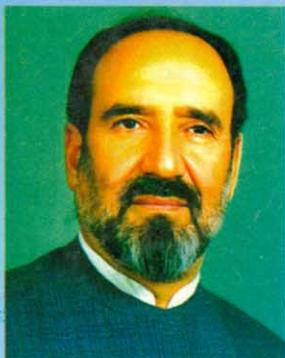

استاد مسلم ساتیلیبلار بوسبیدن
حق ایستمئین مشغله نی باشدان آتیبلار
شاید نئچه سی باطیلیله حقی قاتیبلار
لوح و قلمه با غلی قالیب رشته ای فکری
بی چون و چراسوم رائلین باشدایا زیبلار

چو خلا رسوز آچیب دهرده تاریخ و ادب دن
حرمت قازانیب بلکه مقاماته چاتیبلار
بو جم غفیرین چو خوتور پا خدا یا تیبلار
دونیابو یویادان چیخاری لاما زادی ذکری
تاریخ جهانی، بشری داشدایا زیبلار

سومرلر چامیر = چومرائللری

|||||
|||||

|||||
|||||

تألیف آیت الله دکتر ذاکری
حاضر لایانی: مهندس اکبر حمیدی علیار

سومرلر

SÜMERLƏR

دكتر حجت الله ذاكرى

D-H-ZAKİRİ

حاضير لايانى : اكبر حميدى عليار

Hazirlayani: ƏKBƏR HƏMİDİ ƏLYAR

ذاکری، حجت الله ، ۱۳۱۷

سومرلر / مؤلف حجت الله ذاکری - تهران:

حجت الله ذاکری ، ۱۳۸۲

۳۱ ص صور

۵- ۳۶۶۶- ۶- ISBN ۹۶۴

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا.

عنوان روی جلد : سومرائللری.

ترکی.

۱. سومر ۲. سومر- تمدن. الف. عنوان.

ب. عنوان: سومرائللری.

۹۳۵/۱ DS ۷۲/۲- س

۱۶۶۷۳- ۱۳۸۲م

کتابخانه ملی ایران

kitablnadi: SÜMERLƏR

کیتابین آدی : سومرلر

Müəllif: DR. HÜCCƏTULLAH ZAKIR

مؤلف: دوقتور حجت الله ذاکری

Hazırlayanı: ƏKBƏR HƏMİDİ ƏLYAR

حاضریلایانی : اکبر حمیدی علیار

yayın evi: ORAL

یاپین ائوی : اورال

Çap və səhafı: ORAL

چاپ و صحافی : اورال

litografi: RAZI

لیتوگرافی : رازی

Sayı: 5000

سایی : ۵۰۰۰

Çapılı: 1385-günəşili

چاپ ایلی : ۱۳۸۵ - گونش ایلی

Dəyəri: 5000tümən

دیه ری : ۵۰۰۰ تومن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اولو تانرى نىن آدى ايلا

ULU TANRININ ADIYLA

سومرلر

سیغمادین عقل لره

چوخ چالىشدىم تانىيام تاكى سنى درك ائله يم
باشدان اوهام و خىرافاتى آتام ترك ائله يم
سیغمادین عقل لره عقلىمىز ايشدن دوشدو
گلمىدىن فيكىر خياله اودا كوشدن دوشدو
مدعى لر هامىسى قالدىلار حىران من تك
هرنه يىن مثلى تاپىلدى ولى قالدىن سن تك
تكجە من واله و حىران دگولم محكمە دە
بسوعلى لر بىخىلب، عاجز اولوب معركە دە
بوالحديد اوغلو چالىر نالەندىالفكر كليلا
انت حىرىت دوى اللب و بليلت العقولا
بىر قدم اوئنجە له ديم مين بير آجاج آردا بىخىلدىم
جەل و ظلمت قويوسوندا نە غربيانه سىخىلدىم
كىلما قىدەم فىك شىسبىرا فرميلا
ناكصا يخېپت فسى عميا لايهدى سېيلا¹
نە ضرورت بىلنلى بىلمىيەنى دانلىياسان
سعى ائله آنفۇس و آفاقى² اۋزون آنلىياسان
ذاكرى كىمىدى بو ظلماتىدە خضرانە تاپا
آب حىوانى ايچە موشگۈلونە چارە ياپا

1 - بو سعرى ابن ابوالحديد، مرحوم علامە حلى يىن، باب حادى عشر كىتابى نىن شرحى نىن اىتداسىيىدە
گىتىرىپت

2 - سرېبھم آياتنا فى الافق و فى انفسهم حتى يتبيّن لهم انه الحق - فصلت سوره سى، ٥٣- نحو آبە

SÜMERLƏR

SIĞMADIN ƏQL LƏRƏ

Çox çalışdım taniyam ta ki səni dərk eləyəm
Başdan ovham-o-xurafati atam tərk eləyəm

Sığmadın əqlərə əqlimiz işdən düşdü
Gəlmədin fikr-o-xiyalə o da küşdən düşdü
Müddəilər hamisi qaldılar heran mən tək
Hər nəyin misli tapıldı vəli qaldın sən, tək

Təkcə mən valeh-o-heyram deyiləm məhkəmədə
BUƏLİLər yixılıb, aciz olub mərəkədə
BU-L-HƏDİD OĞLU çalır nalə:"ğədə-l-fikr-o-kəlila
Əntə həyyərtə zəv-il-lobbe və bəlbəltə-l-uqula"

Bir qədəm öncələdim minbir ağac arda yixildim
Cəhl-o-zülmət quyusunda nə qəribanə sıxıldım
"Külləma qəddəmə fikri fikə şibrən fərəmila
Nakisən yəxbutu fi əmya, layəhdiyə səbila"¹

Nə zərurət biləni bilməyəni danliyanan
Sə-y elə "ənfüs-o-afaqi"² özün anliyanan
"ZAKİRİ" kimdi bu zülmətidə xızranə tapa
Ab-i-heyvani içə müşgülünə çarə yapa

¹ - bu şeiri İBN-İ-ƏBU-L-HƏDİD, mərhum ƏLLAMƏ HELLİNİN, bab-e-hadı əşarətinən şəhərinin ibtidasında gətirib

² - ənəriyəhom ayatona fi-l-afaqe və fi ənfosehem hətta yətəbəyyənə ləhom innəho-l-həqq-fosselet surəsi, 53-ncü ayə

سومرلر

هدیه، تقدیم و اتحاف

وار یوخ حیاتیم
نديسه یازمیشام ائله
بیگانه لر قودور سالادا ده یمییه تسله
دوشمان سووورسا تورپاگیمی وئرسه ده یئله
کسسه امانیمی قانیمی تؤکسە ده سئله
دونیا بیلیر بونو دئیرم بیلمییه ن بیله
مندە سنین کیمی گۆزلیم باغلییام دیله

xxx

اونلار کى كربلا توربىيندن غېرى اوزگە بير زادا آلينلارينى قويمازلار،
دئمك اولار کى اونلار ملك و فرشته يووسونلو انسانلار ديلار کى انسانلارين ان
گۆزل و ياخشى سينا ياراشان حرمتى وئريرلر.

منيم ده فيكريم بودور کى اگر نتچە ورق عمر و مدن و حياتى مدان
قالميش اولسا، يعني اگر يورىمك اوچون اياق وار، دانيشماق اوچون ديل وار و يا
اگر سينه مده چىرپىنان اورك وارسا و يا شعور بير زاد طلب ائدير سه اونلارين
تورپاقلارينا اوزومو قاتىم و گونسە دفعە لرلە اونلارين عظمتى مقابىلىيندە
اگلە نىب تورپاقلارىندان اۋپۇم و بو خاطره دىر کى بو ناقابىلى، حقىقت يولونو
گىئدلەر تقدیم و اتحاف ائديرم.

ذاكرى

SÜMERLƏR

Hədiyyə, təqdim və ithaf

Var yox həyatımı nədisə yazmışam elə
Biganələr qudursalada dəymiyə telə
Düşmansovursa torpağımı versədə yelə
Kəssə amanımı qanımı töksədə selə
Dünya bilir bubu deyirəm bilməyən bilə
Məndə sənin kimi gözəlim bağlıyam dilə

Onlar ki kərbəla türbətindən qeyri özgə bir zadaalınlarını qoymazlar, demək olar ki onlar mələk və firiştə yovsunlu insanlardılar ki insanların ən gözəl və yaxşısına yaraşan hörməti verirlər.

Mənimdə fikrim budur ki əgər neçə vərəq ömrümdən və həyatimdən qalmış olsa, yni əgər yerimək üçün əyaq var, danışmaq üçün dil var və ya əgər sinəmdə çırpınan türək varsa və ya şu·ur bir zad tələb edirsə, onların torpaqlarına üzümü qatım və gündə dəf'lərlə onların əzəməti müqabilində əylənib torpaqlarından öpüm və bu xatirə dir ki bu naqabili, həqiqət yolunu gedənlərə təqdim və ithaf edirəm.

ZAKİRİ

قرآن کریم

QUR'AN-İ-KƏRİM

مبارک «روم» سوره سی،

۲۲-نجی آیه سی نین مختلف

ترجمه لری

Mübarek “RUM”
surəsi, 22-nci ayəsinin
müxtəlif tərcümələri

سومرلر

آیه بین اصلی – Ayənin əsli –

اتل مآدحى ٢١ الرؤم ٣٩٨

وَمِنْ أَيْتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْخِلَافَ
الْمُسَنَّتُكُوْدَلْوَانِكُوْدَلْلَىْنَ فِي ذَلِكَ لَا يَبْتَدِئُ
لِلْعَلِيمِينَ ④

Türkçə ayənin tərcüməsi – توركجه آيه نين ترجممه سى –

الله تبارك و تعالى نين آياتيندان گويسلىرين و يرىسن
يارانما سيدير و ديللىرنىزىزىن و رنگلىرنىزىزىن مختلف
اولماسىدا اونون آياتينداندىر و بونلاردا، شېسىز بىللىرلەر
نىشانلۇر وار.

22. Жөләрнег вә јерин жарадылыши, дилләринин-
цин вә рәнкләрининин мұхтәлифлиji да Онуң гүдрәт
әlamәтләrinндәндир. Шубнасыз ки, бунда биләнләр
[ағыл вә елм саһибләри] үчүн [Аллаһын ваһданијјә-
тина вә Онуң hәр төјә ғалир олмасыша дәлаләт
едән] нишанәләр вардыр!

Ve delillerindenuir göklerin ve yervuzünün yaratılış ve
dillerinizin ve renklerinizin ayrılıg, şüphe yok ki bunda,
bilenlere deliller var.

Farsca ayənin tərcüməsi – فارسجا آيه نين ترجممه سى –

از آیتهای خداوند تبارک و تعالی آفریدن آسمانها و زمین
است و اختلاف زبانهای شما و رنگهای شما از آیات او
است و بدروستیکه در آن نشانههائی برای دانایان است.

SÜMERLƏR

Rusca ayənin tərcüməsi - روسجا آیه نین ترجمە سى

22.

И из Его знамений — то,
Что сотворил Он небеса и землю,
Различие вам дал и в языках
и в цвете (кожи)

В этом, поистине знамение для тех,
Кто обладает знанием (Господних истин).

Almanca ayənin tərcüməsi(۱) - آلمانجا آیه نین ترجمە سى(۱)

Und unter Seinen Zeichen ist die Schöpfung der Himmel und der Erde und die Verschiedenheit eurer Sprachen und Farben. Hierin sind wahrlich Zeichen für die Wissenden.

Almanca ayənin tərcüməsi(۲) - آلمانجا آیه نین ترجمە سى(۲)

Und zu Seinen Zeichen gehört die Ersehaffung von Himmel und Erde und die Verschiedenartigkeit eurer Sprachen und Farben. Darin liegen Zeichen für die Wissenden.

SÜMERLƏR

İngiliscə ayənin tərcüməsi - انگلیسجه آیه نین ترجموھ سى

And of His signs is the creation of the heavens and the earth, and the diversity of your tongues and colours; verily, in that are signs unto those who know.

Fıransaca ayənin tərcüməsi - فرانسجا آیه نین ترجموھ سى

Parmi ses signes il y a la création des cieux et de la terre, la diversité de vos idiomes, de vos couleurs. En cela, il y a en vérité des signes certainss pour la savants.

Esperrantirca ayənin tərcüməsi - ائسپرانتروجا آیه نین ترجموھ سى

Unu el Liaj signoj estas la kreoj de la cieloj kaj de la tero, kaj la diverseco de viaj lingvoj kaj hautkoloroj. Vere en uo estas signo por kreitaĵoj.

SÜMERLƏR

Japonca ayənin tərcüməsi -
زابونجا آیه نین ترجمە سى

22. そして「かれ」のアーヤト（しるし、知らせ、奇跡）の1つは天と地の創造そして彼らたちの舌と彼らたちの色の多様性である：まことにこれの中には学ある者たちのためのアーヤト（しるし、知らせ、奇跡）がある。

Cince ayənin tərcüməsi -
چينجه آيە نين ترجمە سى

[22]他的一种迹象是：天

地的创造，以及你们的语言和肤色的差异，对于有学问的人，此中确有许多迹象。

Kürdice ayənin tərcüməsi -
کورديچە آيە نين ترجمە سى

وەلە بىشانە کانى زەوە، بەدى ھېنىنى ئاسماňە کان وۇزەوى، وە جىبا وازىز
زىمانتە کاتىن وەزەنگ ورۇتاد، بە راستى، لە مە دابەنگە زورىت، بىز زانابىت

Orduca ayənin tərcüməsi -
اوردوجا آيە نين ترجمە سى

اور اس کی نشانیوں میں سے آسمان رزمیں کی خلقت اور سماں کی زیانوں اور گھارے رنگوں کا اختلاف بھی ہے کہ اس میں سماجیان علم کے لئے بہت سی نشانیاں پائی جاتی ہیں ②۲

(giriş)

vəsfini eşitmiş görüşünə tələsirdim, 1384-ncü ilin şəhriyər ayında tehranın batısında yerləşən, qədim "həsənxan qalası" indiyən "quds şəhəri" adlanan şəhərin cənubi giriçəğində, sağ əldə görkəmi ağ mərmər daşdan olan iki qat bina, başında "oral çap evi" və "rəsmi sənədlər səbt dəftəri" tablosıyla, adəmi uzaqdan çağırır, binanın dəmirdən yapılmış dərvaza qapısının tağlarında naxış bağlayan "el evi" insani daha artıq marağlandıır. binanın bir qatda yer altdadır ki çap evi orda yerləşib, birinci qatda yer dutan iki mağaza, çap evinin dəftəri və anbarı sayılır. Şüşənin dalında bir neçə bildiriş kağızı gözə çarpır:

گیریش

وصفینی اتشیتمیش
گؤروشونه تله سیردیم، ۱۳۸۴-نجو
ایلين شهریور آیندا شهرانین
باتى سیندا يئرلشن، قدیم قودس شهری
قالاسى ایندى ایسه قودس شهری
آدلانان شهرین جنوبى گیره جاغیندا،
ساغ الده گوركمى آغ مرمر داسدان
اولان ایکى قات بینا، باشیندا اورال
چاپ ائوى و رسمى سندلر ثبت
دفترى تابلوسو ايلا، آدامى اوزاددان
چاغیریر، بینانين دمیردن ياپیلمیش
دروازا قاپى سینین تاغلاریندا ناخیش
باغلایان ئائل ائوى اینسانى داها
آرتىق ماراغلاندىریر. بینانين بىر قاتى
دا يئر آلتادىر کى چاپ ائوى اوردا
يئرلشىپ، بىرىنجى قاتدا يئر دوتان
ایکى ماغازا، چاپ ائوى نىن دفترى و
آنبارى سايىلىر. سوشه نىن دالىندا بىر
نتچە بىلدىريش كاغىذى گۆزه
چارپىر:

سومرلر

بین الخالق مدنی قورولوشو(يونئسکو)نون اعلانینه گؤره
دونيانين اوچونجو قايدالى دىلى تورك دىلى دير، بو دىلده
بالنيز بير دانا قايداسىز فعل واردىر.

بو قايداسىز فعلى بىلن اللى نفره اوّدول وئريلە جىك، هر نفره يوز مىن
تومن!
و باشقا بير كاغىزدا:

اسكى ايلام دىلينى بىلنلر، يوكسک امك حاققى ايلا ايشە
گؤتورولورلار.

پىللە لردىن يوخارى چىخىب اىكىنچى قاتا كىچدىكىدە رسمى سندلر ثبت
دفترى نىن ايشچى لرى، سالونون سول طرفىنده ايشە مشغۇلدۇرلار.
اياغچى دان حاجى نى سوروشدوقدا گىرە جاق قاپى نىن اوزرىنده كى
اوتابا ايتارە ائديب كىيم اولدوغومو سوروت سور، آنجاق حاجى نىن ايش اوتاباغينا
كىچىرم، مىزىن آرخاسىندا، ياشلى دا اولسا(تىخىنن ٧٥ ياش) بىر دين خادىمى
چالىشىر، اوزاۋۇزومە - بىس حوجىت الایسلام دوقتور ذاكىرىي جنابلارى بودور-
دىئىه، اوونون چالىشىغىندا، حوصلە سىندىن، دۆزۈمنىدەن و گولر اوزوندىن
حئيرتله نىرم.الىنده كى اىشى يىرە قوياركى باشلايىر منلە خوش-بئشە و
دانىشىقا، ائلە كى ائشىدىر من بىر تورك ادبىياتى هوسكارى كىيمى اوونولا
گۈرۈشمە يە گلمىشىم، گول كىيمى آچىلىر، گونش كىيمى گولور، سئوينجى
گۈزلەيندە دالغانىر، اوزوندىن دانىشىر ، چىكىرى زەمتلەرن، باكى
سەرلەرىندىن، حقوق رىشته سىنى دوقتورلوق درجه سى ايلە بىتىرمىگىندا،
توركلىرىن كىچمىشىندا، قەرمانلىقلارىندا، مەنھەتتىندا و اينسان تارىخى نىن
ايقىتىخارى سايىلان سومرلر دن سۆز آچىر و اوز يازدىغى ائللە امانتى آدىندا

SÜMERLƏR

“beyn-əl-xalq mədəni quruluşu(yunesko)nun e'lanınə görə dünyanın üçüncü qaydali dili türk dili dir, bu dildə yalnız bir dana qaydasız fe'l vardır”.

Bu qaydasız fe'l bilən əlli nəfərə ödül veriləcək, hər nəfərə yüzmin tūmən!

Və başqa bir kağızda:

“əski iylam dilini bilənlər, yüksək əmək haqqı iyla işə götürürlər”.

Pillələrdən yuxarı çıxıb ikinci qata keçdikdə “rəsmi sənədlər səbt dəftəri”nin işçiləri, salonun sol tərəfində işə məşğuldurlarş

əyağçıdan “hacı”ni soruşduqda girəcaq qapının üzərindəki otağa işarə edib kim olduğumu soruşur, ancaq hacinin iş otağına keçirəm, mizin arxasında, yaşlı da olsa(təxminən 70 yaşı) bir din xadimi çalışır, öz özümə - bəs “hüccət-ül-islam duqtur zakiri” cənablari” budur-deyə, onun çalışığından, hövsələsindən, dözümündən və gülər üzündən heyrətlənirəm. əlindəki işi yerə qoyarkən başlayır mənlə xoş-beşə və danışıqa, eləki eşidir mən bir türk ədəbiyyatı həvəskarı kimi onunla görüşməyə gəlmisəm, gül kimi açılır, günəş kimi gülür, sevinci gözlərində dalgalanır, özündən danışır, çəkdigi zəhmətlərdən, baki səfərlərindən, huquq riştəsini duqturluq dərəcəsi iylə bitirməgindən, türklərin keçmişindən, qəhrəmanlıqlıqından, mədəniyyətindən və insan tarixinin iftixari sayilan “sumerlər”dən söz açır və öz yazdığı “ellər əmanəti” adında

سومرلر

شعیر توپلوسو و سومرلر کیتابینی منه ایتحاف ائدیر و ... نهایتده سومرلر کیتابی نین ایکینجی چاپ فیکرینی بىلدیرە رک مندن اونو ایکی عرب و لاتین الیفباسیندا حاضیرلاماغى ایستە بىر کى سونوجدا بو ایش ۱۳۸۵-نجى ایلين ايلك آيلاریندان باشلانىر و ايندى الينىزدە کى ساياق، بىر نىچە نوكتە نى خاطيرلاتماقلە، حؤرمىلى اوخوجولارا تقدىم اولۇنور:

- ۱- ايملا قايدالارى، عرب و فارس کلمە لرىنده، حؤرمىلى مۇللېفىن ایستە دىگىنە گۇرە، عربىچە دە ايشلنن قايدالاردىرلار و ايندىكى توركىچە مىزدە ايشلنن قايدالار يالنىز بىر نىچە کلمە دە قورۇنوب.
- ۲- عربىچە و فارسجا گلمىش کلمە لرىن چوخۇنۇن توركىچە ترجمەسى و حرفى ايلە اونا قوشۇلوب و عطف اولۇنوب.
- ۳- مصدرلر، حؤرمىلى مۇللېفىن نظرىنە اوغۇن اولاراق، توركىيە لهجه سى ايلە يازىلىپ(آلماک، دورماک، آچىكلاماک و ..).
- ۴- بىر سира اىضاحلار، حؤرمىلى مۇللېفىن اىجازە سى ايلە، اتك يازى فورماسىندا آرتىرىلىپ و مۇللېفىن وئردىگى اتك يازىلارдан سىچىلمىك اوچون جوت پارانتىز()) اىچىنە قويولوب.
- ۵- آرتىرىلان اتك يازىلار ايندىكى توركىچە مىزىن يازى قايدالارى ايلا يازىلىپ.
- ۶- منجە هله دە عرب الیفباسيندا، بىزىم ساغلام بىر يازى قايدامىز يوخدور، دوزدور بوغۇن بوتون يازىچى لار و مۇللېف لر واحد بىر قايدانى قوروماغا چالىشىرلار آنجاق حتتا بىر مۇللېفىن موختليف اثرلىرنە باخديقدا آيدىنلاشىر کى ایکى کیتابدا يا هر جورە يازقى دا،

SÜMERLƏR

şerif toplusu və “sumerlər” kitabını mənə ithaf edir və ... nəhayətdə sumerlər kitabının ikinci çap fikrini bildirərək məndən onu iki ərəb və latin əlifbasında hazırlamağı istəyir ki sonucda bu iş 1358-nci ilin ilk aylarından başlanır və indi əlinizdəki sayaq, bir neçə nüktəni xatirlatmaqla, hörmətli oxoculara təqdim olunur:

- 1- imla qaydalari, ərəb və fars kəlmələrində, hörmətli müəllifin istədiyinə görə, ərəbcədə işlənən qaydalardırılar və indiki türkcəmizdə işlənən qaydalar yalnız bir neçə kələmədə qorunub.
- 2- ərəbcə və farsca gəlmış kəlmələrin çoxunun türkçə tərcüməsi “və” hərfi iylə ona qoşulub və ətf olunub.
- 3- Məsdərlər, hörmətli müəllifin nəzərinə uyğun olaraq, türkiyyə ləhcəsi iylə yazılıb(almak,durmak, açıklamak və ..).
- 4- Bir sıra izahlar, hörmətli müəllifin icazəsi iylə, ətək yazı formasında artırılıb və müəllifin verdiği ətək yazılırdan seçilmək üçün cüt parantez(()) içində qoyulub.
- 5- Artırılan ətək yazılar indiki türkcəmizin qaydaları iyla yazılıb.
- 6- Məncə hələdə ərəb əlifbasında, bizim sağlam bir yazı qaydamız yoxdur, düzdür bütün yazıçılar və müəlliflər vahid bir qaydani qorumağa çalışırlar ancaq hətta bir müəllifin muxtəlif əsərlərinə baxdıqda aydınlaşır ki iki kitabda ya hər cürə yazqida,

سومرلر

بىر فورمانى قوروپا بىلمه يىبدىر؛ اصلى -كؤكۇ عرب و فارس
دىللرىنده اولان كلمه لرده اىستر - اىستىز قايدالار پوزولور!
نظر صاحىبلرى نىن بو اۇنمەدە چالىشىپ دىھ رلى و دوزگۇن سونوجا
چاتماقلارى گركلى دىر.

٧- سومرلر باره سىنده يازىلان مۇعتىبر كىتابلار بونلاردىرلار:

- تارىخ سومرلر باشلانىر (the history beganes at SUMER).
ساموئىل نووا(نوح) كريمىئر - كى "الواح سومرى" عونوانىندا ايراندا داود
رسايى نىن ترجمومە سى اىله، البتە يارىمچىق شكىلde ١٣٤٥ -نجى اىلدە
چاپ اولوب

- تارىخ تمدن، ويل دورانت

- تارىخ علم، جورج سارتون، ترجمە احمد آرام، چاپ اميركىبىر
قواعداللغت السومريه، فوزى رشيد، ١٩٧٢، بغداد

- ٥٠٠٥ اىللىك سومر - توركمىن باغلارى، بگ موراد، گىرئى، ٢٠٠٤،
ايستانبول

- الينيزدە كى كىتاب

حؤرمىتلە

اکبر حمیدى علیار

١٣٨٥ -نجى گونش اىلى - پايزىز

SÜMERLƏR

Bir formani qoruya bilməyibdir? əslİ-kökü ərəb və fars dillərində olan kəlmələrdə istər-istəməz qaydalar pozulur!

Nəzər sahiblərinin bu önəmdə çalışıb dəyərli və düzgün sonuca çatmaqları gərəklidirş

7- sumerlər barəsində yazılın mötəbər kitablar bunlardır:

- tarix sumerlərlə başlanır(the histori biganes at SUMER), samuel nova(nuh) krimer- ki “hlvah-i-sumeri” ünvanında iranda davud rəsayinin tərcüməsi iyə, əlbəttə yarımqıq şəkildə 1340-nci ildə çap olub
- tarix-i-təməddün, vil dorant
- tarix-i-elm, corc sarton, tərcüme-yi-əhməd aram, çap əmirkəbir
- qəvaid-ol-luğət-ol-sumeriyyə, fozi rəşid, bəğdad
- 5000 illik sumer-türkmən bağları, begmurad gerey,2004,istanbul
- əlinizdəki kitab

hörmətlə
ƏKBƏR HƏMİDİ ƏLYAR
1385-nci günəş ili-payız

سومرلر

اون سوئز(مقدمه)

هر زمان کی انسان، کثیجیش انسانلارین اثرلرین گئورور یا کی تاریخلرین و یازیلارینی او خویسور، اختیارسیز و اوز-اوزونه سومرلرین تمدن، علوم، فنون، خصوصاً قوانین حکومت و هر بیکره و عقله چاتان ایشلرده کمال مطلوبه ال تاپماکلارینین مقابلیندہ تواضع و خضوع نیشان و ترمکدن غیری، اوزگه بیرزاد نظرینه گلمه بیز.

اولکه و شهر قورولوشو-قلاری، حکومت و اجتماع قایدالاری، اقتصادی ترقیات و انکیشافلاری، ایش باشیندا اولانلارین جامعه نین هر قشرینه و محروم افرادینه اهمیت و ترمکلری و قضاؤت فورمالاری هر انسانی ائله تحسینه و ادار ائدیر کی آفرین گوندرمکدن غیری، اوزگه بیز قیمت و ترمک اولما بیز.

هئچ بیز علم، فن و هنر ایستر مادی ایسترسه معنوی، بیودور مگر اینکی بو میلللت اونو ابداع و اختراع ائدیب، بیخسا پایه و تملینی قویوبدور، مثلًاً تقویم و گون سایار دوزه لتمک، وقت و زامانی ساییماک، ایلی دؤرد فصله و هر فصلی اوج آیا بؤلمک، اعتدال ربيعي و خریفینی دوشونمک و ایلی اون ایکی آیدا و گنجه گوندوزو ایگیرمی دؤرد ساعته و ساعتی آلتمیش دقیقه ده و دقیقه نی آلتمیش ثانیه ده مقرر ائتمک و ایل بايرامینی قرارا گتیرمک و ایللره آد و ترمک، اولچو-بیچیلری تجارت و معاملات و آلیش-وئریش ایشلریندہ جریانا سالمماک و اولدوزلاری رصد ائدیب اونلارا آد قویماک، قطب نما یارادیب دنیز ایشلریندہ قاباقجیل اولماک، مختلف فلزاته ال تاپماک، اکینچیلیک اموراتی و ایشلریندہ ماھر استاد اولوب سو کانال لاری چکمکده ان اؤنملى مهندس اولماک و منظم و مجھز آرتىش یارادیب حیرت قاوزایان سیلاحلارا چاتماک بو میللتنین هوش باشدان قوپاران ایشلریندن بیز نئچه سی دیز.

SÜMERLƏR

Ön söz(müqəddəmə)

Hər zaman ki insan, keçmiş insanların əsərlərin görür ya ki tarixlərin və yazılarını oxuyur, ixtiyarsız və öz-özünə sümerlərin təməddün, ulum, funun, xususən qəvanin-i-hukumət və hər fikrə və əqlə çatan işlərdə, kəmal-i-mətlubə əl tapmaklarının müqabilində təvazö' və xuzu' nişan verməkdən əziz, özgə bir zad nəzərinə gəlməyir.

Ölkə və şəhər quruluşuqları, hukumət və ictimai-qaydaları, iqtisadi tərəqqiyat və inkişafları, iş başında olanların cameənin qışrinə və məhrum əfradınə əhəmmiyyət verməkləri və qəzavət formaları hər insani elə təhsinə vadar edir ki afərin göndərməkdən əziz, özgə bir qiymət vermək olmayıır.

Heç bir elm, fənn və hünər istər maddi istərsədə mə'nəvi, yoxdur məgər inki bu millət onu ibda' və ixtira-edib yoxsa payə və təməlini qoyubdur, məsələn təqvim və günsayar düzəltmək, vəqt və zamanı saymak, ili dörd fəslə və hər fəqli üç aya bölmək, e'tidal-i-rəbi'i və xərifini düşünmək və ili on iki ayda və gecə gündüzü igirmi dörd saatdə və saatı almış dəqiqədə və dəqiqəni almış saniyədə müqərrər etmək və il bayramını qərara gətirmək və illərə ad vermək, ölçü-biçiləri ticarət və muamilat və alış-veriş işlərində cərəyanə salmak və ulduzları rəsəd edib onlara ad qoymak, qutbnəma yaradıb dəniz işlərində qabaqcıl olmak, muxtəlif filizzatə əl tapmak, əkinçilik umurati və işlərində mahir ustاد olub su kanalları çəkməkdə ən önəmlı məhəndis olmak və münəzzəm və mücəhhəz arteş yaradıb heyrət qavzayan silahlara çatmak bu millətin hüş başdan qoparan işlərindən bir neçəsidir.

سومرلر

هاميسيندان مهم و هر ندن زيروه ده اولان، اونلارين خط و اليفيا ابداع و اختراع ائتمه سى دير بئله کي بوگونکو اۋلچولو و بىچىلى مئتودلاردا باشدير، اسناد يازىب ساخلاماک و مجھز كىتابخانا ياراتماك تكجه بو قومون ان بىرىنجى مختصاتىندان و اونلارا منحصردىر.

حكىملىك، طبابت و داوا- درمان ايشىنده راز و رمز و خواص اشيايه چاتماكدا عقله گلمز مهارت صاحبى اولوبلار، بونلارين كشف و اختراع ائتيكلىرى داوا، معجونلار هله ده اۋز اثرلىرىنى الدن و ئرمىكده دير، حتى مواد مخدّر و مسكن بونلارين آدينا ثبت اولوبدور.

نقاشلىق و مجسمه ياماكدا، گۈزل و مختلف خط يازماكدا، اينجە صنعتىدە، اسلحە سازلىقدا، بىزك- دوزك آلاتى ياراتماكدا، حتى سئحر و جادو، شعبدە اوپۇنۇندا و علوم غربىيە ده بى نظير و تاي سىز اولموشلار. هرنە کى افسانە، عقىدە لر، مراسم و آيىن لر گۇرونور و يا ائشىدىلىر، اگر دوز و حقيقتاً كۈكۈ آخтарىلسا بو قوم و ميللتە چاتىر.

بىر ميللت کى هر زادى صىفردن و تورپاخدان باشلايىب و تمام كمالە چاتىب، يئرى وار تورپاخلارى عالم و آدمە سىجىدە گاه اولسون، خصوصاً کى هاميدان ياخشى بىر انسانىن يعنى امام حسین عليه السلامين مبارك قانى اونلارين تورپاخلارى ايلا عجىن اولوب و اونلارين ائولرى او حضرته مرقد اولوب.

SÜMERLƏR

Hamısından mühüm və hər nədən zirvədə olan, onların xət və alifba ibda' və ixtira' etməsidir, beləki bugünkü ölçülü və biçili metodlardanda başdır, əsnad yazış saxlamak və mücəhhəz kitabxana yaratmak təkcə bu qovmun ən birinci müxtəssatından və onlara münhəsirdir;

Həkimlik, təbabət və dava-dərman işində raz-o-rəmz və xəvass-i-əşyayə çatmakda əqlə gəlməz məharət və bacarıq sahibi olublar, bunların kəşf və ixtira' etdikləri dava, mə'cunlar hələdə öz əsərlərini əldən verməməkdədir, hətta məvadd-i-müxəddir və müsəkkin bunların adına səbt olubdur;

Nəqqəşlıq və mücəssəmə yapmakda, gözəl və muxtəlif xət yazmakda, incə sənətdə, əsləhə sazlıqda, bəzək-düzək alati yaratmakda, hətta sehir və cadu, şö'bədə oyununda və ulum-i-qəribə də binəzir və taysız olmuşlar;

Hər nəki əfsanələr, əqidələr, mərasim və ayinlər görünür və ya eşidilir, əgər düz və həqiqətən kökü axtarılısa bu qovm və millətə çatır.

Bir millət ki hər zadi sıfırdən və torpaxdan başlayıb və tamam kəmalə çatıb, yeri var torpaxları aləm-o-adəmə səcdəgah olsun, xususən ki hamıdan yaxşı bir insanın yə'ni "imam hüseyn əleyhissəlam"ın mübarək qani onların torpaxlarıyla qarışıb və əcin olub və onların evləri o həzrətə mərqəd olub.

سومرلر

Mixi خاطرلەrin اورنک نومونەسى - numunəsi

بیرینجى قات

Birinci qat

گىل لوحه لرى -

Gil lövhələri

بىلگە مىش كىتابى نين داستانى -

Bilgəmiş kitabının dastanı

اصل كىتاب و اونون محتواسى -

Əsl-i-kitab və onun möhtəvası

كىتابىن مؤلف و قهرمانى -

Kitabin müəllif və qəhrəmanı

داستانىن قهرمانى نين آدى -

Dastanın qəhrəmanının adı

كىتابىن موضوع و محتواسى -

Kitabin mövzu və möhtəvası

ابدى حيات -

Əbədi həyat

سومرلر

گیل لوحه لرین داستانی

اون سکگیزینجی قرنین ایکینجی ياریسیندان برى علمالرین، سیاتاحلارین، آرخالوژیستلرین، محققلرین و مورخلرین رغبت و علاقه لرى دجله و فرات چۇلۇندن (بین النهرين) و آیرى بىر يېرلر و اراضىدەن حفرىاتدا و قازىيەتىلاردا چىخان و تاپىلان گیل لوحه لرین يازىلارين، شكىل لرین و علامتلرینين معانى و مفاهىمین الله گتىرىپ اوخوماقينا، گونو-گوندن آرتىرىدى ولى چون او زامان و تارىخە قىدە ر بىو خاطىلرین رسملىرىن و شكىل لرین اوخوماقينىن رمزى و كىلىد آچارى تاپىلما مىشدى، لذا اونلارى اوخويوب و بىلمىكدىن عاجز ايدىرلر؛ گونلرین بىر گونو لندن شهرىنده بىر دميرچى دوكانينا عجيبە و غريبە بىر سفارش وئرىلدى، او دا عبارت ايدى بوندان کى سفارش وئرن، بىر نىچە گىل لوحه گتىرمىشدى و اىستە بىردى کى او لوحه لرین يازىلارى و شكىل لرى دمير قالىبە تۈكولە، چون لوحه لرین حمل و نقلى چتىن اولوردو اما دمير و ميس قالىبلرى آسان و يونگول اولوردو و بىردى خاطىر جمع اولوردولار کى بىو تىزلىكلە آرادان گىتمىز.

بو سفارش وئرن، انگلستانىن ان بؤيوک و مشهور عالم و دانشمندى هئىرى راولينسون (HENRI RAVLINSON) ايدى کى اونون هدفى بوندان عبارت اولوردو کى او قالىبلرى اوخونماك اوچون بىر منحصربىردى كميسيونا گۈندىرىدى و او كميسيونون هيئىتى، شرقى خاطىرلى اوخونماك اوچون تشكىل اولموشدو.

بو كارگاه و ايش اثويىنده بىر جوان ايشلە بىردى کى بو فنى و صنعتى اوشاقلىغىدان، آتا و بؤىوك باباسىيندان اويرنمي شىدىر، آدىنا جىورج اسمىت (GEORGE SMIT) دئىرىدىرلر، بو جوان سفارشاتى انجام وئرىپ

SÜMERLƏR

Gil lüvhələrin dastanı

Onsəggizinci qərmin ikiminci yarısından bəri üləmalərin, səyyahların, arxalojistlərin, mühəqqiqlərin və müvərrixlərin rəğbət və əlaqələri dəclə və fərat çölündən(beyn-ol-nəhreyn) və ayrı bir yerlər və ərazidən həfriyyatda və qazıntılarda çıxan və tapılan gil lüvhələrin yazıları, şəkillərin və əlamətlərinin məani və məfahimini ələ gətirib oxumaqına, günü-gündən artırdı vəli çün o zaman və tarixə qədər bu xətlərin rəsmlərin və şəkillərin oxumaqının rəmzi və kiliç açarı tapılmamışdı, liza onları oxuyub və bilməkdən aciz iyidirlər;

Günlərin bir günü ləndən şəhrində bir dəmirçi dükanına əcibə və qəribə bir sıfariş verildi, o da ibarətiydi bundan ki sıfariş verən, bir neçə gil lünhə gətirmişdi və istəyirdi ki o lüvhələrin yazıları və şəkilləri dəmir qalibə töküle, çün lüvhələrin həml-o-nəqli və aparıb gətirməsi çətin olurdu amma dəmir və mis qalibləri asan və yüngül olurdu və birdə xatircəm olurdular ki bu tezligə aradan getməz;

Bu sıfariş verən, ingilistanın ən böyük və məşhur alım və danişməndi "HENRİ RAVLINSON"iydi ki onun hədəfi bundan ibarət olurduki o qalibləri oxunmak üçün bir mühəsir befərd komsiyona göndərirdi və o komsiyonun heyəti, şərqi xətləri oxumak üçün təşkil olmuşdu;

Bu kargah və iş evində bir cəvan işləyirdi ki bu fənni və sənəti uşaqlığıdan, ata və böyük babasından öyrənmişdir, adına "CORC ESMİT" deyirdirlər, bu cəvan sıfarişati əncam verib

سومەرلر

يئىرنە يئىرىدىگى حالدا، شخص اۋزو اوچون بو گىل لوحه لىردىن قالىپ گۇئىرورب ساخلايدى و اونلارى اوخوماڭدا اندازە دىن آرتىق علاقە نىشان وئرىرىدى، ائلە جە بو امر سبب اولدو كى بو جوان جورج اسمىت گىل لوحه لرى اوخوماڭ و ساخلاماڭدا تخصص تاپدى، اوندان سونرا گىل لوحه لرى بىلىپ اوخويانلار چوخ اولدو.

مېلادىن ١٨٧٢ -جى ايليندە گنج اسمىت آشورىلىرىن مركزىيندە يعنى نىنوا خرابە لرىنده، گىل لوحه لرى كى حفارى و قازىنتى مامورلارى تورباخدان چىخارتمىشدىرلار، بىغىب بىغىشدىرىپ اوخوماغا مشغۇل اولدو كى بو اثنادە و آرادا، گۈزو آشاغادا كى متنە ساتاشدى:

ئىسىر داغى يانىندا، دايىاندى بىزىم گەمە داغ گەمەنى ساخلايدىپ دوتىموشدو دايىاغ كىمى دوز اىكى گون قويمادى گەمەنى ترىپنەيە اوچ دۆزد گون دە قويمادى، داغ گەمەنى ساخلادى بنش اللى گون دە كىنچدى، گەمەنى بوراخمادى يىندىنچى گون گلنە من گۈزىرچىن چىخارىپ اونو بوراخدىم گۈزىپ گۈزىرچىن اوچوب گىنلىدى سونرا دۇنوب گىزىبىھ.

بو كلمە لر و جملە لر كى دونيانى سو آلماكدان و بؤيووك توفاندان حكایت ائدىردى، بو جوان عالىم و محققى لاب چوخ جديد و يئنى آختارىش و تحقىق ائتمىگە سوق وئردى.

اسمىت، تازە و يئنى لوحە لر الە گىتىرمكىلە معلوم اولدو كى بو يازىلار و عبارتلر، بىر چوخ قدىم كىتابا مربوط دور كى بىلگىميش داستانى عنوانىندا و

SÜMERLƏR

yerinə yetirdigi halda, şəxs-i-özü üçün bu gil lüvhələrdən qalib götürüb saxlayırdı və onları oxumakda əndazədən artıq əlaqə nişan verirdi, eləcə bu əmr səbəb oldu ki bu cəvan corc ismit gil lüvhələri oxumak və saxlamakda təxəssüs tapdi, ondan sonra gil lüvhələri bilib oxuyanlar çox oldu.

Miladin 1872-ci ilində gənc ismit aşurilərin mərkəzində yəni neynəva xərabələrində, gil lüvhələri ki həffari və qazıntı məmurları torpaxdan çıxartmışdırlar, yiğib yiğışdırıb oxumağa məşğul oldu ki bu əsnadə və arada, gözü aşağıdakı mətnə sataşdı:

*Neysir dağı yanında dayandı bizim gəmi
Dağ gəmini saxlayıb, dutmuşdu dayağ kimi
Düz iki gün qoymadı gəmini tərpənməyə
Üç dörd gündə qoymadı, dağ gəmini saxladı
Beş altı gün də keçdi, gəmini buraxmadı
Yedinci gün gələndə,
Mən göyərçin çıxarıb onu buraxdım göyə
Göyərçin uçub getdi sonra dönüb geriyə.*

Bu kəlmələr və cümlələr ki dünyani su almakdan və böyük tufandan hikayət edirdi, bu cəvan alim və mühəqqiqi lap çox, cədid və yeni axtarış və təhqiq etməgə sövq verdi,

İsmitb tazə və yeni lüvhələr ələ gətirməklə mə'lum oldu ki bu yazılar və ibarətlər, bir çox qədim kitaba mərbut dur ki "bilgəmiş" dastanı ünvanında və

سومرلر

قدمای سومرلرین تألیفات و تصنیفاتینداندیر، بو یازیلان و دئییلن سطیرلر او کتابین او باب و فصلینه مربوط و با غلیدیر کی اوردا بیر شخص آوتنالیشتين (OTNALISHTIN) آدیندا احوالات توفانی و دونیانین سو باسماسین داستانین قهرمانینه نقل و حکایت ائدیر، او گمی یا پیپ دوزلتمه سیندن، اؤزونون و عائله سینین ساع سلامت قالماسیندان و هابله نه فورما و سکیلده انسانلاری و حیوانلاری و حتی هرزادین تو خومونو گمی يه میندیردی و نه زامان ائندیردی و عیللە نه اولدو کی حیات جاودانه تاپدی و اوندان غیری بو مقامه چاتان اولمايیب و اولماز و چون داستانین قهرمانی بو سفریندە و نئچە سبب و عیللە گۆره حیات ابدی و جاویدان آختاریردی، لذا کتابین بو فصلی و بابی اساساً توفان و حیات جاودانه باره سیندە یازیلیبدیر.

بو امر و ایشین بورا چاتماسی، جورج اسمیتین رغبت و علاقه سینی گیل لوحه لری بیغیب و بیرلشدیرمگە و کتابی کامیل صورتده گتیرمگە، حددن آرتیق چو خالتدى. کتابین او بیسری حصه لرین ده جمع ائدیب میسوبوتومیبا (MESOPOTOMIYA) آدلانان يئرە سفر ائتدى، بو کلمه اصطلاح اولموشدو، او يئرە و منطقه يه کی بین النھرین يعني دجلە ایله فرات آراسیندا آرخالوژلارین و باستانشناسلارین محل تجمۇعی و بیغینچاغی حساب اولوب سایلیردی. بو مکان و يئرە، آرتیق حفریاتدا چىخان جدید لوحه لرین بول و فراوان اولدوغونا گۆره، اسمیت ائیلییه بىلدی کتابی کامیل و تمام ائدە.

حدوداً بیر قرن ياريم او زاماندان كېچير، بو مدتىدە چوخ لوحة لر و متن لر و یازیلار او خونوب، بو آثار، افكار، نغمە لر، انکىشاف و ترقىيات و سومر خلقينين اعجاب آور و حىرتلىنديرىجى تمدّنى تمام دونيا يه تانىنیب و معرفى اولوب و بو كتاب دونيانين بوتون معتبر دىللىرىنە ترجمه اولوب و بو کتابى، سومر

SÜMERLƏR

qudəma-yi-sümerilərin təlifat və təsnifatındandır, bu yazılan və deyilən sətirlər o kitabın o bab və fəslinə bağlı və mərbutdur ki orda bir şəxs "OTNALIŞTIN" adında, əhvalat-i-tufani və dünyanın su basmasını dastanın qəhrəmanına nəql və hikayət edir, o gəmi yapılıb düzəltməsindən, özünün və ayıləsinin sağ səlamət qalmasından və habelə nə forma və şəkildə insanları və heyvanları və hətta hər zadın toxumunu gəmiyə mindirdi və nə zaman endirdi və illət nə oldu ki həyat-i-cavidanə tapdi və ondan qeyri bu məqamə çatan olmayıb və olmaz və çün dastanın qəhrəmanı bu səfərində və neçə səbəb və illətə görə, həyat-i-əbədi və cavidan axtarırdı, liza kitabın bu fəsli və bəbi əsasən tufan və həyat-i-cividanə barəsində yazılıbdır.

Bu əmr və işin burası çatması corc ismitin rəğbət və əlaqəsini gil lüvhələri yiğib və birləşdirməgə və kitabı kamil surətdə gətirməgə, həddən artıq çoxaltdı. Kitabın obiri hissələrin də cəm' edib "MESOPOTOMİYA" adlanan yerə səfər etdi, bu kəlmə istilah olmuşdu, o yerə və məntəqəyə ki beyn-ol-nəhreyn yəni dəclə iylə fərat arşında arxalojların və bastanşinasların məhəll-e-təcəmmüni və yiğincəgi hesab olub sayılırdı; bu məkan və yerdə, artıq həfriyatda çıxan cədid lüvhələrin bol və fərəvan olduğuna görə, ismit eliyə bildi kitabı kamil və tamam edə.

Hududən bir qərn yarım o zamandan keçir, bu müddətdə çox lüvhələr və mətnlər və yazılar oxunub, bu asar, əfkər, inkişaf və tərəqqiyat və sümer xəlqinin e-cab avər və heyrətləndirici təməddünü tamam dünyaya tanınıb və müərrifi c'ışb və bu kitab dünyanın bütün mötəbər dillərinə tərcümə olub və bu kitabı sümər

سومرلر

خلقینین بؤیوک بیر عالمی حدودن حداقل آلتى مین ايل و حداکثر سكىز مین ايل ميلاددان قاباق يازىيدىر.
بىلگمىش كتابى نىن داستانى

بىر گون اىش يئريمىدە اوتۇرموشىدوم كى بىر ضيالى، صمىمىمى و ان اىستكلى دوستوم وارد اولدو، بىر جىلد كىتاب منه وئرىدى و دئىدى: بو كىتابى سىنин اوچون گۈندىرىپلىر، بو گۈر-گۈرۈش و بىرخورد، او قىدە ر سادە باش دوتىدۇ كى هئچگۈنە حساسىت بو كىتابا نسبت وجوده گلەمىدى. او بىزىگوار گىتنىدىن سونرا كىتابى كى آچدىم بېت و حىرت منى بورودو چون او كىتاب كى فقط آدىنى اشىيتىمىشىديم، ايندى بو سادە لىكلە ئىمە چاتدى، اىللە بويسو آرزو سوندا اولدوغۇم اۆز-اۆزونە گلدى، كىتابى اۋېدوم و اونو گتىرنە، يوللا يانا، مۇلۇق، مترجمە، عصرلىرىنە، قرىنە لرىنە و بالاخىرە اوخويانلارا مېنلىرجه آفرىن و سلام گۈئىدرىدىم.

گۈرۈدوم يوز اللى ايل جورج اسمىت دن دالىيا قالاقالا ھله ده اونون توزونا چاتا بىلمە يېرم، بو كىتابىن فارسى دىلىنە ترجمە اولوب اولما ماغىندان خېرىم يوخدور، اما ھر كىسىن خېر آلدىم منفى جواب وئرىدىلىر، بونا خاطر تأسىفه آرتىق يېر قالما يېرىپ، بو حسابا مترجم يوزالىى ايل عاليقدە جورج اسمىت دن و بو عالم و دانشمند ايسە حدوداً سكىز مين ايل مۇلۇق دالى قالما يىشىدىر. يئنە دە الله بو اوروپالىلارين كۆمكلىرى اولسۇن و آتا، آنالارينا رحمت ائله سىن كى بو اندازە دە مشقت و زحىتى تحمل ائدىرىلر و بىزلىرى، كەچمىش آتا و بابالارىمېزىن تارىخ و احوالاتىندان باخىر و آگاه ائدىرىلر، اگر اونلارين وجودوندا آرباجاغ حسادت اولسايدى و بوتون گىل لوحە لرى سىنلىرىپ آرادان آپارسايدىلار، نە اولاردى؟؟؟

SÜMERLƏR

Xəlqinin böyük bir alimi hududən hədd-i-əqəll altı min və hədd-i-əksər səggiz min il miladdan qabaq yazıbdır.

Bilgəmiş kitabınnın dastanı

Bir gün iş yerimdə oturmuşdum ki bir ziyali, səmimi və ən istəkli dostum varid oldu bir cild kitab mənə verdi və dedi: bu kitabı sənin üçün göndəriblər. Bu gör-görüş və bərxord, o qədər sadə baş dutdu ki heçgünə həssasiyyət bu kitaba nisbət vucudə gəlmədi;

O büzürgvar gedəndən sonra kitabı ki açdım böht və heyrət məni bürüdü çün o kitab ki fəqət adını eşitmışdım, bu sadəliklə əlimə çatdı, illər boyu arzusunda olduğum öz-özünə gəldi, kitabı öpdüm və onu gətirənə, yollayana, müəllifə, mütərcimə, əsirlərinə, qərinələrinə və biləxərə oxuyanlarına minlərcə afərin və salam göndərdim.

Gördüm yüz əlli il corc ismitdən daliya qala qala hələdə onun tozuna çata bilməyirəm. bu kitabıñ farsı dilinə tərcümə olub olmamağından xəbərim yoxdur amma hər kəsdən xəbər aldım mənfi cavab verdilər, buna xatir təəssüfə artıq yer qalmayırlar, bu hesaba mütərcim yüz əlli il, aliqədr corc ismitdən və bu alim və danişmənd hududən səggiz min il müəllifdən dalı qalmışdır.

Yenədə allah bu avrupalıların köməkləri olsun və ata, analarına rəhmət eləsin ki bu əndazədə məşəqqət və zəhməti təhəmmül edirlər və bizləri, ata və babalarımızın tarix və əhvalatından baxəbər və agah edirlər, əgər onların vucudində arpacağ həsadət olsaydı və bütün gil lüvhələri aradan aparsayırlar, nə olardı???

سومرلر

اما اصل کیتاب و اونون محتواسى

او کى ايندى منيم اليمده وارکيتاپىن آذربايچان دىلىنىه، كريل اليفباسى ايله روس دىلىنىدن ترجمە سىدىر، اونون مترجمى، بؤيوک معلم و ضيالى انسان، مودروكلىيە چاتمىش آسماعىل ولى اف بگدىر، کيتاب اندازه سىز حكىمانە و شاعرانە ترجمە اولوب.

وقتى کيتاب اليمە چاتدى، نئچە يول ابتدادن انتهايە قىدە راوخودوم: هر دئونە اشتياقىم او خوماقا آرتىرىدى، چون دونيا هلە بيربىلە حىرت آور يازى گۆرمە يىبب.

بو کيتاب بىر قوما و مىللته مربوطدور كى هر نوع وسile، عوامل تمدن، هر او زاد كى انسانلارин ياشايىشىنە، رفاه و آسايسىشىنە فايدالى و لازم ايمىش، بو بؤيوک و غنى مىللتنى سرچىشىمە و نىشان تاپىپ، حتى سنىن او قولوندا اولان ساعت و اتىويىن دىوارىنده اولان تقويم ده بو قومدىن قالاندىر؛ بو تارىخىن معجزە سىدىر.

بو مىللتنى مىنلىلە علمى، رياضى، مهندسى، صنعت، پزشكى و طبابت، خط و کيتابت و هر او زاد كى عقلە گلر و انسانىن حياتىنده، انكىشاف و متمدن اولماغىندا لازمىدىر، بونلارдан قالىب و سونرا داڭى انسانلارا و اقوام و مىللتلەر جاتىبىدىر.

سن بو ايشلىرى و يادگارلارى مقايىسه ائلە اهرام مصر ايله، كىچمىشىنە قالان زىگراتلارىلا و يا بورادا- اورادا تاپىلىپ قالان خرابە لرايلە كى اوز زمانىنده بىچارە لرىن و بىنوارىن بىگارىسى ايلە و باشلارينا تاپتانا تاپتانا قايرىلىبىدىر، انسانلارين هانسى دردىنە درمان ائدىبىلر و هانسى مشكلىن حل اولماسىنا ياردىم و ئىرىپلىر، بونلار فقط آثار جرم و بىنات ظلم اولوبلار. دئمك

SÜMERLƏR

Amma əsl-i-kitab və onun möhtəvası

O ki indi mənim əlimdə var kitabın azərbaycan dilinə kiril əlifbasiyla, rus dilindən tərcüməsidir, onun mütərcimi böyük müəllim və ziyanlı insan, müdrükliyə çatmış "ismail vəliyof"bəydir. kitab əndazəsiz həkimanə və şairanə tərcümə olub.

Vəqtı kitab əlimə çatdi, neçə yol ibtidadən intihayə qədər oxudum, hər dənə iştıyaqım oxumaqa artırıldı, çün dünya hələ bir belə heyrətavər yazı görməyib.

Bu kitab bir qovma və millətə mərbutdur ki hər nov vəsilə, əvamil-i-təməddün, hər o zad ki insanların yaşayışına, rifah və asayışinə faydalı və lazımlı iymış, bu böyük və qəni millətdən sərçəsmə və nəşət tapıb, hətta sənin o qolunda olan saət və evinin divarında olan təqvim də bu qovmından qalandır, bu, tarixin mö'cizəsidir.

Bu millətdən minlərlə elmi, məhəndisi, riyazi, sənət, pezəski və təbabət, xət və kitabət və hər o zad ki əqlə gələr və insanın həyatında, inkişaf və mütəməddün olmağında lazımdır, bunlardan qalib və sonradəki insanlara və əqvam və millətlərə çatıbdır.

Sən bu işləri və yadigarları müqyisə eylə əhram-i-misriylə, keçmişdən qalan zigratlariyla və ya burada-orada tapılıb qalan xərabələr iylə ki öz zəmanində biçarələrin və binəvalərin bigarisi iylə və başlarına tapdانا tapdانا qayrılibdir, insanların hansı dərdinə dərman ediblər və hansı müşgülün həll olmasına yardım veriblər? Bunlar fəqət asar-i-cürm və bəyyinat-i-zülm olublar. Demək

سومرلر

اولار کى ميللت و قوم سومر، اۆز-اۆزلوگوندە بير دانشگاه بىن المللى حساب اولور، چون تمامى علوم و فنون اونلاردان يئتىشىپدىر.

كتابىين مؤلف و قهرمانى

هر كتابىين مؤلفى اگر اۆز آدىن بير نحويدە و شكىلدە، يازدىقى و تأليف ائتدىگى كتابدا يئرلىشدىرسە، اونون آدى سانى، هر نه قده ر زامان كىچە، قرنىلر و عصرىلر اۆته هېچ وقت ياددان چىخماز، امما او صورتىدە كى مؤلف اۆز تأليفاتينىه مستقل بير آد و عنوان وئرسە بالاخرى بير گون اولار كى يازانىن آدى ياددان چىخار امما كتابىين آدى قالار.

بىلگىميش داستانى كتابى نين مؤلفى اۆز اثرينى، اۆز مورد علاقە قهرمانىن آدى ايلا آدلاندىرىپ، ائله بونا گۈرە مؤلفين آدى تانىنمايىپ و معروف و مشهور اولمايىپ.

احتمالاً مؤلفين آدى "سىتىلەكە اونتىن نى"
(SINLIKAY ONNINNI) اولا جاڭدىرىپ، چون كتابىين اول صحىفە سىنده اونون دىلىنىدىن بو قهرمانىن احوالاتى نقل اولوب، مؤلفين آدى هر نه دىرسە مهم دىيىل، او كى گۈرك دىيىلە بودور كى:

بو كتابىين مؤلفى بؤيوک ضيالى دانشمند و مدركلېيە چاتىمىش بير عاليم دىر، چون بىلگى لر و اطلاع لرىكى فلسە دە، طبابت علمىنده، عرفاندا، رياضى قىسمىنده، جغرافيا، روانشناسى، حقوق، جامعە شناسى و ادبىات بارە سىنده الله وئرمگىندىن بىلگى دىر كى نه اندازە بە تمام معنى عاليم و بؤيوک انسان ايمىش؛
بو سؤىلنەن لر كتابىين هر فصلينىن سطىرلرى نىن آراسىندا مشخص اولور، فيكى

SÜMERLƏR

Olar ki millət və qovm-i-sümer, öz-özlüğündə bir beyn-əl-miləli danişgah hesab olur, çün təmami ulum və funun onlardan yetişibdir.

Kitabın müəllif və qəhrəmanı

Hər kitabın müəllifi əgər öz adını bir nəhvi də və şəkildə, yazdığı və tə'rif etdiyi kitabda yerləşdirse onun adı və səni, hər nəqədər zaman keçə, qərnılər və əsirlər ötə heçvaxt yaddan çıxmaz amma o surətdə ki müəllif öz təlifatına müstəqill bir ünvan və ad versə biləxərə bir gün olar ki yazanın adı yaddan çıxar amma kitabın adı qalar.

Bilgəmiş dastanı kitabının müəllifi öz əsərini, öz mövrüd-i-əlaqə qəhrəmanın adıyla adlandırıb, elə buna görə müəllifin adı tanınmayıb və mə'ruf və məşhur olmayıb;

Ehtimalən müəllifin adı "SİNLIKAY ONNİNNİ" olacaqdır, çün kitabın əvvəl səhifəsində onun dilindən bu qəhrəmanın əhvalatı nəql olub, müəllifin adı hər nədirsə mühüm deyil, o ki gərək deyilə budur ki:

Bu kitabın müəllifi böyük ziyali danişmənd və müdürüklüyü çatmış bir alimdir, çün bilgilər və ittilələriki fəlsəfədə, təbabət elmində, irfanda, riyazi qismində, cügrəfiya, rəvanşinası, huquq, camiəşinası və ədəbiyyat barəsində ələ verməgindən bəlliidir ki nə əndazə, be təmam-i-mə'ni, alim və böyük insan iymış; bu söylənənlər kitabın hər fəslinin sətirlərinin arasında müşəxxəs olur, fikr

سومرلر

اڭتمە يېرم كى بىر شخص بو كىتابىي الله آلا و اوخويوب قورتارمايىنجا
الدى يىزە قويا.

آما داستانىن قەرمانى نىن آدى
كىتابىن آدى و داستانىن عنوانى قەرمانىن آدىنى بااغلى دىرى و اوندان
اتخاذ اولوبدور، مختلف ترجمە لىردى اونون آدى متفاوت ضبطة ئىدىلىپىدىرى، او
جملە دن بو فورمالارى دئمك اولار:

گىلگىمىش، قىلقىمىس، بىلقىمىس، بىلگىمىش و آيرى فورمالاردا وار، آدىن
ضبطة و تلفظوندە هر نە اندازە اختلاف اولسادا، معنى و مفهوموندا ھامى متفق
القولدورلر، چون كلاً و تماماً اونو هر زادى بىلە شخص معنى ئىدىپىلىر.
عىللت اختلاف و تفاوت تلفظ (اختلافين عىللتى و تلفظون تفاوتى):

مسلسلات ادبىات، قانون فونوتىك و آوا منشائىندىن بىرى بودور كى هر
كلمه اۆز دوغولدوغو و آنايوردوندان، اۆزگە بىر دىلە و لهجه يە گىرسە
حرفلرىن و سىسىلىرىن دە يىشىمك قايداسى ايلە، تلفظو فرق ئىدە جك، بونا بىر
مثال:

‘ژنرال، جنرال، گنرال’ كى الى آچىق فرمانىدە معنى و
مفهوموندادىرى، چون اصل كلمە توركىجە و اوج قىسمىتنە مركب بىر:
گىن-وسىع، ار- قەرمان و فرمانىدە، ال- يد و دست، مجموع مركب بىر
كلمه نى تشکىل و تۈرىز، معناسى بىردىرى اما تلفظو مختلف، عليهذا بىر كلمە كى
سکىگىزىمەن و حداقل آلتى مىن اىلدىن علاوه دىرى كى گوناگون و مختلف
مېللەتلرىن دىللەرىنده ئىتىلىپىرى، مىلسماً بىر شكىلە قالماز، هر قوم و هر مېللەت اۆز
لهجه سىنندە اونو تلفظ ئىدە جىكدىرى!

SÜMERLƏR

Etməyirəm ki bir şəxs bu kitabı ələ ala və oxuyub qurtarmayınca əldən yerə qoya.

Amma dastanın qəhrəmanının adı

Kitabın adı və dastanın ünvani qəhrəmanın adına bağlıdır və ondan ittixaz olubdur, müxtəlif tərcümələrdə onun adı mütəfavit zəbt edilibdir, o cümlədən bu formaları demək olar:

Gilgəmiş, qılıqəmis, bilqəmis, bilgəmiş və ayrı formlarda var, adın zəbt və tələffüzündə hərnə əndazə ixtilaf olsada mə'ni və məfhumunda həmi müttəfiq-ol-qovıldurlar, çün küllən və təmamən onu "hər zadi bilən şəxs" mə'ni ediblər;

İllət-i-ixtilaf və təfavüt-i- tələffüz (ixtilafın illəti və tələffüzün təfavüti):

Müsəlləmat-i-ədəbiyyat, qanun-i-fonotik və ava mənşəindən biri budur ki hər kəlmə öz doğulduğu və ana yurdundan, özgə bir dilə və hətta ləhciyə girsə hərfilərin və səslərin dəyişmək qaydasiyla, tələffüzü fərq edəcək, buna bir misal:

"jenıral-cenıral-genıral" ki "əli açıq fərmandeh" mə'ni və məfhumundadır, çün əsl-i-kələmə türkçə və üç qismətdən mürəkkəbdir:

Gen -vəsi'; ər=qəhrəman və fərmandeh; əl=yəd və dəst, məcmu' mürəkkəb bir kəlməni təşkil verir, mə'nesi birdir amma tələffüzü müxtəlif, əlahaza bir kələmə ki səggiz min il və hədd-i-əqəll altı min ildən əlavədir ki gunagun və müxtəlif millətlərin dillərində deyilir, müsəlləmən bir şəkildə qalmaz, hər qovm və hər millət öz ləhcəsində onu tələffüz edəcəkdir;

سومرلر

بو کیتاب دونیانین تمام معتبر دىللرىنە ترجمە اولوبدور اما علماء و محققىن، آشور، اکد و حتى دىللرىنە ترجمە اولاًا چوخلۇ اهمىت وئىرلىر چون اونلار سومرلرىن اۆز اولدوكلارى زاماندا ترجمە اولونوب و ايندى ده موجوددورلار.

بو کیتاب نه مؤلفين، بلکە قهرمان داستانين آدى ايلا آدلانىسب، اونوندا عىللەت و سببى او دور كى قهرمانىن عجىب و غريب شخصى، هر زادى محىّر العقول ايشلرى نىن نتىجە سىننە تحت الشعادە قويوبدور.

بوگون قطعى صورتىدە ثبوته چاتىپ كى سومرلرىن دىلى التصاقى و اورال-آلتاي خانوادە سىندىندير، بونا خاطر دئمك اولار كى بو دىل تمام منطقە لرده التصاقى دىللرىن ان بؤيوک باباسى حساب اولور²؟ خصوصاً تورك دىلى ايلە اونون آراسىندا بىر مخصوص ارتىباط و انسجام و باغلى ليق واردىر، لذا:

بو مناطى اعتبار اندىب و كلمه نىن معناسىن نظره آلماكلا، بىز دئىيلن فورمالاردان بىلگىمىش BILGAMISH فورماسىنى ترجىح وئردىك چون كى بو كلمە، توركىجە ده صىغە مبالغە و اسم مفعول مفهوم و مفادىن يېتىرىر و بو طرفدن ده گۈرۈرۈك كى قهرمانىن آدینىن معنا و مفهومو، مبالغە مفادىن يېتىرىر، چون حقىقتىدە، علامە فرهىختە و بىر پارچا علم اولموش دئمك دير.

² - ((دىللر گرامتر ساخىمىيدان اوچ گوروبا بۇلونورلار:

- بىوندى: بو دىللرده بىر كلمە يا فعل دى يىشى بىر كلمە يا فعل دوزلۇندا اونو باشىتا، آراسىندا يا سونونا بىر شى آرتىرماقلا كۈكۈ و اصلى دېگىشىلىر، فارس دىلى كىمى(بىرو، رفت، نى رو).

- التصاقى: بو دىللرده بىر فعلى چىشىدىلى صىغە لرده صرف اتلىيە نىدە اونون كۈكۈ و اصلى ئايىت قالىر بالنىز سونونا بىر شى آرتىرىلىر، تورك دىلى كىمى(گىشت، گىشتدى، گىشتە بىر).

تىك سىلايى: بو دىللرده موسقىلى و تىك هجالى كلمە لر يانى دوزلۇب و بىر بىرى ايلە يېتلرىنى دېگىشمكلە موقتلىف آنلامارى و فعل لرى اىفادە اندىرلىر، چىن دىلى كىمى)).

SÜMERLƏR

Bu kitab dünyanın tamam mö'təbər dillərinə tərcümə olubdur amma üləma və mühəqqiqin, "aşur", "əkird" və "hetti" dillərinə tərcümə olana çoxlu əhəmiyyət verirlər çün onlar sümerlərin öz oldukları zamanda tərcümə olunub və indi də mövcuddurlar;

Bu kitab nə müəllifin, bəlkə qəhrəman-i-dastanın adıyla adlanıb, onunda illət və səbəbi odur ki qəhrəmanın əcib və qərib şəxsi, hər zadi mühəyyir-ol-uqlı işlərinin nəticəsində təht-ol-şüadə qoyubdur;

Bu gün qət'i surətdə subutə çatıb ki sümerlərin dili iltisaqi və oral-altay xanəvadəsindəndir. buna xatir demək olar ki bu dil tamam məntəqələrdə iltisaqi dillərin ən böyük babası hesab olur², xususən türk dili iylə onun arasında bir məxsus irtibat və insicam və bağlılıq vardır, liza:

Bu mənati e'tibar edib və kəlmənin mə'nasını nəzərə almakla biz deyilən formalardan, "bilgəmiş" formasını tərcih verdik çün ki bu kəlmə, türkcədə siğe-yi-mübaliğə və ism-e-məful məfhum və məfaddın yetirir və bu tərəfdəndə görürük ki qəhrəmanın adının mə'na və məfhumu, mübaliğə məfaddın yetirir çün həqiqətdə, əllame-ye-fərhixtə və bir parça elm olmuş deməkdir.

2-((Dillər gramer baxımından üç gurupa bölündülərlər:

- peyvəndi: bu dillərdə bir kəlmə ya fe'lər yenidən bir kəlmə ya fe'l düzəldəndə onun başına,arasına ya sonuna bir şey artırıqla kökü və əslİ dəyişilir, fars dili kimi(boro,rəft,nəmirəvəd).
- iltisaqi: bu dillərdə bir fe'l çəsidi siğələrdə sərf eyliyəndə onun kökü və əslİ sabit qalır yalnız sonuna bir şey artırılır,türk dili kimi(get, getdi, getməyir).
- Tək silabi: bu dillərdə müstəqil və tək həcali kəlmələr yan yana düzülüb və bir biri iylə yerlərini dəyişməklə müxtəlif anamları və fe'lləri ifadə edirlər, çin dili kimi)).

سومرلر

کیتابین موضع و محتواسی

مؤلف اولده داستانین قهرمانی نین گؤزل اخلاقیندان و انسانى کمالاتیندان و گۈردوگو شاھکار ایشلریندن دانىشىر و ھابئله سومر پايتختى اوروک شهرى نین بورج و باروسوندان، اعجاب آور حصارىندان و محیرالعقول معابدیندن و مسحور ائدیجى الاهه سى نین ائویندن کى بو قهرمانىن وسیله سى ايله ایجاد اولوبدور، سۆز آچىر، حقىقتىدە مؤلف بو قهرمانىن اۋزونە و شىرىن سۆزونە عاشق دىر، مثلاً بئله دئىير:

من بىر شخصىن دانىشىرام کى وقتى سۆزە باشلايىر دونىيانىن او باشىندان بو باشينا و دىنizلىرى كىچمكىدىن، توفاندان و دونىانى سو باسماكdan صحبت ائدىر، دئىيمى کى او هر زادى بىلىر.

کىتاب اصلاً و اساساً وحشى انسانلارين اھلى، و بدوى لرىن متمدن اولماكلارىندان شروع اولور و باشلانىر، يعنى اونلار کى قوردلار ايله، آسلامانلار ايله، سايىر وحشى حيوانات ايله بىر يىرده ياشايىبب و اونلار ايله برابر حيات كىچىرىرىدىلر، بو قهرمان اۋز عقلى، علمى، درايىت، هنر و آناسى نين مشورتى سايىھ سىننە، اونلارى اھلى و حتى عاليترين درجه ده متمدن و وارسته انسانلارا تبدىل ائدىيدىر.

بو فصل و قسمتىدە قادىن لارىن نقشى چوخ جالىب و حتى اعجاز خىدە دىر کى نەشكىلدە و فورمادا قهرمان داستان ايله ھماھنگ اولوبىلار، صمىيماھ و سئويملى بىر وضعىتىدە اۋز وظايف لرىن انجاما چاتدىرىپىلار، الحق والانصاف كىتاب بو مورددە چوخ شاعرانە و فوق العادە علمى بىر مرحلە دە دىر.

SÜMERLƏR

Kitabin mövzu' və möhtəvası

Müəllif əvvəldə dastanın qəhrəmaninin gözəl əxlaqindən və insani kəmalatindən və gördüyü şahkar işlərdən danışır və habelə sümer paytəxti, "uruk" şəhrinin borc və barusindən, e'cabavər hesarından və mühəyyir-ol-uql məabidindən və məshur edici ilahəsinin evindən ki bu qəhrəmanın vəsiləsi iylə iycad olubdur, söz açır, həqiqətdə müəllif bu qəhrəmanın özünə və şirin sözünə aşiqdir, məsələn belə deyir:

"mən bir şəxsidən danışıram ki vəqtı sözə başlayır dünyanın o başından bu başına və dənizləri keçməkdən, tufandan və dünyani su basmakdan söhbət edir, deyim ki o hər zadi bilir."

Kitab əslən və əsasən vəhşi insanların əhli, və bədəvilərin mütəməddün olmaklarından şuru' olur və başlanır, yəni onlar ki qurdlarıyla, aslanlarıyla, sayır vəhşi heyvanatılə bir yerdə yaşayıb və onlarıyla bərabər həyat keçirirdilər, bu qəhrəman öz əqli, elmi, dirayət, hünər və anasının məşvərəti sayəsində, onları əhli və hətta alitərin dərəcədə mütəməddün və varəstə insanlara təbdil edibdir.

Bu fəsl və qismətdə qadınların nəqşsi çox calib və hətta e'caz həddindədir ki nə şəkildə və formada qəhrəman-idastanılı həməhəng olublar, səmimənə və sevimli bir vəz'iyyətdə öz vəzayiflərin əncama çatdırıblar, əlhəqq-o-vəl-insaf kitab bu mövrüddə çox şairanə və foq-əl-adə elmi bir mərhələdədir.

سومرلر

بو وحشى لىردن بىرىسى كى توحشىدە هامى وحشى لىردىن اوستوندور، آسلامنلار و كاپلانلارلا بىر يېرده باشا آپارىر و آدى ئىنكودو ENKUDU دور و داستانىن قەرمانى و سىلە سى اىلە، ضمن اينكى اھلى اولوب، اونونلا دوست و ھم پىمان اولوبلار، بو دوستلوق، محبت و مودت حىدىن آرتىق صداقت، صفا و صمىمىتە مېدىل اولدو و چئورىلدى، حتى ايش بىر يېرە چاتىر كى ھر بىرى او بىرىسىنە جانىن قوربان و ئىرمگە چالىشىر.

ئىنكودو ظاھراً تانرى لارين نفرىتلەرنىن اثىرىندا ئۇلور³ بۇنۇن اۋلمىگى قەرمانىن تاب و توان، طاقت و صىرىن الدن آلىر و چوخ چوخ درىندەن و عميقاً، اۋلۇم ماضىل و مىستە سىنە پى آپارىر و اىستە بىر كى ھمىشە لىك بو مشگولو حل ائدە و انسانلارى بو قضا و قده رىدىن قورتارا، لىذا قەرمان داستان، حىيات ابدى تاپىماغا اوزون اوزون و مشقتلى سەرلەرە باشلايىر.

بو سەرلەر چوخ عاقلانە و حكىمانە شروع اولور و داستان كمال ھىجانا چاتىر، اگر دقت اولا بىر سەرىن ابتداسىنە، تەھىيە اولونان و سائىلە، دادع، دعا، آناسى نىن سفارشى، او قادىننەن رفتارى و داورانىشى، گفتارى و دئىدىكلىرى و ھابىلە دوست و آشنانلار ايلە گۈرۈشمك و بو اىشلەرنىن امثالىي مقايىسە اولا ايندىكى بعضى اقواماًدا اولان بى نوع افعال و رفتار و گفتار ايلە، چوخ غېر قابل انتظار نتايىجە چاتار مىڭلە:

³ - ((انكىدو ايلە بىلگە مىش بىرگۈن سىتىدىر اورمانىندا خونباپا آدلاتان بىر دئوين ساواشىنىڭ كىدرىكىن 12 گۈن كوما حالىندا خىسە لىنى، آنجاق دئۇي اۇلدوردور، آنو تانرى نىن قىرى اىشتار تانرىجا بىلگە مىشە عاشقىق اولدو و بىلگە مىش اونا التىعات اتىتمىكىي گۈرە آجىقلانىپ آتاسىندان اونو اۇلدورمك اوچۇن بىر قوتىسال بوجا اىستىدى آنجاق انكىدو تكرار خستە لىب اۇلدۇ. بىلگە مىش تانرى لاردىن اىستىدى آز زامان انكىدونون روحونو يېر اوزونە گىتىرسىلىر كى قبول اولدو و گىتىرىدىر و بىلگە مىش اوندان يېر آلتى عالمى نىن و جەھمىن و انسانلارىنى حاللارىنى سوروشدو و آلدىغى جاوابلاردىن چوخ سارسىلدى)).

SÜMERLƏR

Bu vəhşilərdən birisi ki təvəhhüs də hamı vəhşilərdən üstündür, aslanlar və kaplanlarla bir yerdə başa aparır və adı "ENKUDU"dur və dastanın qəhrəmanı vəsiləsiylə, zimn-i-inki əhli olub, onunla dost və həmpeyman olublar, bu dostluq, məhəbbət və məvəddət həddidən artıq sədaqət, səfa və səmimiyyətə mübəddəl oldu və çəvrilidi hətta iş bir yerdə çatır ki hər biri o birisinə canın qurban verməgə çalışır.

Enkudu zahirən tanrıların nifrinlərinin əsərində ölü³, bunun ölməgi qəhrəmanın tab-o-təvan, taqət və səbrin əldən alır və çox çox dərindən və əmiqən, ölüm mö'zəl və məsələsinə pey aparır və istəyir ki həmişəlik bu müşgülü həll edə və insanları bu qəza və qədərdən qurtara, liza qəhrəman-i-dastan, həyat-i-əbadi tapmağa uzun-uzun və məşəqqətli səfərlərə başlayır.

Bu səfərlər çox aqilanə və həkimanə şüru' olur və dastan kəmal-i-həyəcanə çatır, əgər diqqət ola bu səfərin ibtidasınə, təhiyyə olunan vəsayılə, vida', dua, anacının sıfarişi, o qadının rəftarı və davranışları, güftarı və dedikləri və habelə dost və aşınaləriylə görüşmək və bu işlərin əmsali, müqayisə ola indiki bə'zi əqvamda olan bu növ' əfəl və rəftar və güftarılıq, çox qeyr-i-qabil-i-intizar nətayicə çatar məsələn:

3- ((ENKİDO bir gün SEDİR urmanında KHMBABA adlanan devin savaşına bilgəmiş hylə getdilər ki enkido 12 gün kuma halında xəstələndi ancaq devi öldürdülər, ANU tanrıının qızı iştir tanrıça bilgəmişə aşiq oldu və o da iltifat etmədi, Açıqlandı atasından bilgəmişə öldürmək üçün qutsal bir buğa istədi ancaq enkido təkrar xəstələndi və öldü bilgəmiş tanılardan istədi az zaman enkidonun ruhunu yer üzünə gətirsinlər ki qəbul oldu və gətirdilər ondan yer altı aləmin və cəhənnəmin və insanların hallarını soruşdu aldığı cavablardan çox sarsıldı)).

سومرلر

سکگیز مین ایل بوندان اونجه، مسافر آردینجا سو آتماک هله ده وار و ائللر و اولوزلار آراسیندا بیر محکم و غیرقابل تغییر رسم و عادت دير، مؤلف بازىر:

قهرمان وداع ائديب يولا دوشدو، آناسى بير كاسه تميز سو
اونون آردینجا آتدى.

بو او زون او زاك سفر كى وحشت و خطر هر يئerde ياغيش كيمى قهرمانين باشينا تؤكولوردو و حقيقتىن، مجازدان، فلسفة دن، عرفاندان و انواع و اقسام حيواناتى، حيوباتى، ميوه جاتى، چىچكلىرى، گوللىرى، آغا جلارى، سولارى، چايلارى و داغلارى توصيف ائتمىكدىن دولودور، بير شكىلده كى او خوجولار ھم لذت شابان آپارىرلار ھمده اطلاعاتلارى هر مورددە اولا بىلر.

سفر بىس كى آغىر و سهمناكىدىر، لذا قهرمان هر كىن و هر شخص ايله كى مواجه اولور و اوزله شىر، بى اختيار اونون قدرتى مقابلىنىدە، كى نئجه بو اندازه مصائبى و زحمت و مشقى تحمل ائديب، حيرت زده اولور تا بالاخره حيات ابدى و جاويidan سراغيندا داغلارى، دنيزلرى، ظلماتى كېچىر و چاتىر بير بؤيوک وارسته و عاليقدىر انسانا كى حيات ابدى و جاويidan تاپىب آوتىالىشىتى OTNALISHTI آدىندا.

بو ايکى شخصيتىن هانسى وسile و مقدمه ايله بير بيرىنە چاتماسى چوخ حيران قويوجو حالدا و دىالوغ و صحبتلىرى بير دئورە عملى و نظرى فلسفة دير، بونلار كمال صبر و استقامتىلە هر مادى و معنوى مسائلى مطرح ائديب دانىشىرلار، خلاصە ده سؤزلرى چاتىر بير عجيب و غريب حكایت و داستانه كى هر او خوجونو حيرت گئتورور، او دا بئله دير:

SÜMERLƏR

Səggiz min il bundan öncə, müsafir ardinca su atmak hələdə var və ellər və uluzlar arasında bir möhkəm və qeyri-qabil-i-təğyir rəsm və adətdir, müəllif yazır :

"qəhrəman vida' edib yola düşdü, anası bir kasa təmiz su onun ardinca atdi".

Bu uzun uzak səfər ki vəhşət və xətər hər yerdə yağış kimi qəhrəmanın başına tökülürdü və həqiqətdən, məcazdan, fəlsəfədən, irfandan və ənva' və əqsam-i-heyvanati, hububati, mivəcati, çiçəkləri, gulləri, ağacları, suları, çayları və dağları tosif etməkdən doludur, bir şəkildə ki oxucular həm ləzzət-i-şayan aparırlar həmdə ittilaatları hər mövrüddə ola bilir.

Səfər bəski ağır və səhminakdir, liza qəhrəman hər kəs və hər şəxsiylə ki müvaceh olur və üzləşir, bi ixtiyar onun qudrəti müqabilində ki necə bu əndazə məsayibi və zəhmət və məşəqqəti təhəmmül edib, heyrətzədə olur ta biləxərə həyat-i-əbədi və cavidan sorağında dağları, dənizləri, zülüməti keçir və çatır bir böyük varəstə və aliqədr insana ki həyat-i-əbədi və cavidan tapıb "otnalişti" adında;

Bu iki şəxsiyyətin hansı vəsilə və müqəddəmə iylə bir birləşmə çatması çox heyran qoyucu halda və diyalog və söhbətləri bir dövrə əməli və nəzəri fəlsəfədir, bunlar kəmal-i-səbr və istiqamətlə hər maddi və mə'nəvi məsaili mətrəh edib danışırlar, xulasədə sözləri çatır bir əcib və qərib hikayət və dastanə ki hər oxucunu heyrət götürür, o da belədir:

سومرلر

قهرمان، اوتنالیشتى دن سؤال ائدير:

ئشجه اولدو كى سن حييات ابدى و جاويغانه يئتىشدىن و اولمز بير انسان اولدون؟ او دئيير: من تمام عالمده و هامى مخلوقات ايچىيندە تكجه و مستثنایم و هئچ كيمسه من كىمى اولا بىلمز و اونون دا دليلى بودور كى من او زامان كى مطلع اولدوم توفان اولا جاڭ و دونيانى سو باساجاڭ، كمال همتله بير نهنگ آسا گمى ياپدىم انسانلارى، حيوانلارى، هر نوع پىرنىدە، چىرنىدە و هر زاددان بير توخوم گۇئتوروب گمى يە جمع ائدىم و اونلارى هلاكت و فنا و زوالدان نجات و ئىرىدىم، منيم بو ايشيم تانرى لارىن خوشونا گىلدى و منه حييات ابدى و جاويغان و ئىرىدىلر.

البته توفانىن و دونيانىن سو باسماك قضىيەسى و گمى تهيه ائتمك و نه نحو ايله انسانلارى و هر زاددان نمونه جمع ائتمك و سولار او زوندە چوخ مذّت قالماڭ و دالغالارا دچار اولماڭ و بالاخره گمى نىن داغا داياماسى و نجات تابimasى چوخ بير شىوا و شىرىن بىان ايله ذكر اولوب و كتابىن بو فصلى عجايىب، غرايب و فيکرە چاتمايان ايشلرلە و سۆزلىلە مشحون و دولودور.

خاتمه ده اوتنالىشتى نىن داستانىن قهرمانىنىن اورگى يانىر كى بو، آيلار و ايللر بوبو چئللرە دوشوب، كورلوق چكىب، باشى داشدان داشا ده يىب، ئشجه الى بوش اوروكا، وطنە و اۆز شەھرىنە قايىتسىن، اۆزۈنە وجданى بير وظيفە حس ائدير: ايندى كى من حييات ابدى و جاويغان رمزىن بو ضىيالى و بئيووك مدركلىيە چاتمىش انسانا دئىه بىلىرم، هميشه جوان قالماڭ رمزىن بونا ائيردىم.

SÜMERLƏR

Qəhrəman otnaliştidan sual edir:

"necə oldu ki sən həyat-e-əbədi və cavidanə yetişdin və ölməz bir insan oldun?" O deyir: "mən təmam-i-aləmdə və məxluqat içində təkcə və müstəsnayəm və heç kimsə mən kimi ola bilməz və onunda dəlili budur ki mən o zaman ki müttəle' oldum tufan olacak və dünyani su basacak, kəmal-i-himmətlə bir nəhəng asa gəmi yapdım insanları, heyvanları, hər nüv' pərəndə, çərəndə və hər zaddan bir toxum götürüb gəmiyə cəm' etdim və onları həlakət və fəna və zavaldan nəcat verdim, mənim bu işim tanrıların xoşuna gəldi və mənə həyat-i-əbədi və cavidan verdilər."

Əlbəttə tufanın və dünyyanın su basmak qəziyyəsi və gəmi təhiyyə etmək və nə nəhviylə insanları və hər zaddan numunə cəm' etmək və sular üzündə çox müddət qalmak və dalğalara düşər olmak və biləxərə gəminin dağa dayanması və nəcat tapması çox bir şiva və şirin bəyaniylə zikr olub və kitabın bu fəsli əcayib, qərayib və fikrə çatmician işlərlə və sözlərlə məşhun və doludur.

Xatəmədə otnaliştinin, dastanın qəhrəmanının ürəgi yanır ki bu, aylar, illər boyu çöllərə düşüb, korloğ çəkib, başı daşdan daşa dəyib, necə əli boş, uruka, vətənə və öz şəhrinə qayıtsın, özünə vicdani bir vəzifə hiss edir:

"indi ki mən həyat-i-əbədi və cavidan rəmzin bu ziyali və böyük müdrukliyə çatmış insana deyə bilirəm, həmişə cəvan qalmak rəmzin buna öyrədim."

سومرلر

بیر چتین، برك و مشکول الله گلن يترده بير گول و چيچگين آدرس و نشانه سين قهرمانا دئيير کي اگر او نو الله گتيريب يشن، هنچ واقت قوجالمايا جاكسان و اوئلنده ده گنج و جوان اوئرسن، بيلگميش اياغينا داش با غلاما كلا دنيزىن دىپىندە بير قويونون تهيندە او گولو درېب گتيرير، اما تكلىكده يشمه بير و مصرف ائتمە يير، اوز اوزونه دئيير کي من گرك بونو آبارام اوز اوڭىكە مەدە تكثير ائديب چوخالدام و عموم اهالى اوندان بەرهە مند اولسۇن، بو ايده و عقىدە ايلە يولادوشور، بو فكر و ايده و آمال بىس آموزىنده و دليل دير کى بو شخص واقعاً قهرمان ايمىش!

اوئنالىشتى دن آيرىلماگى اوزودە بير حكايىت و داستاندىر، اما هر حالدا يولادوشور، بو گىنىش و اثنائى راهىدە بير گۈزلە، باصفا و خوش بير منطقە يە چاتىر کى چىممە لى سوبو وار، وقتى کى قهرمان اىستە بير بو اىستى سودا يوپۇنا و پالتارلارين ده يېشە، ايلان گولون عطرىن آنلايىر و او نو اوغورلا بير يشىير و بلافاصلە قابىغىندان چىخىپ و جوان اوولور، او دور کى ايلانلار اىلدە بير يول درىدىن چىخىپ اوزلرىن ده يېشىرلر، ائلە او زاماندان ايلە انسانىن عداوت و دوشمانلىقى باشلاندى و ايندى ده وار بارىشمامىشىك و بو عداوت قىامتە دك قالاجاك، بو دوغرو دور کى آختاران تاپار و يا بير آيرىجا عبارتلە دىسىك: مەن جَدُّ وَجَدَ وَ مَنْ دَقَّ الْبَابَ وَ لَجَّ وَلَجَّ.

بو قهرمان بير قناعته چاتى دى کى ابدى حيات مقدور دىيىل و هامى اولمە لى دير، اما بىلەمە بىردى کى هر كس اوز دوغما ائلينه و دىلينه اورك ياندىرسا دونيا دوردو كجا دورار و هنچ زامان اولمىز، او بىلەمە بىردى کى سكگىز مىن ايلدن سونرا او تازە متولىد اوولور و الله تبارك و تعالى بىلىر کى نتجە يوز مىن ايل عمر سورە جك و ابدى حيات و عمر جاويدان، البته ائلە بودور.

SÜMERLƏR

Bir çətin, bərk və müşgül ələ gələn yerdə bir gül və
çiçəgin adres və nişanəsin qəhrəmanına deyir ki əger onu ələ
gətirib yesən heç vaxt qocalmayacaksan və öləndədə gənc
və cəvan olərsən; bilgəmiş ayağına daş bağlamakla, dənizin
dibində bir quyunun təhində o gülü dərib gətirir amma
təklikdə yeməyir və məsrəf etməyir, öz-özünə deyir ki mən
gərək bunu aparam öz ölkəmdə təksir edib çoxaldam və
umum əhali ondan bəhrəmənd olsun, bu iydə və əqidə iylə
yola düşür, bu fikir və idə və amal bəs amuzəndə və dəlildir
ki bu şəxs vaqıən qəhrəman iymış;

Otnalıştıdən ayrılmağı özüdə bir hikayət və dastandır
amma hərhalda yola düşür, bu gedis və əsna-yi-rahidə bir
gözəl, basəfa və xoş bir məntəqəyə çatır ki çimməli suyu
var, vəqt ki qəhrəman istəyir bu isti suda yuyuna və
paltarların dəyişə ilan gülün ətrin anlayır və onu oğurlayıır
yeyir və bilafasılə qabığından çıxır və cəvan olur, odur ki
ilanlar ildə bir yol dəridən çıxıb özlərin dəyişirlər, elə o
zamandan ilaniyla insanın ədavət və düşmanlığı başlandı və
indi də var barışmamışık və bu ədavət qiyamətədək
qalacak.bu doğrudur ki axtaran tapar və ya bir ayrıca
ibarətlə desək:

mən cəddə vəcədə və mən dəqq-əl-babə və ləccə vələcə.

Bu qəhrəman bir qənaətə çatdi ki əbədi həyat məqdur
deyil və hami ölməlidir, amma bilməyirdi ki hər kəs öz
doğma elinə və dilinə ürək yandırsa dünya durdukca durar
və heç zaman ölməz, o bilməyirdi ki səggiz min ildən sonra
o taza mütəvəllid olur və allah təbarək və təala bilir ki neçə
yüz min il ömür sürəcək və əbədi həyat və ömr-i-cavidan
əlbəttə elə budur.

سومرلر

ابدی حیات

هر کیمسه نین جمالینه عشقین توزو قونا

عالم فنا اولونسادا چاتماز زوال اونا

بو نغمه نی ياز ببلا حکیمانه داشلارا

کیم عاشق اول ماسا چاتا بیلمز کمال اونا

معشوقی هر گورنده جمالی ایشیقلانار

دونیا مکدر اول سادا یئتمز ملال اونا

عاشق گرکدی عشقیده پروانه تک یانا

معشوقه يوخسا آچمايا جاك گول جمال اونا

عشق اهلي دير جهاندا چاتان تکجه عزته

فرق انیلمز کي بوذر و سلمان بلل اونا

انلن چاتان امانتى کیم دیله ساخلاسا

اولسون آنادان امديگي سودلر حلال اونا

بیگانه لر قولو گيره بیلمز اوركلره

اولسە غریب اولر گتیریلمز جلال اونا

حق اول هميشه، باطله قول قويما هرنه او لا

وحدت دنييب بير او زلو داييان گيرمه هر دونا

اندازه ساخلا هر نه ده، عقل سليمه باخ

اوز اوز گولونده او زگه گوله گيرمه ين سونا

دو ز مشگولاته قويما گنده الدن عقليوي

دو شمه يixiniti هر کس و ناکس بونا اونا

کيمسن او زون تاني بودور الله معرفت

قويما حريفين ايستگي اندازه ده بونا

لتيك دنييب حقيقته، بير لحظه فكر انه

هر سازه او باما، و نرمه قولاغ هر سسه، فونا

يار

يان او ز اليلو ه حرمت آپار هر نه وار آدين

بخت او لدو زونو و نرمه آلا او زگه قوينونا

دنه "ذاكري" يه ايستگيوی سن ده تاپارسان

حکمت با خيسيندان و تريليب بير روال اونا

SÜMERLƏR

əbədi həyat

hər kimsənin cəməkina əşqin tozu quma
aləm fəna olunsada çatmaz zəval ona
bu nəğməni yazıbla həkimanə daşlara
kim aşiq olmasa çata bilməz kəmal ona
mə'suqi hər görəndə cəmali işiqlanar
dünya mükəddər olsada yetməz məlal ona
aşıq gərəkdi eşqidə pərvanədək yana
mə'suqə, yoxsa açmayacak gül cəmal ona
eşq əhlidir cahanda çatan təkcə izzətə
fərq eyləməz ki buzər-o-səlman, bəlal ola
eldən çatan əmanəti kim dildə saxlasa
olsun anadan əmdigi südlər həlal ona
biganələr quli girə bilməz ürəklərə
ölsə qərib ölürlər gətirilməz cəlal ona
həqq ol həmişə, batılıq qul qoyma hərnola
vəhdət deyib bir üzlü dolan girmə hər dona

əndazə saxla hər nədə, əql-e-səlimə bax
üz öz gölündə, ozgə gölə girmiyən sona
döz müşgülətə qoyma gedə əldən əqlivi
düşmə yixinti hər kəs-o-nakəs, buna ona
kimsən özün tanı, budur allahə mə'rifət
qoyma hərifin istəyi əndazədə yona
ləbbeyk deyib həqiqətə bir ləhzə fikr elə
hər sazə oynamama, vermə qulağ hər səsə, fona
yan öz elivə hörmət apar hərnə var adın
bəxt ulduzunu vermə ala özgə qoynuna
de "zakiri"yə istəgivi səndə taparsan
hikmət baxışından verilib bir rival ona

سومرلر

Huruflarin ses anlami – آنلامى

1	i, ī	ئى	ا, ī
2	اى . ا	ئى	i, ī
3	او . او	ئى	u, ū
4		ئى	k
5		ئى (u)	k ku
6		ئىئى	k̥
7		ئىئى	
8		ئىئى (u)	k̥
9	د	ئى	h
10	ئى	ئى	ç
11	ئى	ئى	ç̥
12	ئى	ئى (u)	ç̥
13	ئى	ئى	t
14	ئى	ئى (u)	t̥
15	ئى	ئى	t̥̥
16	د	ئى	d
17	د	ئى (u)	d̥
18	ئى	ئى (u)	d d̥ u
19	ئى	ئى ئى	n
20	ئى	ئى (u)	n
21	ئى	ئى	p
22	ئى	ئى	r̥
23	ئى	ئى	h̥
24	ئى	ئى	m̥
25	م	ئى (u)	m̥
26	ئى	ئى (u)	m̥̥

• سون تحقیقاتدا بو حرف(ئ) تانینىپ
و هابىلە بو حرف ئە كى جدولده كىمىتىپ (ئر)لە بىراير دىرى

ایکینجی قات

Ikinci qat

- تانیتدیرماک

Tanıtdırmak

- اصل مطلب

Əsl-i-mətləb

- سومر کلمه سی نین معناسیندا

Sumer kəlməsinin mə'nasında

- کلمه لر و اصطلاحلارین دوغرو معنasi آنلامي نين

Kəlmələr və

اساس شرطى

**istilahların doğru mə'nesi anlaminin
əsas şərti**

- بو اولوزلara ندن چومور يا چامير(سومر) ائللرى

دئييرلر؟

**Bu uluzlara nədən çomur ya
çamır(sumer) elləri deyirlər?**

سومرلر

تانييديرماك

ايندى ايسته ييريك گؤرك و بىلك كى بو ملىت(سومرلر) هاردان گلمىشدىلر و هارايا گئتىدىلر؟ تارىخ و دىللرى نه ايمىش؟ نىچە مدت حکومت ائدىبلر و هاميتان يعنى پايتخت و مقر حکومتلرى هاردايمىش؟ اونلارдан قالان استناد و مدارك نلدىدىلر و هاردا ساخلانىلار؟ اونلار بوجونكى اولىوز و ائللرىن هانسى و يا هانسى لارى نين اولو بابالارى دىرلار؟ ديل و عادت، آيىن و مراسم باخيمىندان بو زمانه نين هانسى بىر مىللەت و قومونا تعلق و يا شباھت و اوخشارلارى واردىر؟

آيا آرخالوژى باخيمىندان تمام آثارلارى و تمدن اورنڭ و نمونه لرى كشف اولوب و تحقيقاتا چاتىپ و يا كى هله ايشين اوایل مرحلە لرينىدە و ابتداسىنده اىك؟ و ايشلىرىن نتىجە سى ندىر؟ نىبە گۈرە و نە دليلە سومرلرى تمدنە آتا و اونلارا رب النوع تمدن دېيىرلر؟ اونلارين تمدن حياتى نين استمرار تاپماكىلا بىلە، نىبە و نە اوچون و هانسى مىللەت و قومون وسیلە سى ايلە منقرض اولدولار؟ گۈرە قونوم-قونشو مىللەت و دولت لرلە روابط متقابل، تأثير و تأثرلىرى نە شكىلده اولموشدور؟

البته بو مسائلىن هامىسى نين بارە سىنده بحث و تحقيق اولوناجاڭدىر اما ئۇنجە بو نكتە نى آچىكلاڭماك لازمىدىر:

او كىس لر كى بىر آرخالوژى و باستانى منطقە دە حقارلىك ائدىرىلر و تورپاخ گۈتوروب آختارىشدادىرىلار، مجبور دورلار كى كمال تانى و احتياط ايلە بو ايشە اقدام و يا ادامە و ترسىنلر، بوندان غيرى صورتىدە، الله گلن شىلىرىن دە يرى اولماز و اعتبارдан دوشىر، ائلە بونا گۈرە گۈرورىسن كى بىر بالاجا تىپە نين حقارلىكى و فازماغانى نىچە ايل طول چكىر:

SÜMERLƏR

Tanıtdirmak

İndi istəyirik görək və bilək ki bu millət(sümerlər) hardan gəlmışdilər və haraya getdilər? Tarix və dilləri nəyimiş? Neçə müddət hukumət ediblər və "hamitan" yəni paytəxt və məqərr-i-hukumətləri hardaymış? Onlardan qalan əsnad və mədarik nələrdirlər və harada saxlanırlar? Onlar bu günkü uluz və ellərin hansı və ya hansilarının ulu babalaridirlər? Dil və adət, ayin və mərasim baxımından bu zəmanənin hansı bir millət və qovmuna təəllüq və ya şəbahət və oxşarları vardır?

Aya arxaloji baxımından tamam asarlari və təməddün örmək və numunələri kəşf olub və təhqiqata çatıb və ya işin əvayıl mərhələlərində və ibtidasındəyik? və işlərin nəticəsi nədir? niyə görə və nə dəlilə sümerləri təməddünə ata və onlara rəbb-ol-no'-i-təməddün deyirlər? Onların təməddün həyatının istimrar tapmayıylə bilə, niyə və nə üçün və hansı millət və qovmun vəsiləsi iylə münqəriz oldular? görək qonum-qonşu millət və dövlətlərlə rəvabit-i-mütəqabil, təsir və təəssürləri nə şəkildə olmuşdur?

Əlbəttə bu məsailin hamisinin barəsində bəhs və təhqiq olunacakdır amma öncə bu nüktəni açıklamak lazımdır:

O kəslər ki bir arxaloji və bastani məntəqədə həffarlik edirlər və torpax götürüb axtarışdadırlar, məcburdurlar ki kəmal-i-təənni və ehtiyatiylə bu işə iqdam və ya idamə versinlər, bundan qeyri surətdə, ələ gələn şeylərin dəyəri olmaz və e'tibardan düşər, elə buna görə görürsən ki bir balaca təpənin həffarlığı və qazmayı neçə il tul çəkir;

سومرلر

اٹله بو باخیمدان اونلار کی تاریخ و یا تاریخ تمدن باره سینده تحقیقات ائدیرلر گرک حیرت قاوزایان دقّته قدم گؤتورسونلر، یوخسا نتیجه دئیشیک اوlobe و زحمت هدر اووار.

اصل مطلب

آختاریش و آراشدیرمالار کی بو، ان اوستون تمدن و یاددان چیخان بو عالی فرهنگین توپراغ آلتیندان چیخماغينا سبب اولدو، اوزو، حقیقتاً، آرخالوزی و باستانشناسلیق باخیمیندان ده یرلی بیر داستان دیر، اونلار کی سهواً، اشتباهاً و غلط اوزریندە **قدماً** آدلاندیرمیشیک یعنی یونانلیلار، روملolar و یهودیلر، بونلاردان یعنی سومرلردن بیر زاد بیلمه بیرمیشلر، ظاهراً هشروع دوت^۴ یونانلی مورخ (تاریخ آناسی - پدر تاریخ) گرکده کی سومرلردن بیر زاد و بیر شئی بیلمیه یمیش و اگر قولاغینا بوباره ده بیر زاد دگمیش اولسادا چون سومرلرین فاصله سی اوونون زمانینه بیزیمله هشروعتون اوز زمانیندان چوخدور لذا احتمالاً اوتو ذکر انتمک و خاطرلاماکدان واز کنچیب و صرفنظر ائدیدیر.

بروسوس^۵ بابیلین تاریخ یازانی کی اوز کیتابین (۲۵۰ق.م) یازیدیدیر، فقط افسانه یولویلا بیر زادلار سومرلردن بیلیرمیش، او اوز کیتابیندا بیر هوندور نزاد (نژاد غول پیکر) انسانلارдан آد آپاریر کی آو آنس آدلی بیر شخصین فرمانیندا، کورفر (خلیج فارس)^۶ یولویلا گلیبلر و اوزلاری ایله

^۴ - هشروع: جوخ معروف یونانلی مورخ دیر، هالی کارناس دا متولد اوlobe، حیات دورانی (۴۸۱-۴۲۵ق.م) آراسیندادیر.

^۵ - BEROSUS تاریخ نویس بابلی در قرن چهارم قبل از میلاد (بابیلی مورخ میلاددان قاباک ۴-نجو قرنده یاشامیش

^۶ - خلیج یا قلچ بیر بؤیوک اصیل ایرانلی قومون آدی دیر کی نسبتلری جومور (سومر) ائللرینه و جوخ احتمال وار کی ایلامی لارا چاتیر، بونلار اووال - آلتای ائللری نین ان مهم و اوستون شاخه و بوداحلاریندان دیرلار و دیللری ده تورکجه دیر، بو آدین بونلارا دئیلمه سینین سیسندە دئیبلیم:

SÜMERLƏR

Elə bu baxımdan onlar ki tarix və ya tarix-i-təməddün barəsində təhqiqat edirlər gərək heyrət qavziyan diqqətlə qədəm götürsünlər, yoxsa nəticə dəyişik olub və zəhmət hədər olar.

Əsl-i-mətləb

Axtarış və araşdırmaclar ki bu, ən üstün təməddün və yaddan çıxan bu ali fərhəngin toprağ altından çıxmağına səbəb oldu, özü həqiqətən arxaloji və bastanşinaslıq baxımdan dəyərli bir dastandır, onlar ki səhvən, iştibahən və qələt üzərində "qudəma" adlandırmış yəni yunanlılar, rumlular və yəhudilər, bunlardan yəni sümerlərdən bir zad bilməyirmişlər, zahirən "HERODOT"⁴ yunanlı müvərrix(tarix atası=pedər-e-tarix) gərəkdə ki sümerlərdən bir zad və bir şey bilmiyəymış və əgər qulağına bu barədə bir zad dəgmiş olsada çün sümerlərin fasiləsi onun zəmaninə, bizimlə herodotun öz zamanından çoxdur liza ehtimalən onu zikr etmək və xatırlamakdan vaz keçib və sərf-i-nəzər edibdir;

"BEROSUS"⁵, babilin tarix yazanı ki öz kitabın 250M.Q yazıbdır, fəqət əfsanə yoliyla bir zadlar sümerlərdən bilirmiş, o öz kitabında bir hündür nijad (nəjad-i-ğulpeykər) insanlardan ad aparır ki "AV ANS" adlı bir şəxsin fərmanında, körfəz(xəlic-i-fars)⁶ yulıyla gəliblər və özləri iyilə

4-HERODOT:çox məruf yunanlı müvərrixdir, halikarnasda mütəvəllid olub, həyat dövrəni 484-425M.Q arasındadır

5-BEROSUS:tarixnevis-e-baboli dər qərn-e-çəharom-e-qəbl əz milad(babilli müvərrix, miladdan qabak dördüncü qərnidə yaşamış).

6-xələc ya qılıc, bir böyük əsil iranlı qovmun adıdır ki nisbətləri çomur(sümer) ellərinə və çox ehtimal var ki ilamlılara çatır, bunlar ORAL-ALTAY ellərininən

سومرلر

اکینچی لیک، دمیرچی لیک، یازماک و کیتابت هنرین گتیریبلر، او سونرا

یازیر:

→ جوخ قدیم و اسکی زامانلاردا مختلف اقوام و قبیله لر، دو شمانلارین تهاجم و غارتیته معروض قالاندا وار بوخ بار و بنه و خدم و حشم ایله، اونلارین اللری چاتمادان قاجار میشلار، بیز زامان بئله بیز اتفاق دوشور و هامی اقوام و طوابق فاجیرلار آلا بیز قوم و ائل کی ایندی زامان اونلارا خلچ يا قلچ دئیبلیر،
قاجانلار بونلارا اصرار و تأکید اندیلر کی سیزده قاجیس اما بونلار با خمادیلار و قالماکلاریندا پاششارلیک و اصرار اندیلر، ائله بونا خاطر، قاجانلار طعنە او زوبوله دئدیلر، ایندی کی سۆزه با خماییرسیز و بیزیمله بېرلیکدە قاجمایرسیز (قال آچ) یعنی دوشمن سیزین هرنە واریزى و يوخزو ۋالار و سیز آچ قالارسیز، یا ایندی دندیلر (قال آچ) یعنی ایندی کی قاجمایرسیز بو مشگولون دوپونون آجماك اۇز عهده زە دیر.
بو دئیبلس سوز كىرت استعمال سایه سیندە خلخ يا قلچ صورتینە دوشویدور، الیتە بىز قومون ياشابیش يشى و حیات اولكە سى خوزستان و جنوب دریاسى یعنی خلیج فارس کنارە و اطرافى اولوبودور، آبرى عبارت و سؤزلە دئىشك:

خلیج فارسین شمال و جنوبو بىز قومون حیات و ياشابیش منطقە سى اولوب و بونا خاطر و بىز مناسبىتە گۈرە بىز دىنیزە خلیج آدى و تېرىلېدېر، سونرالار زامان كىچدىكىچە دىنیزىن جنوبوندا اولانلار خلیجىن آدىنا خلیج العربى و شماليندە حیات سورنلر خلیج فارس دئدیلر.
بئله معلوم اولور کى بىز دىنیزىن ان ازلى آدى خلیج اولوبودور، سونرالار کى بىز قوم آبرى يېزلىرە و اولكە و منطقە لە مفترق اولوبىلار و اۆزگە لە بىز مناطقىدە سكۆنت اختيار اندىلر، هەر بېرى بىز بىسوند و قويروغ و دىنالە اضافە اندىلر کى بېرى عربى و اوپېرىسى عجمى دېرى، يوخسا آدى بىز قوما خاطر خلیج دير.
((او زامان کى اسکىندر (ذوالقرنین) سمرقندىن سوووشوب توركىلرین اولكە سینە قدم قېيدى، توركىلرین گنج باشقانى شۇ بىز بېرى اتشىدە رەك اعىتىنا ائتمە بىب اۇز قىرخ ترخانىنى سەرحدلىرىن و ضعىتىنى آراماک اوچون خوحنە جايى نىن هنە ورىيەن گۈنە رىر، اسکىندر بىز جايدان كىچدىكىدە، خاقان دوغۇسا دوغرو بولا دوشور خالق دا اونون دالىنغا يولانىر آتىق 22 نفر قالىر، اىكى نفردە يورقۇن يولدان يېتىشىپ دىئىلر کى اسکىندر بىز يولجودور کى بوردان دا سوووشوب گىندە جى بېزلىر قالارقى بىق، کى باشقىلار اونلارا قال آچ دىئىلر و بودور خلچ توركىلری نىن كۆك، و محمود كاشغرى، توركمەن سوزجويونون كۆك تابمىاسىندا يازىر کى اسکىندر همان خلچ توركىلەنەن اونلارى توركىلە بنزە دىب و اونلارى توركمان (تورك مانندى) جاعيرىر و توركمەن كلەمە سى او زاماندان قالىر، ديوان لقات الترک كاشغرى، فارسجا ترجمە / دوقتۇر ح.م. صديق الیتە بئله بېز نظردە واركى قوتىسال اسلام دىنى يايىلدىقدا اورتا آسيادا ايلك اونچە بېز تورك قبیلە اونا ايمان گتىردى و ياشقا توركىلەنلارا دانلاراچ دىئىلر بىز ايش توركە مان دىرس یعنى تورك کە ياراشمازدىر و او زاماندان بىز قبیلە يە "توركە مان" (توركمان) آدى و تېرىلدى، بىز روايت نظرە او يغۇن گللىر).

SÜMERLƏR

Əkinçilik, dəmirçilik, yazmak və kitabət hünərin gətiriblər, o sonra yazar :

→
çox qədim və əski zamanlarda müxtəlif əqvam və qəbilələr düşmənlerin təhacüm və əgarətinə mərəz qalandı, var yox bar-o-bonə və xədəm-o-həşəmi iyilə onların əlləri çatmadan qaçarmışlar, bir zaman belə bir ittifaq düşür və hamı əqvam və təvayif qaçırlar illa bir qovm və el ki indi zaman onlara xələc ya qılıc deyilir; qaçanlar bunlara israr və tə'kid etdilər ki sizdə qaçın amma bunlar baxmadılar və qalmaklarında pafışarlıq və israr etdilər. Elə buna xatir, qaçanlar tənə söziylə dedilər: "indi ki siz sözə baxmayırsız və bizimlə birlikdə qaçmayırsız, (qal ac), yəni düşmən sizin hərnə varızı və yoxuzi alar və siz ac qalarsız ya inki dedilər (qal aç), yəni indiki qaçmırısz bu müşgülün düyüünü açmak öz öhdəzədir;" bu deyilən söz kısrı-e-istə'mal sayəsində "xələc ya qılıc" surətinə düşübdür əlbəttə bu qovmun yaşayış yeri və həyat ölkəsi, xuzistan və cənub dəryası yəni xəlic-e-fars kənarə və ətrafi olubdur, ayri ibarət və sözlə desək:

xəlic-e-farsın şümal və cənubu bu qovmun həyat və yaşayış məntəqəsi olub və buna xatir və bu münasibətə görə bu dənizə xəlic adı verilibdi, sonralar zaman keçdikcə dənizin cənubunda olanlar xəlicin adına "xəlic-ol-ərəbi" və şümalında həyat sürənlər "xəlic-e-fars" dedilər;

bələ mə'lum olur ki bu dənizin ən əzəl adı, xəlic olubdur sonralar ki bu qovm ayrı yerlərə və ölkə və məntəqələrə mütəfərriq olublar və özgələr bu mənatiqdə sukonə ixtiyar ediblər, hər biri bu ada bir pərvənd və quyruğ və dünbələ izafə ediblər ki biri ərəbi və o birisi əcəmidir, yoxsa adı bu qovma xatir xəlic dir.

((Ozaman ki iskəndər(zü'l-qärneyn) səmərqənddən sovuşub türklərin ölkəsinə qədəm qoyur, türklərin gənc başqanı "şu" bu xəbəri eşidərək e'tina etməyiböz qırx tərxanını sərhədlərin vəziyyətini aramaq üçün "xucənd" çayının həndəvərinə göndərir, iskəndər bu çaydan keçdikdə, xaqan doğuya doğru yola düşür, xalqda onun dalınca yollanır ancaq 22 nəfər qalır, 2 nəfərdə yorqun yoldan yetişib deyirlər ki iskəndər bir yolçudur ki burdanda sovuşub gedəcək bizlər qalarqayıq, ki başqalar onlara "qal ac" deyirlər və budur xələc türklərinin kökü, və kaşğəri, türkmən sözcüğünün kök tapmasında yazar ki iskəndər həman xələc türklərinə çatdlıqda onları türklərə bənzədib və onları türzman(türk manənd) çağırır və türkmən kəlməsi o zamandan qalır. Divan-i-luğat-ut-türk-i-kaşğəri, farsca tərcümə/duqtur

H.M.SƏDİQ

əlbəttə bələ bir nəzərdə var ki qutsal islam dini yayıldıqda orta asiyada ilk önce bir türk qəbilə ona iman gətirdi və başqa türklər onları danlayaraq ddi'lər bu iş türkə mandır yəni türkə yaraşmazdır və o zamandan bu qəbiləyə "türkə man"(türkman) adı verildi. Bu rivayət nəzərə uyğun gəlir))

سومرلر

آو آنس هر او زاد کی انسانلارین ديريلىك و زندگانىكلارىندا، ترقى و تعالى سينده، رفاه و آسايشىنده گرك و لازم ايدى، افزوندن سونكولارا باقى قويدو و اونون (آو آنس) زامانىندان ايندى يه قده رهنج بير زاد اختراع اولمايدىر.

بروسوس زامانىندان ايکي مين ايل كتجمه يينجه، سومرلر اولكەسى كشف اولمادى. ۱۸۵۰-نجى ميلادى ايلده هينكىنس^۷ متوجه اولدۇ مېخى خط (او خط کى دمير قلمىن ايتى اوجون خام كرپىچە فشار وئرمكله يازىلىر) كى اورتادوغودا (خاورميانه دە) سامى اقوامىن دىللرىنده استفادە اولور، بۇ خطى بو ميللتلر (اقوام سامى) بير اسکى و آرخالۇزى ميللتىن عارىت آلىپلار و بۇ اسکى و باستانى ميللتىن دىلى، لغات و كلمە لرى غيرسامى دير.

اوپىرت^۸ بۇ ميللتە سومرلر (چومورلار) آدى وئردى، آيرى بير لهجه دە چامير دئمك دير. همان زامان راولينسون^۹ و ايشداشلارى بابىلەن خرابە لرىنده بير پارا لوحە لر تاپدىلار كى بۇ اسکى و قدىمىي ميللتىن دىلى اونلاردا يازىلماشىدۇ و خوشبختانە سطىيرلىرىنىن آراسىندا، او طریق ايلە كى ايندى

^۷ - هينكىنس ادوارد HINCKES (1791-1866 ميلاد) اپرلىدى بير محقق و عالم و آرخالۇزىست و مصربىشىناس شخص دير.

^۸ - اوپىرت ڈول OPPERT فرانسه لى آشورشناس ۱۸۲۵-نجى ميلادى ايلده هامبورگ دا متولد اولدۇ، ۱۹۰۵-نجى ايلده ھاريس شەھرىنده وفات اتىدى، اونون خط مېخى بارە سىنده متعدد آثارى وار و بىرده آشور آرخالۇگ و باستانشناس دير، اونون فارداشى گوستاوا (1872-1894) هند دانشگاھىنده سنسکريت استادى ايدىر.

^۹ - راولينسون هنرى HENRY RAWLINSON انگلېسى آرخالۇگ و باستانشناس دير، چادلىنگتون دا متولد اولوب، حيات دورانى ۱۸۱۰-۱۸۹۵ ميلادى آراسىندا اولوب، آشورشناسلىق مطالعە و تحقىقاتىن يارادانلاردان بىرىسى دير.

SÜMERLƏR

"av ans hər o zad ki insanların dirilik və zindəganlıklarında, tərəqqi və təalisində, rifah və asayışində gərək və lazim idi, özündən sonkulara bəqi qoydu və onun(av anesin) zamanından indiyə qədər heç bir zad ixtira' olmayıbdır.

berosus zamanından iki min il keçməyincə, sümerlər ölkəsi kəşf olmadı, 1850-nci miladi ildə "HİNKES"⁷ mütəvəcih oldu mixi xət (o xət ki dəmir qələmin, iti ocun xam kərpicə fişar verməklə yazılır və ortadoğu(xavər miyanə)da sami əqvamin dillərində istifadə olur), bu xətti, bu millətlər(əqvam-i-sami) bir əski və arxaloji millətdən ariyət alıblar və bu əski və bastanı millətin dili, luğat və kəlmələri qeyr-i-samidir.

"OPPERT"⁸ bu millətə sümərlər(çomurlar) adı verdi, ayri bir ləhcədə çamır deməkdir. haman zaman "RAVLINSON"⁹ və işdaşları babilin xərabələrində bir para lüvhələr tapdilar ki bu əski və qədimi millətin dili onlarda yazılmışdı və xoşbəxtanə sətirlərinin arasında, o təriqiyələ ki indi

7-HİNKES EDWARD: (1791-1866 M) irləndi bir mühəqqiq və alim və arxalojist və misirşinas şəxsdir

8-OPPERT JUL:fəransəli aşurşinas,1825-nci miladi ildə hamborg şəhərində mütəvəlli id oldu,1905-inci ildə paris şəhərində vəfat etdi, onun xətt-i-mixi barəsində mütəəddid asarı var və birdə aşur arxalog və bastanşinasdır, onun qardaşı "gustav"(1872-1894) hind danişgahında sənskrit ustasıdır.

9-RAVLINSEN HENRI:ingilisli arxalog və bastanşinasdır, çadılgonda mütəvəlli id olub,həyat dövrəni (1810-1895) arasında olub,aşurşinaslık mütləq və təhqiqati yarananlardan birisidir.

سومرلر

دانشگاهلاردا رسم و معمولدور، بابيل ديلى ايله او لوحه لر ترجمه اولموشدور، ۱۸۵۴-نجو ميلاد ايلينده ايکى انگليسى كىشى اور، اوريدو و اوروک شهرلرى نين محلىنى تاپديلار و كشف ائتدىلر.

۱۹ - نجو قرنين آخرىنده فرانسه نين مكتشف لرى لاكاش شهرى نين خرابه لرينى كشف ائديب و اورادا بير مقدار لوحه ده تاپديلار كى سومرلرين شاهلارى نين تاريخ و كىچە جك و سرگذشت لرينى بيان ائديردى؛ بىزيم اۆز زمانىمېزدە پروفسور ^{۱۰} وولى استاد دانشگاه پتنسيلوانيا، اور شهرى نين قديم و اسکى يشرين و محلينى كشف ائتدى، ائله بو شهرده سومرلر ظاهراً (۴۵۰ م.ق) بؤيوک و عالي تمدن و فرهنگه ال تاپديلار. بو، يۇن و ترتىبلە، مختلف ميللتلىرىن علماسى بير مرموز و توکنib قورتارمايان داستانىن بىر فصليندە، بىرى بىرى ايله ايشداش و همكار اولوبلار كى داستاندا باستانشناس علمالر بير كارآگاه و مفتىش رولوندا ايفاي وظيفه ائدىرلر.

آختارىكلارى و اله گتىرييكلرى زادلار، جز حقايدى تارىخى آيرى بير زاد دئىيل. بونلار بىلە سومرلر باره سىنده تحقيق و اكتشافىن، ان اوّلى دير و دئمك اولماز بو آختارىش و اله گلن زادلارى مطالعه و تحقيق ائندىن سونرا او ايشلر كى يوز ايلين مەتىيندە مصربه گۈرولوب، بوراده گۈرولىسى هانسى صحنه بو تاريخ و تمدىن گۈزۈمۈزۈن قاباغىندا آچىلاجاكدىر.^{۱۱}

^{۱۰}- وولى چارلز لتونارد CHARLES LEONARD WOOLEY انگليسى بير محقق و عالم

دير (۱۸۸۰-۱۹۶۰ ميلادى) آرخالوژىست شخص دير.

^{۱۱}- ويل دورانت، بىرىنچى جلد، ۱۴۱-نجى صحيفه

SÜMERLƏR

Dnişgahlarda rəsm və məmuldur, babil diliylə o lüvhələr tərcümə olmuşdur, 1854-nci milad ilində iki ingilisi kişi, "ur, urido və uruk" şəhərlərinin məhəllini tapdilar və kəşf etdilər.

19-ncu qərinin axirində fəransənin müktəcifləri, "lagaş" şəhrinin xərabələrini kəşf edib və orada bir miqdar lüvhədə tapdilar ki sümerlərin şahlarının tarix və keçəcək və sərgüzəştlerin bəyan edirdi.

Bizim öz zənimizdə profsor "vuli"¹⁰, ustad-idanişgah-i-pensilvaniya, ur şəhrinin qədim və əski yerin və məhəllini kəşf etdi, elə bu şəhərdə sümerlər zahirən (4500M.Q) böyük və ali təməddün və fərhəngə əl tapdilar. Bu yön və tərtiblə, müxtəlif millətlərin üləması bir mərmuz və tükənib qurtarmayan dastanın bir fəslində bir biriylə işdaş və həmkar olublar ki odastanda bastanşinas üləmalər bir karagah və müfəttiş rolunda ifa-yi-vəzifə edirlər.

Axtardıkları və ələ gətirdikləri zadalar, cüz həqayiq-i-tarixi ayrı bir zad deyil; bunlar belə sümerlər barəsində təhqiq və iktisafın ən əvvəlidir və demək olmaz bu axtarış və ələ gələn zadları mütaliə və təhqiq edəndən sonra və o işləri ki yüz ilin müddətində misirdə görülüb, burada görülsə hansı səhnə bu tarix və təməddündən gözümüzün qabaqında açılacakdır.¹¹

10-VULİ ŞARLZ LEONARD:ingilisi bir mühəqqiq və alimdir (1880-1960), arxalojist şəxsdir.

11-vildorant,birinci cild,141-nci səhə

سومرلر

سومر کلمه سی نین معناسیندا

اگر بیز ایسته یک بو آدی لاتین حروفی ایله یازاک و تلفظ اندک، گرک CHOMOR یازاک و چومور تلفظ اندک؛ البتہ صحیح و دوزگونوده ائله بودور چونکی چومور اورال-آلای، تورانلی لار، تورکلر و مخصوصاً آکباتان منطقه لری نین دیللرینده مطلق پالچیغا خصوصاً پاک و تمیز پالچیغا اطلاق اولور. مثلاً اوندا کی اکینه جک یترینه و یا شوخوما، ایماراتا، حتی زمی یترینه و ورطه یاغیش یاغیش اوتسا یا سوواری یاغیش اوتسا، چومور اولوب دئمکله، مخاطب آنلایار کی بو یتلر پالچیغ اولوب، بورالارا گیرمک اولماز. البتہ بو کلمه نی چوخ یترده و چوخ لهجه لردہ چامیر تلفظ اندیزلر، اوروپالی لار و اونلار کی لاتین الیفباسی ایله آز چوخ ایشله یېرلر، بو آدی چومور بازماکدا، اوخوماکدا و تلفظ ائتمکده دوزگوندورلر و یوخاریدا دئیبلن کیمی ایشلديزلر، اما او صنف یازیچیلار و موڑخلر کی عرب دیللى مورخ و یازیجى و دیلچى لردن متأثر اولوبلار بازماکدا، اوخوماکدا و تلفظده اونلاردان تقلید ائدب و چومور یترینه سومر اطلاق اندیزلر. دئمک آرتیغداندیز کی عرب دیلینه وارد اولان کلمه لرین (الفاظ دخیل) حروفلاری تغییر تاپار، او دیله اویغون آهنگ و فون ایله یترلری دگیشیلیر و اونا مناسب حروف، تلفظده دئیبللر، ائله بو قبیلدن دیر سمرقند شهری نین آدی کی اصلینده چومور کند يا چامیر کند آدلانیب و مقابلينده داشکند اولوبدور. او زامان کی عرب دیلی و فرهنگی، دین مبین اسلامین سایه سینده توسعه تاپیب و غلبه ائدب نتیجه ده چومور کند يا چامیر کند، سمرقند اولوب، اما داشکندین حروفی تغییر تاپمایب. دئدیگیمیز کیمی آدلارین بو ایکی شهره و تریلمه سینده (وجه تسمیه) بئله دئیبلر کی تاشکند شهری نین ائولری و دوره قلعه حصاری تام داشدان

SÜMERLƏR

sümer kəlməsinin mə'nasında

Əgər biz istəyək bu adı latin hurufiylə yazak və tələffüz edək gərək "CHOMOR" yazak və "çomur" tələffüz edək, əlbəttə səhih və düzgünüdə elə budur çünki çomur oral-altay, turanlılar, türklər və məxsusən akbatan məntəqələrinin dillərində mütləq palçığa xususən pak və təmiz palçığa itlaq olur. Məsələn onda ki əkinəcək yerinə və ya şoxuma, imarata, hətta zəmi yerinə və vərətə yağış yağımiş olsa ya suvarılmış olsa "çomur olub" deməklə, muxatəb anlayar ki bu yerlər palçığ olub, buralara girmək olmaz. Əlbəttə bu kəlməni çox yardım və çox ləhcələrdə "çamır" tələffüz edirlər;

Avrupalılar və onlar ki latin əlifbasi iylə az çox işləyirlər bu adı çomur yazmakda, oxumakda və tələffüz etməkdə düzgündürler və yuxarıda deyilən kimi işlədirlər amma o sınıf yazıçılar və müvərrixlər ki ərəb dilli müvərrix və yazıçı və dilçilərdən mütəəsir olublar yazmakda, oxumakda və tələffüzdə onlardan təqlid edib və çomur yerinə "sumer" itlaq edirlər. Demək artıqdandır ki ərəb dilinə varid olan kəlmələrin (əlfaz-i-dəxil) hurufları təğyir tapar, o dilə uyğun ahəng və fon iylə yerləri dəyişilir və ona münasib huruf, tələffüzdə deyilir, elə bu qəbildəndir səmərqənd şəhərinin adı ki əslində "çomurkənd ya çamirkənd" adlanıb və müqabilində "daşkənd" olubdur. Ozaman ki ərəb dili və fərhəngi din-i-mübən-i-islamin sayəsində tovsia tapıb və qələbə edib, nəticədə çomurkənd ya çamirkənd, səmərqənd olub, amma daşkəndin hurufi təğyir tapmayıb. Dediyyimiz kimi adların bu iki şəhərə verilməsində (vəch-i-təsmiyə) belə deyirlər ki taşkənd şəhərinin evləri və dövrə qə'lə hesari tam daşdan

سومرلر

یا پیلدیغینا گؤره او نا داشکند آدی و تردیلر و مقابیلینده سمرقند شهری نین اتولری نین و دوره قلعه حصاری نین تام بالچیغ، اصطلاحاً مؤهره دن با پیلمیش اولدوغونا گؤره چومور کند یا چامیر کند آدلاندیردیلار.

او کلمه لر کی اونلاردا ج، ڙ، پ، گ حروفهاری واردیر، عربی دیلینده ایشننسه، او کلمه لر دگرگون اولور و دئدیگیمیز حروفهارین یثرينه او خشاری گتیریلیر مثلاً:

چووال/جووال، چنگیز/جنکیز، پاشا/باشا، زنگان/زنجان، سنه دڙ/سنندج، چومور کند/سمرقند و چومورلار/سومرلر اورنک اولا بیلرلر.

کلمه لرین و اصطلاحلارین دوغرو معناسي آنلامی نین اساس شرطی اگر بير آدام ايستسه دونيانين اوٽکى و اسکى انسانلارينا راجع و يا اورتادوغويا(خاورميانه يه) گؤره، خصوصاً ايران حاققيندا تاريخ يا مدنیت تاريخي باره ده بير تحقیقات آپارا، ان اوچجه و اساس شرطی اوچ ديله(توركجه يه، فارسجاها و عربجه يه) تام مسلط اولماسى دير، چون بو اوچ عنصر مدنیت، تاريخ، فرهنگ، ادبیات، فولکولور، افسانه لر، آداب و رسومدا بير بيري ايله دويولماز قده ر قاريшиб، بير لشيب و ترکيب تاپيبلار، ايله کي تا کلمه لرین کوکو آختاريليب و آراشديريلماسا، يعني کاملآ تجزيه تحليل اولونماسا معناسي بيلينمز، چون مينارله ايلدير کي آورال-آلтай، نسامى و هند-اوروبايي ديللري بيرى بيرى ايله فاريшиб و بير لشيب ديرلر و بعضى محققلىرين عدم موقعيتى بو موردلرده، اونلارين بو اوچ ديلده و فرهنگده عدم تسلطونه معلوم دور.

گاه بير کلمه نین مفهوم و معناسييني آنلاماک اوچون او ديلين لهجه لرينى ده بيلمک لازم دير، مثلاً او کي ايسته بير تبريز کلمه سينى

SÜMERLƏR

Yapıldığına görə ona daşkənd adı verdilər və müqabilində səmərqənd şəhərinin evlərinin və dövrə qə'lə hesarının tam palçığ, istilahən möhrədən yapılmış olduğuna görə çomurkənd ya çamırkənd adlandırdılar.

O kəlmələr ki onlarda "ç,j,p,g" hurufları vardır ərəbi dilində işlənsə o kəlmələr digərgün olur və dediyimiz hurufların yerinə oxşarı gətirilir məsələn:

Çuval\cuval, çəngiz\cənkiz, paşa\başa, zəngan\zəncan, sənədej\sənəndəc, çomurkənd\səmərqənd və çomurlar\sumerlər örnək ola bilərlər.

Kələmələrin və istilahların doğru mə'nasının anlamının əsas şərti

Əgər bir adam istəsə dünyanın əvvəlki və əski insanlarına rəce' və ya ortadoğuya(xavərmiyanəyə) görə, xususən iran haqqında tarix ya mədəniyyət tarixi barədə bir təhqiqtə apara, ən öncə və əsas şərti üç dildə(türkcəyə,farscaya və ərəbcəyə) tam müsəllət olmalıdır, çün bu üç ünsür mədəniyyət,tarix,fərhəng,ədəbiyyat,folkolor, əfsanələr, adab və rusumda bir biri iylə doyulmaz qədər qarışib,birləşib və tərkib tapıblar, eləki ta kələmələrin kökü axtarılıb və araşdırılmasa, yəni kamilən təcziyə təhlil olunmasa mə'nesi bilinməz, çün minlərlə ildir ki "oral-altay","sami" və "hindurupayı" dilləri bir biri iylə qarışib və birləşibdirlər və bə'zi mühəqqiqlərin ədəm-e-müvəffəqiyyəti bu moridlərdə, onların bu üç dildə və fərhəngdə ədəm-e-təsəllütünə mə'luldur.

Gah bir kəlmənin məfhum və mə'nasını anlamak üçün o dilin ləhcələrinidə bilmək lazımdır, məsələn o ki istəyir "təbriz" kəlməsini

سومرلر

آچیکلايا و تورك ديلى نين مختلف لهجه لريندن خبرى يوخدور، يازىغ بير طور بحث الفاظين كورا يوللاريندا دوتولور قالىر كى گۇرن دئىپەر بىه تبرىز شهرىن يشىيدن اىستە بىر بنىاد ائدە. اما اگر بىلسە كى هله دە اھر، قره داغ و ارسباران منطقە لريندە تبرىز، تومروس اطلاق اولونور، اوزو اوزونە مخمىصە دن نجات و تۈرر و بو آدىن تارىخ و معناسىنى آختتارار. بو نقص و اشكال حتى يومىھ و گوندە ليك دانىشىكلاردادا گۇرۇنور، اورىنك و نمونه اوچۇن چالىش كلمە سىنى دئمك اولار، اونلار بو كلمەنى وسائل ارتباط جمعى دە مثل رادىبو، تلوiziyon، روزنامە، مجلە، درگى، قىزىتە و غيرە دە ايشلىرىلر و تورك ديلينە وارد و آشنادىرىلر، بىلىرىلر كى بو كلمە فارسى دئىپەل، بلکە دخىل كلمە لردن بىرى دىر و مفهوم و معناسى چالىشماك (سعى و كوشش) و ايش يابماكدىر، اما اونلار كى كلمە نىن كۆك و اصالىتىندن خېللىرى يوخدور، بىلمىيە بىلمىيە اونو چالا-چولا و مشكلات معنا ائدىرىلر.

ائىلە بونا گۇرە او كسلر كى فرهنگى، وسائل ارتباط جمعى و يا حكومتە مربوط اولان ايشلىرده و يا تارىخ امرىيىنده چالىشىرلار، گىرك بو اوچ ديلە كامل بىلىكلىرى اولسون، حتى بعضى لرى بو دىللەرە مسلط اولسونلار، بو هدفە چاتماك اوچۇن لازم و ضرورى دىر كى باش و ابتدايى مدرسه لردن تا دانشگاهلارا قىدە ر بو اوچ دىل بىرى بىرى نىن موازاتىندادا درس اوخونا، حتى هر دانشگاه اوچۇن بىر دانشىكىدە آرخالۇژى و دىللەرە تانىماك عنوانىندادا تأسىس اولونا و اوشاقلار، طقولىت دورانىندان بو مسئلەنى دوغرو اوپىرە نلر.

بو اولۇزلارا ندىن چومور يا چامىر(سومر) ائللەر دئىپەلر؟

بو آدى كىيم يا كىملر بونلارين حاققىندادا مصطلح ائدىپەلر، اوزگە لر يا اوزلىرى، اوزلىرىنە بو آدى اطلاق ائدىپەلر؟ نظرە بىلە گلىر كى مرور زماندا بو آد.

SÜMERLƏR

Açıklaya və türk dilinin müxtəlif ləhcələrindən xəbəri yoxdur, yazış bir tovr bəhc-e-əlfazın kora yollarında dutulur qalır ki görən deyir bəyə təbriz şəhrin yenidən istir bünyad edə. Amma əgər bilsə ki hələdə əhər, qərədağ və ərəsbaran məntəqələrində təbriz, "tumrus" itlaq olunur, özü özünə məxməsədən nəcat verər və bu adın tarix və mə'nasını axtarar. Bu nəqs və işkal hətta yovmiyyə və gündəlik işlərdədə görünür, örnək və numunə üçün "çalış" kəlməsin demək olar, onlar ki bu kəlməni vəsayıl-i-irtibat-i-cəm'idə misl-i-radyo, tilivizyon, ruznamə, məcəllə, dərgi, qəzetə və qeyrədə işlədirlər və türk dilinə varid və aşinadirlər, bilirlər ki bu kəlmə farsi deyil, bəlkə dəxil kəlmələrdən biridir və məfhüm və mə'nesi şalışmak(sə'y və kuşəş) və iş yapmakdır amma onlar ki kəlmənin kök və isalətindən xəbərləri yoxdur, bilməyə bilməyə onu çala-çula və müşğülət mə'na edirlər;

Elə buna görə o kəslər ki fərhəngi, vəsayıl-e-irtibat-e-cəm'i və ya hukumətə mərbut olan işlərdə və ya tarix əmrində çalışırlar, gərək bu üç dilə kamil bilikləri olsun hətta bə'ziləri bu dilə müsəllət olsunlar, bu hədəfə çatmak üçün lazımlı və zəruridir ki baş və ibtidayı mədrəsələrdən ta danişgahlara qədər bu üç dil bir birinin müvazatında dərs oxuna hətta hər danişgah üçün bir danişkədə "arxaloji və dilləri tanıtmak" ünvanında tə'sis oluna və uşaqlar, tufiliyyət düvranından bu məs'ələni doğru öyrənələr.

Bu uluzlara nədən çomur ya çamur(sümer) elləri deyirlər?

Bu adı kim ya kimlər bunların haqqında müstələh ediblər, özgələr ya özləri özlərinə bu adı itlaq ediblər? Nəzərə belə gəlir ki murur-e-zamanda bu ad,

سومرلر

بو اولوزلارا و ائللرە عىم بە غلبهٰ و جهىلە اطلاق اولوب و وضع تخصصى تاپىب و البتە بونون دا علنى (وجه تسمىھ سى) چوخ چوخ آيدىن دىر، چون بو ائللرىن تارىخ، تمدن، هنر و تام انسانىت مزايلالارى خصوصاً يىفبا، خط و كتابخانە لرى پالچىغىدان و چوموردان قايىرىلىميش اولوب و ساخسىدا سون انسانلارا چاتىپ و يېتىشىبىدىر لذا بو عنوان وئرىلىبىدىر و بو ائللرىن مخصوصاً خط و يىفبانىن بو يول ايلا حصول و بقاسى باعث اولوب كى بونلار بو بارە دە بىر شهرت جهانى تاپسىنلار و چومور كلمە سى كثرت استعمالدان بو اقواب و ائللرە رسمآ آد اولسۇن.

مختلف شكىللرده پالچىغى (چومور) لوحە، تونوک و انلى كربىيج فورمادا قالىبە تۈكۈب بىر آز كىشە لىندن سونرا، اوزلىرى ابداع و اختراع اىتدىكلىرى يىفبا و خط اىلە او لوحە لرى يازىب كتاب و كتابخانە تشكىل اندىيبلر.

اىلە بونا گۈرە يعنى چومورون بو اولوزلارين مادى و معنوى حياتىندا يارادىجى بىر شكىلدە اثر قويدوغونا خاطر، نە گۈزل و مناسب كى بونلارا چومور (سومر) ائللرى دئىيلىبىدىر.

دوغرودان دوغروسودا بودور، چون هرنە وار چوموردادىر و هر زاد آخردە دە چومورا قايىداجاڭدىر. عقلائى عالم ھمىشە چومورا حرمت بىلە يېب و اونو گرامى دوتوبلار. بو قىدە رساواشلار و حرېلر چومورا خاطردىر، اونا گۈرە چوخ قانلار تۈكۈلۈپ، تۈكۈلۈر و تۈكۈلە جىدىر.

هامىسىنidan مهم، انسانلارين ان بؤيوك و اىلک تمدنى چومور وسىله سى اىلە بىزلىرە چاتىپ و يېتىشىبىدىر، بىزىدە چومورا و چومورون اللھىنا سايقى ايلا باخىب، اونو اۋپوب و اونا سىجىدە اىدىرىيەك.

SÜMERLƏR

Bu uluzlara və ellərə "ələm beh-i-ğələbə" vəchilə itlaq olub və vəz-e-təxəssüsi tapıb və əlbəttə bununda illəti (vəch-e-təsmiyəsi) çox çox aydınlaşdır çün bu ellərin tarix, təməddün, hünər və tam insaniyyət məzayaları xususən əlifba, xət və kitabxanələri palçığdan və çomurdan qayrılmış olub və saxsıda son insanlara çatıb və yetişibdir liza bu ünvan verilibdir və bu əsərlərin məxsusən xət və əlifbanın bu yol iyla husul və bəqası bais olub ki bunlar bu barədə bir şöhrət-e-cəhani tapsınlar və çomur kəlməsi kəsrət-e-este'maldan bu əqvam və ellərə rəsmən ad olsun.

Muxtəlif şəkillərdə palçığı(çomuru) lövhə, tünük və ənli kərpic formada qalibə töküb, bir az keşələndən sonra, özləri ibda' və ixtira' etdikləri əlifba və xəttiylə o lövhələri yazıb kitab və kitabxanə təşkil ediblər;

Elə buna görə yəni çomurun bu uluzların maddi və mə'nəvi həyatında yaradıcı bir şəkildə əsər qoyduğuna xatir nə gözəl və münasib ki bunlara çomur(sümer) elləri deyilibdir.

Doğudan doğrusuda budur, çün hər nə var çomurdadır və hər zad axirdədə çomura qayidacakdır, üqəla-ye-aləm həmişə çomura hörmət bəsləyib və onu girami dutublar, buqədər savaşlar və hərbələr çomura xatirdir, ona görə çox qanlar tökülüb,tökülür və töküləcəkdir;

Hamisindan mühüm, insanların ən böyük və ilk təməddüni çomur vəsiləsi iylə bizlərə çatıb və yetişibdir, bizdə çomura və çomurun allahına sayqıyla baxıb və onu öpüb və ona səcdə edirik.

سومىلر

بو مىتىن ايشىقلى روحlarى و اونلارين اسلاف و اعقابى و عالمين ھامى
متىدىن انسانلارى بو آددان فرحنىب باشلارى او جىالاركىن، غرور احساس
ائدىب او يۇنۇرلار.

SÜMERLƏR

Bu millətin işıqlı ruhları və onların əslaf-o-o'qabi və aləmin həmi mütəməddin insanları bu addan fərəhələnib başları ucalarkən, gurur öyünürlər.

سومرلر

گوی تورک و چ	برابر میخی	برابر اوسنای	برابر اوینوری	عیوئی
۵	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰
۴	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰

2 Bartholomae, Chn. Handbuch der ahdänischen, Dialekt. Leihgig., 1883.

اوچونجو قات

Üçüncü qat

- سومرلر(چومورلار = چاميرلار) و خط و اليفبا اختراعلاري

Sumerlər(çomurlar=çamırlar) və xət və əlifba ixtira'lari

- خط و اليفبا هاردان و ندن باشلاندى-خط و اليفبانين ايلك

مرحله سى

**Xət və əlifba hardan və nədən başlandı-xət
və əlifbanin ilk mərhələsi**

- خط و اليفبانين ايكنىنجى تكامل مرحله سى

Xət və əlifbanin ikinci təkamül mərhələsi

- اوستا كيتابى هانسى قوم،ائل،اولوس و ميللتين ديلينinde نازل

اولوب؟

**Əvista kitabı hansı qovm,el,ulus və millətin
dilində nazil olub?**

- ايشين ايلكى-موشگولون باشلانقىچ زامانى-اوستا كيتابى و

زردوشت پيغمبر

**İşin ilki-müşgülün başlanqıç zamani-əvista
kitabı və zərdüşt peyqəmbər**

- خط و اليفبانين اوچونجو تكامل مرحله سى

Xət və əlifbanin üçüncü təkamül mərhələsi

سومرلر

سومرلر و خط و اليفبا اختراعلارى

خطپىن اوچ تكامل مرحله سى:

الف- شكيل چىكمك(تصویرنگارى) PICTURAL

ب- فيكر يازماك(اندىشە نگارى) IDEOGRAMME

ج- سس يازماك(صوت نگارى) PRORETIC

آچىكلاماك

اليفبا، خط و كيتابت انسانىن ان اوستون، گۈزىل و اعلا قىمتلى امتيازى دىر، اگر نطقون انسانا(فصل ممiz) منحصر بفرد اولماغىيندا تردىد اولسادا بو امتيازىن(فصل ممiz كيتابت) نسبت انسانا منحصر بفرد اولماغىيندا هېچگونه تردىد و شىك و شبهه يوخدور.

بو قدرت و امتياز او زامان بشر اوچون حاصل اولدو كى او، حد كمال و انسانلىك زىروه سىنه قدم قويوب و بدوييت توزونو او زوندن سىليليب و تمام كمال انسان اولويدور، چون آدم اولادىندن غيرى بو صفت، خصلت و قدرت هئچ بىر ذىحياتدا تاپىلمايىب، شايىدده هئچ زامان تاپىلماز.

تمام اختراعات و اكتشافات عالم بشر، بو مؤھبىت عظما و بى نظير الهى يە مرهون، مديون و اونون سايىھ سىنده وجوده گلىيip و اونا باagli دىر، اگر بىر گون انسان ايستىيە اوز آدینا لاييق و مناسب، ياشايىش ائده، يعنى او ديرىلىك كى انسانىن آدینىن لازمه سىدير، اونو تابا، گىرك رهنماسى خط، كيتابت و اليفبا اولا.

ائله بونا گۈرە نە ياخشى اولار كى بو مقدس و ديعە، هر غرض و پىيس دويغولاردان و پلىد ايشلردن باك و مصقا قالا، نە گۈزىل اولار كى والا هەمت انسانلارин فيكرى اونا توسعە و ئىرمك و وحدتە سوق و ئىرمك اولا؛

SÜMERLƏR

Sümerlər(çomurlar=çamırlar) və xət və əlfba ixtira'lari

Xəttin üç təkamül mərhəlesi:

a-şəkil çəkmək(təsvir nigari), PICTURAL

b-fikir yazmak(əndiše nigari), IDEOGRAMME

c-səs yazmak(sovt nigari), PRORETIC

Açıklamqak

Əlfba, xət və kitabət insanın ən üstün, gözəl və ə'la qiymətli imtiyazıdır, əgər nütqün insana(fəsl-e-müməyyiz) münhəsir be fərd olmağında tərədid olsada bu imtiyazın(fəsl-e-müməyyize-ye-kitabət) nisbət insana münhəsir be fərd olmağında heçgənə tərədid və şəkk-o-çübhə yoxdur;

Bu qudrət və imtiyaz o zaman bəşər üçün hasil oldu ki o, hədd-e-kəmal və insanlık zirvəsinə qədəm qoyub və bədəviyyət tozunu üzündən silib və tamam kamal insan olubdur, çün adəm evladindən qeyridə bu sıfət, xislət və qudrət heç bir zihəyatda tapılmayıb, şayəddə heç zaman tapılmaz.

Təmam-e-ixtiraat və ikitişafat-e-aləm-e-bəşər, bu mohibət-e- üzma və binəzir-e-ilahiyə mərhun, mədyun və onun sayəsində vucudə gəlib və ona bağlıdır, əgər bir gün insan istəyə öz adına layiq və münasib, yaşayış edə, yə'ni o dirilik ki insanın adının lazımsıdır, onu tapa, gərək rəhnəması xət, kitabət və əlfba ola;

Elə buna görə nə yaxşı olar ki bu müqəddəs vədiə hər qərəz və pis duyğulardan və pəlid işlərdən pak və müsəffa qala, nə gözəl olar ki vala himmət insanların fikri ona tosiə vermək və vəhdətə sövq vermək ola;

سومرلر

بو موضوع و فصل ممیزین عظمت و کرامتینده همین بس کی قرآن مجیدده الیفبا، خط و کیتابته قسم یاد اولوب(ن، وَالْقَلْمَ وَ مَا يَسْطُرُونَ) و بیرده عالم و آدمین عقلی نین نتایجی بو و سیله ایله بیزلمه چاتیب و آلا بیزیمله اوّلیه انسانلارین آراسیندا فرق نه اولا بیلر، او زاد کی معاصر انسانلاری اونلارا نسبت متمند محسوب ائدیر و اوزوموزو شیشیردیریک، اونلارین رشحات افکار و عقولوندان بو و سیله ایله استفاده ائتدیگیمیزه خاطر دیر.

ایندی بو موضوع و امرين اهمیت و اوستونلو گونه خاطر و بو امتیازین اوزگه امتیاز و صفت و خصلتلری تحت الشعاعده قویدوغونا خاطر، بیزده سؤزوموزو اوندان باشلاییریک:

خط و الیفبانین وجوده گلیب یارانماسی باره ده:

بو گونه قده ر علم عالمینه معلوم اولان و ثبوته چاتان مسئله و حقیقت بودور کی یازی و خط بین النهرين منطقه سینده تقریباً سکگیزمین ایل بوندان اونجه ایران، سوریه و عراق، آنادولی و بطور کلی اورتادوغو تورکلری نین و خصوصاً آذربایجانلی لارین اولو بابالاری سایلان، سومرلر(چومور ائللری) الی ایله اختراع اولوبدور.

گؤزللیکله سومرلرین دیلی کشف اولوب و بو گونه قده ر سومر و آذربایجان تورکجه سی آراسیندا نتجه یوز مشترک کلمه لر تاپیلیبیدیر، یازی، خط و الیفبا باره سینده سومرلردن ان مهم و اوستون ستتلردن بیزه گلیب چاتانلارдан بیریسى بودور کی خطیمیزی ساغدان سولا یازیریک، نتجه کی سومرلر خطی اختراع ائتدیکدن سونرا، بو ساغدان سولا یازماک قایداسینی قویدولار.

SÜMERLƏR

Bu movzu' və fəsl-e-müməyyizin əzəmət və kəramətində həmin bəs ki qur'an-e-məciddə əlifba, xət və kitabətə qəsəm yad olub: (n(nun), və-əl-qələm-e-və ma yəstorun), və birdə aləm-o-adəmin əqlinin nətayici bu vəsilə iylə bizlərə çatıb və illa bizimlə əvvəliyyə insanların arasında nə fərq ola bilir? O zad ki müasir insanları onlara nisbət mütəməddin məhsub edir və özümüzü şışirdirik, onların rəşəhat-e-əfkar və uqulundan bu vəsilə iylə istifadə etdigidimizə xatirdir.

Indi bu movzu' və əmrin əhəmmiyyət və ustünlüğünə xatır və bu imtiyazın özgə imtiyaz və sifət və xislətləri təht-ol-şüadə qoyduğuna xatır, bizdə sözümüzü ondan başlayırıq;

Xət və əlifbanin vucudə gəlib yaranması barədə

Bu günə qədər elm aləminə mə'lum olan və subutə çatan məs'ələ və həqiqət budur ki yazı və xət beyn-ol-nəhreyn məntəqəsində təqribən səggiz min il bundan once iran, suriyyə və əraq, anadoli və betor-e-külli ortadoğu türklərinin və xususən azərbaycanlıların ulu babaları sayılan, sümerlər(çomur elləri) əliylə ixtira' olubdur.

Gozəlliklə sümerlərin dili kəşf olub və bu günə qədər sümer və azərbaycan türkcəsi arasında neçə yüz müstərək kəlmələr tapılıbdır, yazı, xət və əlifba barəsində sümerlərdən ən mühüm və üstün sünnetlərdən bizə gəlib çatanlardan birisi budur ki xəttimizi sağdan sola yazırıq, necə ki sümerlər xətti ixtira' etdikdən sonra bu sağdan sola yazmak qaydasını qoydular.

سومرلر

خط و اليفبا هاردان و ندن باشلاندى
خط و اليفبانيين ايلك مرحله سى

شكسيز و شبهه سيز، انسانلار بو عالمده ان ازل گوندن مقلد اولوب،
مقلد قاليب و هله ده وار مقلدديرلر، نئجه كى بشر، ديلينده و دانيشىغىندا
طبيعتده اولانلارдан، حيوانلارين و حتى رعد و برقين سسىندن تقليد ائديب،
ائله جه ده يازى، خط و اليفبادا اونلارين شكيليندن تقليد ائديبلر و بونا گؤره
يازى و خطين اوّل مرحله سى شكيل چكمك و تصويرنگاري دير، بو عادت هله
ده وار، چون ائلكه لرين بايراقلارى و برجملرى نين اوستونده آى، اولدوز، ايست،
قورد، آسلام، قابان، دونقوز، ايلان، اۇكوز، قويون، دوه، شمشير و غيره كيمى
گئرسنmekde دير.

عليهذا يازى و خط اوّلده تصويرى (HIEROGLYPH = PICTURAL) اولوبدور، يعني هر زادى ايستر حيوان، ايستر انسان يا طبيعتده
اولان بير زادى يا اونلارين بير ايشين و يا بير وصفين بيان ائتمك اوچون،
اونلارين شكيلين و يا اونلاردان اوستون اولان نيشان و علامت تصويرين
چكىردىرلر، بو نوع تصوير و شكيل بير فورمادا و بير جور اولوردو كى هر گئرن،
آيدىنجا آنلاييردى كى يازانين قصد و غرضى ندير.

آنجاڭ بو نوع خط و يازماڭ ايلا اينجه و معنوى مفاهىمى يېتىرمك
جتىن اولوردو، بو مشكل و احتياج باعث ترقى اولدو و خط شكيل چكمك و
تصويرنگارلىكdan اۆزگە و يىنى بير مرحله يە گىردى كى عبارت دير:

SÜMERLƏR

Xət və əlifba hardan başlandı Xəttin və əlifbanin ilk mərhələsi

Şəksiz və şübhəsiz, insanlar bu aləmdə ən əzəl gündən müqəllid olub, müqəllid qalıb və hələdə müqəlliddirlər, necə ki bəşər dilində və danışığında təbiətdə olanlardan, heyvanların və hətta rə'd-o-bərinqin səsindən təqlid edib eləcədə yazı, xət və əlifbada onların şəkilindən təqlid ediblər və buna görə yazı və xəttin əvvəl mərhələsi şəkil çəkmək və təsvirnigarıdır, bu adət hələdə var, çox ölkələrin bayraqları və pərcəmlərinin üstündə ay, ulduz, it, qurd, aslan, qaban, donuz, ilan, öküz, qoyun, dəvə, şəmşir və qeyrə kimi görsənməkdədir;

Əlahaza yazı və xət əvvəldə təsviri(hieroglyph=pictural) olubdur, yəni hər zadi istər heyvan, istər insan ya təbiətdə olan bir zadi ya onların birişin və ya bir vəsfin bəyan etmək üçün onların şəkilin və ya onlardan üstün olan nişan və əlamət təsvirin çəkirdirlər, bu nov' təsvir və şəkil bir formada və bir cür olurdu ki hər görən, aydınca anlayırdı ki yazanın qəsd-o-qərəzi nədir. ancak bu nov' xət və yazmak iyla incə və mə'nəvi məfahimi yetirmək çətin olurdu, bu müşgül və ehtiyac bais-i-tərəqqi oldu və xət şəkil çəkmək və təsvirnigarlıkdən özgə və yeni bir mərhələyə girdi ki ibarətdir:

سومرلر

خط و اليفبانيين ايکينجي تکامل مرحله سی

سومرلرين بو جديد مرحله يه قدم قويماكلاري، ميختي اليفبانيين اختراعسينه سبب اولدو و يئنى بير مرحله باشلاندى يعني خط، شكيل چكمك و تصويرنگارليکدان فيكر يازماك (انديشه نگاري، IDEOGRAMMES) حالينا گلدى و بو مرحله ده اليفبا تکامل تاپيب ميختي شكيلينه گلميشدير.

سونرالار آكدلر، آشورلار، بابيلى لر، ايلامى لر، آيرى بير حکومت و اقواملار بو اليفباني کاملاً منيمسه ييب و اوんだ بير آز دگيشيكليلك و ترديلس، خصوصاً ايلام پروتو توركلىرى اوزلرينى خوزى آدلاندىرداراک مملكت لرينى ده خوزستان آدلاندىرديلار و بو خطدن کاملاً يارارلاناراک ايلامى خطينى ياراتدىلار.^{۱۲}

سومرلر هر بير لوحه، يعني هر بير يازى واحدينه، بير دوب دئييرديلس، نتجه كى بيزلر بوگون يازى واحدينه صفحه يا بىرگ يا واراق دئييريك، دوب کلمه سى سونرالار اكدىليلر طرفينىن سومرلردن آلينىب دوبو و سونرا تربو تلفظ اولوندو اما آرامى قومى بو کلمه نى عيناً سومر توركلىرىندن آلدىكلارى كىمى دوب تلفظ ائتدىلر.

سومرلر هر بير لوحى يازماك اوچون، قالىبىه تۈكۈلموش پالجىقلارا مختلف ميخلارى فشارلا باساردىلار تا ميخلارين عكسي، لوحه لرده مشخص اولوناردى.

ميخلارى دوبلارا باسماكا ايلام توركلىرى تېماك و فشار وئرنە تېن و اونون عملينه تېپىر دئييرديلس، بو کلمه لر بوگونكىو ديليمىزدە توب و دېپىر واژه لرى كىمى ياشاماڭدادىرلار؛ توب بوگونكىو ديليمىزدە پارچا و قوماش واحدى

^{۱۲}- حُز، خوز، خوزى و خوزئىن آقا، ارباب، مالك و كارفرما معنى و مفهومونا دلالت اندىر و بو معنايىه تورك منطقه لرينىدە خصوصاً توركمنستاندا ايشلنير، خوزستان اصلينىدە خوز اىسته يىن دىرى، البته كىرت استعمال و دىلدىن دىلە و لهجه دن لهجه يه دوشىكله فورماسى تغىير تاپيب و خوز استان صورتىبه دوشوبدور.

SÜMERLƏR

xət və əlifbanin ikinci təkamul mərhələsi

Sümerlərin bu cədid mərhələyə qədəm qoymakları, mixi əlifbani ixtira-sınə səbəb oldu və yeni bir mərhələ başlandı yəni xət, şəkil çəkmək və təsvirnigarlıkdən fikir yazmak(əndişənigari=ideogrammes) halina gəldi və bu mərhələdə əlifba təkamul tapıb mixi şəklinə gəlmışdır.

Sonralar akedlər, aşurlar, babililər, iylamilər, ayrı bir hukumət və əqvamlar bu əlifbani kamilən mənimşəyib və onda bir az dəyişiklik verdilər, xususən iylam poroto türkləri özlərini xuzi adlandırarak məmləkətlərinidə xuzistan adlandırdılar, bu xətdən kamilən yararlanarak iylami xəttini yaratdılar.¹²

Sümerlər hər bir lövhə, yəni hər bir yazı vahidinə bir "dop" deyirdilər necə ki bizlər bugün yazı vahidinə "səfhə" ya "bərg" ya "varaq" deyirik, dop kəlməsi sonralar əkedlilər tərəfindən sümerlərdən alınıb "dopu" və sonra "torpu" tələffüz olundu amma arami qovmu bu kəlməni eynən sümer türklərindən aldıkları kimi dop tələffüz etdilər.

Sümerlər hər bir lövhi yazmak üçün, qalibə tökülmüş palçıqlara muxtəlif mixləri fişarla basardılar ta mixların əksi, lövhələrdə müşəxxəs olunardı;

Mixləri doplara basmaka iylam türkləri "təpmak" və fişar verənə "təpən" və onun əməlinə "təpir" deyirdilər, bu kəlmələr bugünkü dilimizdə "top" və "dəbir" vajələri kimi yaşamakdadırlar, top bugünkü dilimizdə parça və qumaş vahidi

12- xoz, xuz, xuzi və xuzeyin ağa, ərbab, malik və karfarma məni və məfhumuna dəlalət edir və bu mənaya türk məntəqələrində xususən türkəmənistanda işlənir; xuzistan əslində "xuz istəyen"dir, əlbəttə kəsrət-e-istə'mal və dildən dilə və ləhcədən ləhcəyə düşməklə formasi təgəyir tapıb və "xuz istan" suratınə düşübdür.

سومرلر

کیمی ایشلنیر و تپیر کلمه سی، دبیر، یعنی کاتب و یازان معناسینی داشاییر؛ سومر و ایلام تورکلریندن آلینان خط، مادرلار طرفیندن ۴۲ الیبالی بیر خطه دئنور و ماد تورکلری نین بیر قولو اولان تپیر طایفاسی بو خطى یازماکدا اوستادلاشیرلار.

تپیرلر بو گونکو مازنداران منطقه سینده یاشایاردیرلار و بو يترلر اونلارین آدلارينا گؤره تپرسستان يا طبرستان آدلانیدیر. تپیر طایفاسی نین دورومو و موقعیتی ماد تورکلری ایچیندە، عیناً بايان طایفاسی کیمی ایدى اوغوز تورکلری نین ایچیندە، یعنی هر ايکى قول بو ايکى ائلين ان ساوادلی و بیلیجى طایفالاریندان و دئمک بو ائللرین بورو كراتىك قوللاریندان ساييليردیرلار.

سومر تورکلری نین خطى گئىت-گئىدە تکامل تاپىپ تصویرى شكىلىنдин اندىشە نگارلىق مرحلە سينه چاتدى. بو مرحلە دە، بير علامتنى (نه تصویرى) يالنیز بير معنى استخراج اولور، مثلاً بو علامتنى >> ► بگ يا بو گونکو به ئى یعنى تانرى و الله معناسى آنلانىر، بس گۇرونوركى الله(تانرى) واژه سى بو علامتنى >> ► یعنى تصویرىدەن بۇواژە يە * یعنى اندىشە نگارى يە تبدىل اوaldo.

خط، ياواش ياواش ايکى مين ايل تکاملون كىچىرە رك لوپناندا یاشایان بالىغچى و تجارت پىشە قومى اولان فىنيقى لىرين اليئە دوشور، بو ذكالى مىلت، سومر خطىندين ياراللاناراڭ اونلارين اليفباسىنى اوزلرى اىستدىكلىرى شكىلە تبدىل ائتدىلر.

يعنى حقيقىتىدە بو قوم(فىنيقى لر) اگرچە خط و اليفبا ياراتماكدا تقلىيد، تغيير و تبدىل مرحلە سيندن باشلادىلار، اما ايلك دفعە اولاراڭ دونىادا، اوز آدلارينا اليفبا ياراتماقا موفق اولدولار، باشقا مىللەتلەر فىنيقىلرین بو آچدىغى علمى

SÜMERLƏR

Kimi işlənir və təpir kəlməsi, dəbir, yəni katib və yazan mə'nasını daşıyır; sümer və iylam türklərindən alınan xət, madlar tərəfindən 42 əlifbali bir xəttə dönür və mad türklərinin bir qolu olan təpir tayfası bu xətti yazmakda ustadlaşırlar;

Təpirlər bugünkü mazəndəran məntəqəsində yaşayardırlar və bu yerlər onların adlarına görə "təpəristan" ya "təbəristan" adlanıbdır.

Təpir tayfasının durumu və moqeiyiyəti mad türkləri içində, eynən bayan tayfası kimi iydi oğuz türklərinin içində, yəni hər iki qol bu iki elin ən savadlı və bilici tayfalarından və demək bu ellərin burukratik qollarından sayılırdırlar.

Sümer türklərinin xətti get-gedə təkamul tapıb təsviri şəklindən "əndişənigarlıq" mərhələsinə çatdı, bu mərhələdə bir əlamətdən(nə təsvirdən) yalnız bir mə'ni istixrac olur, məsələn bu əlamətdən ►<< bəg ya bugünkü tələffüz etdигimiz bəy, yəni tanrı və allah mə'nesi anlanır, bəs görünür ki allah(tanrı) vajəsi bu əlamətdən ►<< yəni təsviridən bu vajəyə * yəni əndişənigariyə təbdil oldu.

Xət, yavaş yavaş iki min il təkamulun keçirərək lubnanda yaşayan balıxçı və ticarətpişə qovmu olan "finiqilər"in əlinə düşür, bu zükali millət, sümer xəttindən yararlanarak onların əlifbasını, özləri istədikləri şəklə təbdil etdilər.

Yəni həqiqətdə bu qovm(finiqilər) əgərçə xət və əlifba yaratmakda təqlid, təgyir və təbdil mərhələsindən başladılar, amma ilk dəfə olaraq dünyada öz adalarına əlifba yaratmaqa müvəffəq oldular, başqa millətlər finiqilərin bu açlığı elmi

سومرلر

سوفره دن فايدالاناراك هر بيريسى چالىشىردىرلار كى اوزلرىنىه مخصوص بير اليقبا ياراتسىنلار و بىلە لىكلە جوربە جور خطلر و اليقبالار ياراندى.

عربلر، آرامى و نبطى لردن بو فينيقى اليقباسىنى آليب و اونا اوزاحتىاجلارين رفع ائتمك اوجون، آلتى حرف يعنى (ث،خ،ذ،ض،ظ،غ) = (ثخذ-ضطغ) آرتىرىپ و بوگونكى عرب اليقباسىنى ياراتدىلار. بوگونكى يازدىغىميمىز و اليمىزدە اولان خط و اليقبا كى اسکى و عرب اليقباسى آدلانىر، نىچە مرحلە نى طى ائدىپ و اؤتنىن سونرا بو شكىلدە بىزە چاتىپ؛ يعنى فينيقى لردن آرامى، نبطى و سبا قومونون ئىنە دوشوب و اونلار اوز لغتلىرىنى (لغات آرامىه، نبطىه و سبانىه) بو خط و اليقبا ايلە يازىبىلار و بىرده بو خط و اليقبا هر قومون و شهرىن اىچىنە گىرىپ و داخل اولوب، اونو او قومون و شهرىن آدى ايلا آدلاندىرىپىلار. مثلاً او جملە دندىر؛ فينيقى، آرامى، نبطى، سبا، مىسىن، كوفى، بصرى، ثلىت و نسخ كى گونوموزدە چاپ اولان و يازىلان كىتابلار، روزنامە لر و قزئىتە لر بو خط ايلە يازىلىر.

مىسىن خطى (بنوحىمير خطى) ايلك دفعە بصرە شهرىنىه آپارىلىپ و بو شهردە بصرى خطى آدلاندى، سونرا مكە، مدینە و كوفە شهرلىرىنىه آپارىلىدى و اوندان سونرا مكى، مدنى و كوفى آدلاندى. اما فارسى اليقباسىنىه گلدىكىدە (البته منظور، او فارسى دير كى ايندى ايرانىن رسمي دىلى دير و اونا اصطلاحاً فارسى درى دېپىرلر وايىا هخامنیشىلر دۇرۇنون اليقباسى همان ايلامى خط و اليقباسى دير چون او زامانلار بو منطقە لرین كلّا رسمي دىلى، خطى و اليقباسى ايلامى اولوبدور، حتى بونا خاطر هخامنیشىلر داشلاردا اوئل ايلامى دىلىن و سونرا اوز دىللرىنى يازىبىلار و بىلە نظرە گلىپ كى او فارسى دىلى ايلە ايندىكى فارسى

SÜMERLƏR

Süfrədən faydalananarak hər birisi çalışırdırlar ki özlərinə məxsus bir əlifba yaratsınlar və beləliklə cürbəcür xətlər və əlifbalər yarandı.

Ərəblər, arami və nəbtılərdən bu finiqi əlifbasını alıb və ona öz ehtiyacların rəf etmək üçün, altı hərf(خ،ذ،ض،ظ،ث،خ =sxz,zzg) artırıb və bugünkü ərəb əlifbasını yaratdılar; bugünkü yazdığınıız və əlimizdə olan xət və əlifba ki əski və ərəb əlifbasi adlanır, neçə mərhələni teyy edib və ötəndən sonra bu şəkildə bizə çatıb, yəni finiqilərdən, "arami", "nəbti" və "səba" qovmunun əlinə düşüb və onlar öz lüğətlərini(lüğat-e-aramiyyə, nəbtiyyə və səbəaiyyə) bu xət və əlifba iylə yazıblar və birdə bu xət və əlifba hər qovmun və şəhrin içini girib və daxil olub, onu o qovmun və şəhrin adıyla adlandırıblar, məsələn o cümlədəndir: "finiqi, arami, nəbti, səba, məsnəd, kufi, bəsri, süls və nəsx" ki günümüzdə çap olan və yazılın kitablar, ruznamələr və qəzetələr bu xəttiylə yazılır.

Məsnəd xətti(bənuhəmiyər xətti) ilk dəf bəsrə şəhrinə aparılıb və bu şəhərdə "bəsri" xətti adlandı, sonra məkkə, mədinə və kufə şəhərlərinə aparıldı və ondan sonra "məkki, mədəni və kufi" adlandı, amma farsi əlifbasının gəldikdə (əlbəttə mənzur o fasidir ki indi iyranın rəsmi dilidir və ona istilahən "farsi-ye-dəri" deyirlər və illa həxamənişilər dövrünün əlifbasi həman iylami xət və əlifbasıdır, çün o zamanlar bu məntəqələrin küllən rəsmi dili, xətti və əlifbasi iylami olubdur, hətta buna xatir həxamənişilər daşlarda əvvəl iylami dilin və sonra öz dillərini yazıblar və belə nəzərə gəlir ki o farsi dili i yə indiki farsi

سومرلر

دئيلين ديلين چندان ارتباطي يوخدور و يونسکو بير آمار ضمنينده اونسو،
اوتوز اوچونجو لهجه عربي دن حساب اندیب.¹³

اونا بنای بيزيم سؤزوموز اوندادير و دئمك اولار کي بوگونکو درى
فارسى نين ايلك سندى بير مقاوله نامه دير کي ايکى بوخارالى تاجير آراسيندا
هجرتىن اوچونجو يوز ايللىكىنده عبرى خطى ايله فارسى ديلينده يازيليب و بو
سند نشان وثيرر کي فارسلار اوچونجو قرنە قده ر كوفى خطى ايله
تانيشلىكلارى چوخ آز ايدى و يا يوخ ايدى و شايد فقط قرآن اوخوماکدان
اوترى بو خطدن فايدالاتاردىلار، اما اوچونجو يوز ايللىكىدە و اوندان سونرا، يواش
ياواش فارسلارين آراسيندا كوفى خطى يعني عرب اليقباسى ظاهر اولدو و
فارس عالملرى، عرب حذف انتديكلىرى حرفلرى يثنىدن آرتىردىلار يعني
(گ،ج،پ،ڙ) حرفلرينى آرتىرماكلا عرب اليقباسىنى(حقيقىتىه تورك اليقباسىنى)
اوزلىرىنه منىمسە ديلر، پس دئمك اولار عربلىر آلتى و فارسلار دۋورد حرف
آرتىرېپ و اونسو اۆز دىللرىنه اويفونلاشدىرىدىلار، بونا گۈرە دئمك اولار کى
فارسى اليقباسى هر شكىله دوشىسە دە هله تكاملە چاتمايىپ و مختلف
دورانلارين علامتلرى هله دە اوندا وار، اوندان قورتارمايىپ و قورتارماياجاڭ
مگر بير بؤيوک تغىيرات وئرمكله.

بو بىخى قورتاراركىن چوخ مناسب گۇرونور کى بير نىچە جملە، حسن
ختام عنوانىندا بو فصلە آرتىرىلسىن؛ بؤيوک و عاليقدىر محقق ھ.ج.ويلز¹⁴ يازىر:

¹³- هقته نامه اميد زنجان و ساوالان، چهارشنبه ۱۳۷۹/۱/۱

¹⁴- هربرت جورج ويلز HERBERT GORGE WOLLZ مورخ و اجتماعى يازىچى انگلستاندا ۱۸۶۶ -

نجى ميلادى ايلده متولد اولوب و ۱۹۴۶ ميلاددا وفات اندىب. ضيالى و بؤيوک بير مورخ و محقق دير.

تارىخ عمومى، بىرىنچى جلد، ۲۵۱-نجى صحىفە

SÜMERLƏR

Deyilən dilin çəndan irtibati yoxdur və yunisko bir amar zimnində onu, otuz üçüncü ləhcə ərəbidən hesab edibdir.¹³

Ona bənaən, bizim sözümüz ondadır və demək olar ki bugünkü dəri farsinin ilk sənədi bir muqavilənamədir ki iki buxaralı tacir arasında hicrinin üçüncü yüz illigində, "ibri" xətti iyə farsi dilində yazılıb və bu sənəd nişan verir ki farslar üçüncü qərnə qədər kufi xəttiylə tanışlıkları çox az iyi və ya yoxiydi və şayəd fəqət qur'an oxumakdan ötəri bu xətdən faydalananardılar, amma üçüncü yüz illikdə və ondan sonra, yavaş yavaş farsların arasında kufi xətti, yəni ərəb əlifbasi zahir oldu və fars alımları, ərəb həzf etdikləri hərifləri yenidən artırıdalar yəni "g,ç,p,j" hərflərini artırmakla ərəb əlifbasını(həqiqətdə türk əlifbasını) özlərinə mənimsədilər, bəs demək olar ərəblər altı və farslar dörd hərf artırıb və onu öz dillərinə uyğunlaşdırırlar, buna görə demək olar ki farsi əlifbasi hər şəkile düşsədə hələ təkamula çatmayıb və müxtəlif dövranların əlamətləri hələdə onda var, ondan qurtarmayıb və qurtarmayacak məgər bir böyük təgyirat verməklə.

Bu bəhsə qurtararkən çox münasib görünür ki bir neçə cümlə, hüsn-e-xitam ünvanında bu fəslə artırılsın, böyük və aliqədr mühəqqiq h.c.vilz¹⁴ yazır:

13- həftə name-ye-ümid-e-zəncan və savalan, çəhərşənbə 1379/1/1

14- HERBERT GORGE VOLLZ, müvərrix və ictimayı yaziçi, ingilistanda 1866 miladi ildə mütəvəllid olub və 1946 miladda vəfat edib, ziyanlı və böyük bir müvərrix və mühəqqiqdir.tarix-e-umumi,birinci cılıd,251-nci səhifə

سومرلر

سومرلرین، چومور اوسته شکیل چکمه لری (خط تصویرنگاری) و بو نوع یازمالاری، بعضى مفهوم و معنالاری خصوصاً هندسى فورمالاریندا، مثل دایره و اوتا اوخشارلاردا، یتئیرمکده کامل و دقیق دئیبلدی، بو مشکل و معضلين حلىنده، بو نوع خط چوخ سریع و تئزیلیکله متتحول اولوب و تکامله باشладی لذا عمودی و افقی خطلر یاراندی و خط میخی آدلاندی، یعنی حقیقتده شکیل چکمه (تصویرنگاری)، ایده گرامیک و پندارنگاری یه تبدیل اولدو و هئچ بیر اثر شکیل یازماکدان قالمادی، بو ایشین بی سابقه و ابتدایی صورتده اولماسی، اوzon گوده و آلچاک اوجا گلمه سی، یعنی بو آغیر و قالین تجربه سبب اولدو سومرلر خط و اليفبا با خیمیندان بو مرحله نی ده اؤتدولر و ایده گرامیک مرحله سیندن آوانگاری (فونوتیک) مقام و مرحله سینه چاتدیلار. آیری بیر سؤزله دئسک، سومرلر چوخ سرعتله، چینه بنزر، تصویرنگاری مرحله سیندن پندارنگاری یه و اوندان آوانگاری مرحله سینه یتئیشیب و اؤتدولر.

بوردا مناسب و یاراشیر کی اوستا خطی و اليفاسی حاققیندا سؤز

آچیلسین:

دین دبیره:

اوستا (زرتشت پیغمبر) یازان خطین اليفاسی

بیلدیگیمیز کیمی زرتشت پیغمبر، ساوالان داغی نین گون چیخان طرفینده گنזה آدلی بیر کنده دوغدو آدلی بیر تورک آنادان اولموشدو و او داغدا آهورامزدا (آهو آرامیزدا) ایله دانیشدیکدان سونرا، اوستا کیتسابی نازل

SÜMERLƏR

"sümerlərin, çomur üstə şəkil çəkmələri(xətt-e-təsvirnigari) və bu nov' yazmaları, bə'zi məfhum və mə'nalari xususən həndəsi formalarında, misl-i-dayirə və ona oxşarlarında, yetirməkdə kamil və dəqiq deyildi, bu müşgül və mö'zəlin həllində, bu nov' xət çox səri' və tezliklə mütəhəvvil olub və təkamülə başladı liza əmudi və ufuqi xətlər yarandı və xətt-e-mixi adlandı, yə'ni həqiqətdə şəkil çəkmə(təsvirnigari), iydəgramik və pendarnigariyə təbdil oldu və heç bir əsər şəkil yazmakdan qalmadı, bu işin bisabiqə və ibtidayı surətdə olması, uzun güdə və alçak uca gəlməsi, yə'ni bu ağır və qalın təcrübə səbəb oldu sümerlər xət və əlifba baxımından bu mərhələnidə ötdülər və iydəgramik mərhələsindən "avanigari"(fonotik) məqam və mərhələsinə çatdilar; ayri bir sözlə desək, sümerlər çox sürətlə, çinə bənzər, təsvirnigari mərhələsindən pendarnigariyə və ondan avanigari mərhələsinə yetişib və ötdülər."

Burda münasib və yaraşır ki "əvista" xətti və əlifbasi haqqında söz açılsın:

Din dəbirə:

Əvista(zərtüşt peyqəmbər) yazan xəttin əlifbasi

Bilidigimiz kimi zərtüşt peyqəmbər, savalan dağının gün çıxan tərəfində "gənzə" adlı bir kənddə "DOĞDU" adlı bir türk anadan oldu və o dağda "əhuraməzda"(ahuarımızda) iylə danışdıkdan sonra, əvista kitabı nazil

سومرلر

اولموشدو، اوستانین خطينه دين خطي يا دين دبire دئيرىك¹⁵ جون اوستايىه قولاق آسانلار، آهورامزدانين سؤزلرىنى اشىتىمك اوچون كمال علاقه و عشق و ايمان گوستيرىدىلر و ايسته بىردىلر كى بو كىتاب چوخ اوخونسون بونا گۈره اوستا اوخوييان شخصه خطاب اندىب دئيرىدىلر: دئنه يا دين، يعنى دانىش، اوخو و احкамدان قراتى اىت بو تكىه كلام، گئىت-گئىد اوستا اوخوييانا خطاباً دين، يعنى دانىش كىمى تلفظ اولدو و نتيجه ده دئنه كلمه سى دين شكىلىنин دوشدو و دين كلمه سى بو تمل و مبناده ميدانا گلدى؛ بو كلمه سونرالار مذهبى و ايمانى بير آنلام و اصطلاح اولدو و مخصوص بير مفهوم اوزونه آلدى و اورتا شرق اولكە لريندە گىتىش اولجىودە يايىلدى و عرب ديلينىه گىدرىك مكرر و مكسىر صورتىدە جمع باغلاناندا، اديان شكىلىنин دوشدو.

اليمىزدە اولان خط و اليفبا كى ايندى و فعلاً مشترك بير ميراث دىر، تورك، فارس و عرب اىچىنده امانت كىمى ايسىلنir، اىلك دفعه اولاراڭ آذربايجاندا زردشت پىغمېرىن توسطى ايله اوستا كىتابىنى يازماك مقصدى ايله ياراندى و بو گون او يارادان خط، سومر خط و اليفباسى نىن تكاملە چاتمىشى و دونيا خطرلى نىن اولو باباسى حساب اولور.

اوستا كتابى هانسى قوم، ائل، اولوس و مىللەتىن ديلينىدە نازل اولوب؟

زردشت پىغمېر هارالى دىر؟ اصلينىدە هانسى نژادداندىر؟ آناسى و آناسى نىن آدى ندىر؟ اوزونون آتا و آناسى قويان آدى نه ايمىش؟ هاردا اولوب و هاردا اولوب؟ قبرى، مرقدى، مزارى و يا زيارتكاهى وار يا يوخ؟ نسلىندىن و اولادىندىن نه خبر؟ بو شخص نه زامان دونيايە گلېپ و هانسى

¹⁵ - ((البته مانى ادعا اندىب كى زردوشتىن هېچ بير يازى اللە يوخدور و من(مانى) بىرىنجى ساوادىل بىغمېرم))!

SÜMERLƏR

Olmuşdu, əvistanın xəttinə "din xətti" ya "din dəbire" deyirik¹⁵ çün əvistayə qulaq asanlar ahuraməzdanın sözlərini eşitmək üçün kəmal-i-əlaqə və eşq-o-iyman göstərirdilər və istəyirdilər ki bu kitab çox oxunsun buna görə əvista oxuyan şəxsə xətab edib deyərdilər: "denə" ya "din", yəni: "daniş, oxu və əhkamdan qəraət et", bu təkyəkəlam get-gedə əvista oxuyana xətabən "din" yəni "daniş" kimi tələffüz oldu və nəticədə deynə kəlməsi din şəklinə düşdü və din kəlməsi bu təməl və məbnadə meydana gəldi, bu kəlmə sonralar məzhabı və iymani bir anlam və istilah oldu və məxsus bir məfhüm özünə aldı və orta şərq ölkələrində geniş ölçüdə yayıldı və ərəb dilinə gedərkən mükəssər və mükərrər surətdə cəm' bağlananda, ədyan şəkilinə düşdü.

Əlimizdə olan xət və əlifba ki indi və fe'lən müştərək bir mirasdır, türk, fars və ərəb içində əmanət kimi işlənir, ilk dəfə olaraq azərbaycanda zərtüşt peyqəmbərin təvəssüti iylə əvista kitabını yazmak məqsədiylə yarandı və bu gün o yaradan xət, sümer xət və əlifbasının təkamülə çatmışı və dünya xətlərinin ulu babası hesab olur.

Əvista kitabı hansı qovm, el, ulus və millətin dilində nazil olub?

Zərdüşt peyqəmbər haralidir? əslində hansı nəjaddandır? Atası və anasının adı nədir? Özünün ata və anası qoyan adı nəiymiş? Harda olub və harda ölüb, qəbri, mərqədi, məzari və ya ziyanətgahi var ya yox? Nəslindən və evladindən nə xəbər? Bu şəxs nə zaman dünyaya gəlib və hansı

15-((əlbəttə MANİ iddia edib ki zərdüştdən heç bir yazı əldə yoxdur və mən(mani) birinci savadlı peyqəmbərəm))!

سومرلر

زاماندا پیغمبر اولوب؟ زردشت، اوستا، قات، خیردا اوستا و بو نوع کلمه و اصطلاحلارین مفهوم و معناسى ندیر؟
يخاريدا وئريلن سئواللارا و بو نمط و يووسوندا اولان موضوعلارا عجم تاربخ و ادبياتيندا و حتى زرتشتلى لرين يازى و كيتابلاريندا جواب تاپماك ممکن اولماز؛ بونون ان بؤيوک و اصلينده علتى بودور کى بو دينين، بو پیغمبرين و بو كيتابين باره سينده تاربخ يازانلار و بو موضوعاتدا تحقيق ائدنلر، هئچ بيرى ديلچى(زبانشناس) دئيليمىشلر؛ نئجه اولا بىلر کى بير محقق مثلاً دوغدو کلمه سينى، ساغان(دوشىنده) معنى ائده. بو کلمه نين يوز فقره معنى و مفهومو اولسا، هئچ بيرى ساغان معنى و مفهومونا دئيل. بئله معلوم اولور کى بو يازان شخصىن هئچ بير آزدا اولسا، تورك ديلىندن اطلاعسى يوخ ايميش.

بونا، اذعان و يقين ائتمك لازم دير، اونلار کى اورتا آسيادا، قفقاز منطقه سينده، اورتادوغودا و خصوصاً ايراندا هر عنواندا قلم گؤتوروب يازماك باشلاييرلار، حداقل و هئچ او لماسا بو اوج ديله يعني توركجه، فارسجا و عربجه يه گرك مسلط اولالار.

SÜMERLƏR

Zamanda peyqəmbər olub? Zərdüst, əvista, qat, xırda əvista və bu non' kəlmə və istilahların məfhum və mənasi nədir?

Yuxarıda verilən suallara və bu nəmət və yovsunda olan mövzu'lara əcəm tarix-o-ədəbiyyatında və hətta zərdüştlilərin yazı və kitablarındada cavab tapmak mümkün olmaz, bunun ən böyük və əsli illəti budur ki bu dinin, bu peyqəmbərin və bu kitabin barəsində tarix yazanlar və bu mövzuatda təhqiq edənlər, heç biri dilçi(zəbanşinas) deyilmişlər, necə ola bilər ki bir mühəqqiq məsələn "doğdu" kəlməsini sağan(duşəndə) məni edə, bu kəlmənin yüz fəqərə məni və məfhumu olsada heç biri sağan məni və məfhumuna deyil, belə məlum olur ki bu yazan şəxsin heç bir azda olsa, türk dilindən ittilası yax iymış.

Buna iz'an və yəqin etmək lazımdır onlar ki orta asiyada, qəfqaz məntəqəsində, ortadoğuda və xususən iyrand hər ünvanda qələm götürüb yazmak başlayırlar, hədd-e-əqəl və heç olmasa bu üç dilə yəni türkcə, farsca və ərəbcəyə müsəllət olalar.

سومرلر

ایشین ایلکی

مشکلون باشلانقىچ زامانى

اوستا كتابى و زردشت پيغمبر

۳۷۶۸ ايل بوندان قاباق يعنى ۱۷۶۸ ايل ميلاددان اونجه، آذربايجاندا ساوالان داغى نين گون چىخان طرفينده، گنזה آدى بير كنده، دوغدو آدى بير تورك آنادان و آيس بگمن آدى بير آنادان، زره ائلى نين ايچينده بير اوشاق دونيا يه قدم قويدو، آدين قويدولار زره توشتە يعنى زره ائلى نين رهبرى.

بو شخص يتنميش ايل ياشايىب و عمر اثديب، اوتوز بشش ايل اوز قومونون ايچينده و دوغما اولكه سى و آنايوردو، اوز وطنى اولان آذربايجاندا و او بيرى ايللىرى غربتىدە ابلاغ رسالت و خلقين هدايتىنده سووشوب؛ بو روزگارين عجييه رسمي و گولونج ايشى دير كى هئىچ كىمسە اوز وطنىنده پيغمبر اولمايىب. ساوالان(سبلان = سولان) داغى بو حضرته، وحى و رسالت ائسى اولموشدو نتجە كى حضرت موسا يه طور سينا داغى، محل نبوت و مکالمە اولوبدور. يازىلمايشدا وار كى سرور كائنات، حضرت رسول - صلوات الله عليه و آله - بير گون بير دعا اوخودو^{۱۶} و بويوردو:

هر كىن بو دعائى اوخوسا، الله اونا، او دعائين سايىندا، ساوالان داغيندا اولان قار قده ريندە ثواب عطا ائده جك.

عرض اتىدىلر: يا رسول الله، ساوالان ندىر؟ فرمایش اتىدى:

بىر داغدىر آذربايجاندا و اوندا بىر بولاغ وار بهشت بولاغلاريندان و بىر قبر وار انبىادن.

^{۱۶}- عين دعا عجائب المخلوقات كتابيدان نقل اولوب: فسبحان الله حين تمسون و حين تصيحون و له الحمد في السموات والارض وعشيا و حين تُظهرون بخرج الحي من الميت و بخرج الميت من الحي و يحيى الارض بعد موتها وكذلك تُخرجون.

SÜMERLƏR

Işin ilki

Müşgülün başlanqıç zamanı

əvista kitabı və zərdüşt peyqəməbər

3768 il bundan qabaq yəni 1768 il miladdan öncə, azərbaycanda savalan dağının gün çıxan tərəfində, gənzə adlı bir kənddə, doğdu adlı bir türk anadan və "isbəgmən" adlı bir atadan, "zərə" elinin içində bir uşaq dünyaya qədəm qoydu, adın qoydular "zərətütərə" yəni zərə elinin rəhbəri.

Bu şəxs yetmiş il yaşayib və ömr edib, otuz beş il öz qovmunun içində və doğma ölkəsi və ana yurdu, öz vətəni olan azərbaycanda və obiri illəri qurbətdə iblağ-i-risalət və xəlqin hidayətində sovuşub; bu ruzgarın əcibə rəsmi və gülünc işidir ki heç kimsə öz vətənində peyqəməbər olmayıb.

Savalan(səbəlan=sulan) dağı bu həzrətə, vəhy və risalət evi olmuşdu necə ki həzrət-e-musayə tur-e-sina dağı, məhəll-e-nübüvvət və mükəlimə olubdur, yazılmışda var ki sərvər-e-kayınat, həzrət-e-rəsul –sələvat-u-llah-e-ələyh-e-və aleh- bir gün bir dua oxudu¹⁶ və buyurdu:

"hər kəs bu duani oxusa, allah ona o duanın sayında, savalan dağında olan qar qədərində səvab əta edəcək."

Ərz etdilər: ya rəsulallah, savalan nədir? Fərmayış etdi:

"bir dağdır azərbaycanda və onda bir bulağ var behişt bulaqlarından və bir qəbir var ənbiyadən."

16- eyn-i-dua "əcayib-ol-məxluqat" kitabından nəql olub: fəsobhanə allahə hinə tomsunə və hinə tozbehunə və ləh-ol-həmdə fi-əl-səmavate və-əl-ərze və əşiyən və hinə tozhəruna yoxrec-ol-həyyə min-əl-məyyetə və yoxrec-ol-məyyetə min-əl-həyyə və yohy-əl-ərza bə'də məvtəha və kəzalekə toxrəcuna.

سومرلر

اما آچىكلاماڭ

ساوالان سويوق معناسينا و سبلان، اوجا دئمكدير، مرحوم خاقانى آذربايچانين بؤيوک و اوستون شاعرى، بو داغين مەدىنە دىئيب:
قبلە اقبال قىله سبلان دان كۆز شرف كعبه دار قطب كمال است
بو حقيرده ترجمە سىنە دىئيب:

بخت و اقىالە قبلە دور سبلان
هرنە اىسترەسە كىم تاپار بوردان
مۇك آمالە كعبه دور سبلان
حي رحمانە آيە دور سبلان
بو داغين باشىندا گول وار و بولاغ وار، سويو ائلە سويوق و جىلابدور كى
لاجرعە ايچىمك مقدور دىئيل. بو داغين اوجالىيغى 4844 متر دير و اونون
اوستوندن خزر دىنىزى گۈرسىنir.

نظرە بىلە گلىر كى بو پىغمېرىن (زىرە توشتە) بو داغا گىت گلىندە قاباق
و الهام آلدىيغىندان اۋنجە دە بورادا عارفلەر و دونيادان ال چىن و هدايتچى
انسانلار وار ايمىشلار، حتى بوندان سونرادا اولوبلار و بو داغين اوزوندە و
اتكلرىنە ياشايارمىشلار، چون گۈرونور كى هەلە دە بو داغين اتكلىرىنە، اسکى و
قىدىمندە قالان ابىنە لرىن يىشى وار كى اونلاردان بىرى، داغين جنوب شرقى
طريفىنە قەره مسجد آدى ايلا آدلانان بىر ائو وار كى ساوالانىن زىيارتىنە گىندىلر
اورادا نماز قىلىپ و مناجات اوخورلار.

بو بىزىرگوار، رسالتە مبعوث اولاندان سونرا، الله يانىندان گتىردىيگى كىتابى
اوستا آدلاندىردى، بو كلمە نىن (اوستانىن) مفهوم و معناسى حقيقىتىدە ئائىينە،
خانوادە سىينە، وطنىنە، اهل و عيال، قوم و قبيلە و ائل طاي fasina علاقە
بىسلە مك، محبت ائتمك و اونلارى شومك دير و نظرە بىلە گلىر كى بو كلمە
اصلىنە ئاوىستاڭ شكىلىنە يازىلىرىمىش و كىترت استعمال سبب
اولوب كى ايندىكى شكىلە دوشسون.

SÜMERLƏR

Amma açıklamak:

Savalan soyuq mə'nasına və səbəlan, uca deməkdir, mərhum xaqani azərbaycanın böyük və üstün şairi, bu dağın mədhində deyib:

Qebleye iqbal, qolleye səbəlan dan

ku ze şəraf kə bedare qotbe kə maləst

Bu həqirdə tərcüməsində deyib:

Bəxt-o-iqbala qiblədür səbəlan

mülk-i-amala kə bədür səbəlan

Hərnə istərsə kim tapar burdan

həyy-e-rəhimənə ayədür səbəlan

Bu dağın başında gül var və bulağ var, suyu elə soyuq və cüllbdır ki lacürə içmək məqdur deuil. Bu dağın ucalığı 4844 metirdir və onun üstündən xəzər dənizi görsənir.

Nəzərə belə gəlir ki bu peyqəmbərin(zərə tüstərə) bu dağa get gəlindən qabaq və ilham aldığından öncədə burada arıflər və dünyadan əl çəkən və hidayətçi insanlar variymışlar, hətta bundan sonradə olublar və bu dağın özündə və ətəklərində yaşayarmışlar, çün görünür ki hələdə bu dağın ətəklərində, əski və qədimdən qalan əbniyələrin yeri var ki onlardan biri, dağın cənub şərqi tərəfində "qərə məscid" adıyla adlanan bir ev var ki savalanın ziyarətinə gedənlər orada namaz qılıb və münacat oxurlar.

Bu büzürgvar, risalətə məb'us olandan sonra, allah yanından gətidigi kitabı "əvista" adlandırdı, bu kəlmənin(əvistanın) məfhum və mə'nesi həqiqətdə "evinə,xanəvadəsinə, vətəninə, əhl-o-əyal, qovm-o-qəbilə və el-tayfasına əlaqə bəsləmək, məhəbbət etmək və onları sevmək"dir və nəzərə belə gəlir ki bu kələmə əslində "əvistak" şəklində yazılmış və kəsrət-e-este'mal səbəb olub ki indiki şəkilə düşsün.

سومرلر

بو کیتابین مختلف و آیرى آيرى بؤلوم لرى، گات - قات آدلانىبىدىر يعنى سوره، طبقة و فصل دئمكدىر، چون تورك دىلىيندە ايندى ده وار، بو ايکى كلمه (اوستا و قات) دئدىكلىرىمىز معنى و مفهومدا ايشلىنir؛ مثلاً دئىه نده كى بو ساختمان نىچە قات دىر يعنى نىچە طبقة و نىچە واحد منظوردور يا دئىه نده كى بو كىتاب يا بو قوماش قالىن قات دىر، يعنى چوخ فصلى وار و چوخ ورقە مالك دىر و قاتى قالىن و چوخدور.

بو كىتاب (اوستا و قات) ان اوّل و اصلىنده، قدىم و اسکى تورك دىلىيندە يازىلىپ و يابىلىمىشدىر، اسلام و ماد امپراتورلوقلارى دورانىندا، ساغلام و دوزگون بىر دين و كىتاب اولوب تحرىف، تغيير، آرتيرماك و اسكيلىتمكدىن اوzac قالمىشدى و آتشكده لرده دوزگون وجهيله اوخونوب عمل اولونوردو تا او زمانه قده ر كى عجم لر (فارسلىار و هند-اوروبايى اقواملار) ٨٥٥ ايل ميلاددان اؤنچە بو منطقە يه (ایران فلاتينه) گلدىلر. اونلار خصوصاً هخامنيش سلسەسى هئچواقت زردشته ايمان گتىرمە يىبلر و زردشتى مذهب اولمايىبلار، چون اونلارين تماماً مقبرە و گورلارى وار، بو سولاله نىن حكومتە چاتماگى ايله و ماد سولاله سى نىن انقراضى ايله، زردشت دينى اوز رونق و اهميتىنى الدن وئردى و حتى عجم لر بىر مقدار خرافات كى هندوستاندان اؤزلىرى ايله گتىرمىشدىلر، زaman كىچدىكچە بو دينه وارد ائتدىلر. او جملە دن محارم ايله ازدواج ائتمك كى هخامنيش سلسەسىنده رسم، عادت و قانون اولموشدو، عمداً ياسهواً و ياسخيانىت اوزرىنده بو دينه نسبت وئرىلدى. اگر تارىخە باخساك گۈروروک بو سلسە نىن چوخ شاهلارى اوز قىزلارى، باجيolarى و خالالارى ايله ازدواج

SÜMERLƏR

Bu kitabin müxtəlifr və ayri ayri bölmələri, "qat" adlanıbdır yəni surə, təbəqə və fəsil deməkdir, çün türk dilində indidə var, bu iki kəlmə (əvista və qat) dediklərimiz məni və məfhumda işlənir, məsələn deyəndə ki bu saxtiman neçə qatdır, yəni neçə təbəqə və neçə vahid mənzurdur, ya deyəndə ki bu kitab ya bu qumas qalın qatdi, yəni çox fəqli var və çox vərəqə malikdir və qati qalın və coxdur.

Bu kitab(əvista və qat) ən əvvəl və əslində, qədim və əski türk dilində yazılıb və yapılmışdır, iylam və mad impiraturluqları dövranında, sağlam və düzgün bir din və kitab olub təhrif, təgyir, artırmak və əsgiltməkdən uzaq qalmışdı və atəşkədələrdə düzgün vəchiylə oxunub əməl olunurdu ta o zəmanə qədər ki əcəmlər(farslar və hindurupayı əqvamlar) 800 il miladdan önce bu məntəqəyə(iyran fəlatinə) gəldilər, onlar xususən həxaməniş silsiləsi heçvaxt zərdüştə iymən gətirməyiblər və zərdüşt məzhəb olmayıblar çün onların təmamən məqbərə və gorları var; bu sülalənin hukumətə çatmağıyla və mad sülaləsinin inqirazi iylə, zərdüşt dini öz rovnəq və əhəmiyyətini əldən verdi və hətta əcəmlər bir miqdar xurafat ki hindistandan özləri iylə gətmişdirler, zaman keçdikcə bu dinə varid eylədilər o cümlədən məharim iylə izdivac etmək ki həxaməniş silsiləsində rəsm,adət və qanun olmuşdu, əmdən ya səhvən və ya xəyanət üzərində bu dinə nisbət verildi; əgər tarixə baxsak görürük bu silsilənin çox şahları öz qızları, bacıları və xalaları iylə izdivac

سومرلر

ائديبلر، مثلاً كورش كبير اوز خالاسي ايله ازدواج ائتدى. كمبوجيه اوز باجيسي ايلا ار آرواد اولدولار، معروف آيكينجي اردشير اوز قىزى آتوسا ايلاه ازدواج ائديب توى دوتوبدور، آنوسيروانين آتاسى قباد اوز قىزى زنبق ايلاه كبين كسديريب توى دوتوب ازدواج ائله دى.

البته هند-اوروبايي ميللتلر و اقوامين ايجينده بو ازدواج محارم متداول بير رسم و عادت ايدى، نتجه كى يونانلى لارين آراسيندا شايع و عمومى بير موضوع اولموشدو و بو يالان نسبتى زرداشت پيغمبرين دينينه وئرمك بونا خاطر ايدى كى بو امره مشروعيت وئريلسىن وايللا زرداشتىن دينينده و اونون ميللتلىرى يعني آذربايجانلى لار، مادلار، ايلاميلار و سومرلر ايجينده بير بئله رسم و عادت يوخ ايدى، تا هند-اوروبايي اقوام و ميللتلر بو منطقه يه گلمه ميشدirlر، زرداشت پيغمبرين دينى قاتما-قاريشىكdan اوذاق ايدى، اما او زامان كى اونلار بو فلاته گلدىلر، اوزلرى ايله انواع واقسام، ياخشى و يامان رسلملر، عادتلر، آدلار، عبادتلر و او جمله دن محارم ايله ازدواج ائتمك رسميي اوزلرى ايله گتيردىلر و بو پيغمبرين دينينه قاتدىلار، خصوصاً ۲۲۰ ايل حكومتلىرى دوروندە (۵۵۵ق.م تا ۳۳۵ق.م) و مادلارى حكومتىن سالاندان سونرا بو ايشلره رسمييت وتردىلر، چون اوزلرى زرداشت دينينه ايمان گتيرمه ميشدirlر و اونا اهمىت وئرمه بيردىلر لذا بو دين كاملاً تخريب اولدو. جبران اولمايان لطمه، او زامان بو دين و مذهبه وارد اولدو كى بير دىگر هند-اوروبايي قوم يعني يونانلى لار، گون باتاندان (غربىدن) گلدىلر، ايران و هرنە كى اورتا شرقده (اورتادوغودا) وار ايدى اودا چكدىلر، نتجه كى شرقدن گلن هند-اوروبايي لر (فارسلىر)، مادلارى اودا چكمىشدirlر، اونلاردا فارسلىرى چكدىلر، نتيجه ده، بو هند-اوروبايي اقوامين هجوملاري ايله منطقه ده هرنە كى

SÜMERLƏR

Ediblər, məsələn kuroş-i-kəbir öz xalası iylə izdivac etdi. "kəmbuciyyə" öz bacısı iylə ər arvad oldular, mə'ruf "ikinci ərdəşir" öz qızı "atusa" iylə izdivac edib toy dutubdur, "ənuşirəvanın atası qubad" öz qızı "zənbəq" iylə kəbin kəsdirib toy dutub izdivac elədi.

Əlbəttə hind və urupayı millətlər və əqvamin içində bu izdivac-i-məharim, mütədavil bir rəsm və adət idi necə ki yunanlıların arasında şayə və umumi bir movzu olmuşdu və bu yalan nisbəti zərdüşt peyambərin dininə vermək buna xatir idi ki bu əmrə məşruiyyət verilsin və illa zərdüştün dinində və onun millətləri yəni azərbaycanlılar, madlar, iyamlilar və sümerlər içində bir belə rəsm və adət yoxiydi, ta hind-o-urupayı əqvam və millətlər bu məntəqəyə gəlməmişdirler, zərdüşt peyqəmbərin dini qatma-qarışıkdan uzaqiydi amma ozəman ki onlar bu fəlatə gəldilər, özləri iylə ənva və əqsam, yaxşı və yaman rəsmlər, adətlər, adlar, ibadətlər və o cümlədən məharim iylə izdivac etmək rəsmini özləriyle gətidilər və bu peyqəmbərin dininə qatdilar, xususən 220 il hukumətləri dövründə (550M.Q ta 330M.Q) və madları hukumətdən salandan sonra bu işlərə rəsmiyyət verdilər, çün özləri zərdüşt dininə iyman gətirməmişdirler və ona əhəmiyyət verməyirdirlər liza bu din kamilən təxrib oldu; cübran olmayan lətmə, o zaman bu din və məzhəbə varid oldu ki digər hind-o-urupayı qovm yəni yunanlılar, gün batandan (qərbədən) gəldilər, iyran və hərnə ki orta şərqi (ortadoğuda) variydi oda çəkdilər, necə ki şərqi dən gələn hind-urupayı (farşlar), madları oda çəkmişdirler, onlarda farşları çəkdilər; nəticədə bu hind-urupayı əqvamin hucumlariyla məntəqədə hərnə ki

سومرلر

وار ایدى او جمله دن دين، مذهب، اخلاق، خانواده، اعتقادات، تمدن، وطن پرورلىك و ملي شعور كاملاً فنا اولوب آرادان گىتتى. اسكتدرىن و سلوکى لرىن ٨٥ ايل حكومت دورانىندا (٣٣٥ م.ق تا ٢٥٥ م.ق) زردشتىن دينى، كيتابى و او دينىن معلم و روحانىلرى (مۇغ لار) آرادان آپارىلدى. بو روال و زوالىن تا اشكانىلر سولاله سى حكومته چاتىب و هند- اوروپايى اقوامى (يونانلى لارى) بو منطقه دن چۈلە سالىنجا ادامە سى اولوب (٢٥٥ م.ق تا ٢٠٨ م.ق) بو قوم (اشكانىلر) حدوداً بىش يوز ايل حكومت و سلطنت ائدىيلر، بورادا سۆز گليمى بو نكتەنى خاطرلاتماڭ لازم دير كى: اشكان كلمه سى كى اصليندە ارشك = ارشاك مصطلح اولوب، ايکى جزىeden تشکىل تاپىب: ار + شاك؛ ار يعني كىشى، پهلوان، دلاور، قهرمان و بطلى معناسى وئىرير و شاك دوز، راست، اوجابوى (بلندبالا) معنى و مفهوموندارىر، ارشاك يعني اوجابوى، راست قامت و بلندبالا كىشى، قهرمان، سردار و بلندبالا جوان و گنج (شخص مستوى القامت).

بونلارا طبىعتاً اوجابوى و راست قامت اولدوكلارينا خاطر ارشاك دئدىيلر و كلمه نىن آخرىنده كى نون، فارسجا جمع باغلاندىيغينا گۈره كلمه يه آرتىريلىپ و كلمه شاه، شاخ و شاك بو كۈكىن و رىشە دن دير.

بو سلسە عموماً زردشت دينىنده اولوبلار و دىللرى التصاقى و اۋىزلىرى قفقاز و اورال-آلتاي ائللرىندن دىرلر. بو سلسە نىن شاھلاريندان بىريسى يعني بلاش اشكانى (بالاكىشى) (٥١ تا ٧٨ ميلادى) كى عربىلر ولاش و ولخش مصطلح ائدىيلر، فرمان وئىردى تا درمه- DAGILOMISCH، پراكىنده و پريشان اوستانى هر يىردىن يىغىب جمع اىدە لر. بو قرار ايله بىر مجموعە تشکىل تاپىدى، بو مجموعە نىن آدينا اوستانىن زىيتى دئدىيلر؛ يعني اوستانىن رسمي، قانونو و

SÜMERLƏR

Var iyi o cümlədən din,məzhəb, əxlaq, xanəvadə, e'tiqadat,təməddün,vətənpərvərlik və milli şur'ur kamilən fəna olub aradan getdi.

İskəndərin və sulukilərin 80 il hukumət dövranında(330M.Q ta 250M.Q) zərdüştin dini, kitabı və o dinin müəllim və ruhaniləri(moğlar) aradan aparıldı, bu rival və zəvalin ta əşkanilər sülaləsi hukumətə çatıb və hindurupayı əqvami(yunanlıları) bu məntəqədən çölə salınca idaməsi olub(250M.Q ta 208M) bu qovm(əşkanilər) hududən beş yüz il hukumət və səltənət ediblər, burada söz gəlimi bu nüktəni xatirlatmak lazımdır ki :

Əşkan kəlməsi əslində "ərşək=ərşak" müstələh olub, iki cüz'dən təşkil tapıb: ər+şak; "ər" yə'ni kişi, pəhləvan, dilavər,gəhrəman və bətl mə'nasi verir və "şak" düz, rast, uca boy(bolənd bala) mə'ni və məfhümündadır, ərşak yə'ni uca boy, rast qamət və balabulənd kişi, qəhrəman,sərdar və bulənd bala cəvan və gənc(şəxs-e-müstəviy-ol-qamət).

Bunlara təbiətən ucaboy və rast qamət olduklarına xatir "ərşak" dedilər və kəlmənin axırındəki AN, farsca cəm' bağlandığına görə kəlməyə artırılıb və kələme-yi-şah, şax və şak bu kökdən və rişədəndir.

Bu silsilə umumən zərdüşt dinində olublar və dilləri iltisəqi və özləri qəfqaz və oral-altay ellərindəndirlər, bu silsilənin şahlarından birisi yə'ni "balaş əşkani"(balaklışı)(51 ta 78M) ki ərəblər vəlaş və vəlxəş müstələh ediblər, fərman verdi ta dərmə-dağılmış, pərakəndə və pərişan əvistanı hər yerdən yiğib cəm' edələr, bu qərar iyə bir məcmuə təşkil tapdı, bu məcmuənin adına "əvistanın zəniti" dedilər, yə'ni əvistanın rəsmi, qanunu və

سومرلر

قاعدە لرى؛ چون زىيت تورك دىلىنده رسم، قانون و قاعده معناسى و مفهوموتدارداتير. اما بولىمك كىرىت استعمال نتىجه سىيندە، بىردىھ عجم لرىن تلفظونه اوىغۇن اولماغا خاطىر زىنۋەزىنت و زىند شىكىلىنە دوشدو و بالاخىرە زىند اوستا تلفظ اولدو. بو مجموعە گلېپ ساسانلى لارىن (٢٢٦ تا ٦٥٢ ميلادى) الىنە چاتدى، چون ساسانى سولالە سى نىن دىلى اشكانى سلسەلە سى نىن دىلىنندىن آيرى و باشقۇ بىر دىل ايدى لذا اردشىر بابكان امر ائتدى بو مجموعە نى اونلارىن دىلىنە چىتۈرسىنلەر. او زامان زىدشت پىغمېرىن دىنىنده اولان روحانىلەرن بىرىسى تنسىر آدیندايدى كى اونا مجتهدلەر مجتهدى (هېرىبدان هېرىبد) لقبىن وئرمىشدىلەر. بو شخصى اردشىر بابكان، دربارينە اىستدى و بو ايشى اونا تكلىف ائتدى. تنسىر بو ايشە باشلادى اما آخرە چاتدىرا بىلەمى؛ اردشىر اولدو، تنسىردا ئۇلدۇ.

اوئىنجى شاپور (شاپور اول) اردشىرین اوغلۇ، آتاسى نىن اىشىنى تعقىب ائتدى ولى اونوندا عمرو كفاف ائتمىدى، او اولىندىن سونرا اىكىنجى شاپور (شاپور دوم) بو امرە ادامە وئىرىدى. بو شاپوردا بىر نفر مهر اسپىند اوغلۇ آذربىد آدیندا بىر بؤيوڭ زىدشت دىنى نىن علماسىندا، بو ايشى باشا چاتدىرماگى اىستدى ولىكن قباد زمانە سىنه قىدە ر بو توفيق حاصل اولمادى و اونون (قباد) دوروندە مىزدك بامدادان وسیله سى اىلە اتمامە چاتدى، مىزدك بامدادان آدى، وندىدادىن دۆردونجو فصلى نىن ٤٩-نجو بىندىنە گلىبىدىر، (نام مىزدك بامدادان در بند ٤٩ از فصل ٤ وندىداد آمده است).^{١٧}

بۇنلار بو گۈردوكلرى اىشىن آدینى زىيت، پازىيت، پى زىنت، پازىنت، بى زىنت و پازىند كى نتىجه دە پازىند تلفظ اولدو، قويدولار يعنى

١٧- لغتنامە و فرهنگ علامە دەخدا و قاتلار (گاتلار) پورداودون ترجمە و تاييفى صحيفە ٥٢

SÜMERLƏR

Qaydalari; çün zənit türk dilində rəsm, qanun və qaidə mə'nesi və məfhümundadır amma bu kəlmə kəsrət-e-este'mal nəticəsində, birdə əcəmlərin tələffüzünə uyğun olmağa xatir "zənəb,zənət və zənd" şəklinə düşdü və biləxərə "zənd-e-əvista" tələffüz oldu, bu məcməə gəlib sasanlıların(224 ta 652M) əlinə çatdi, çün sasani sülaləsinin dili əşkani silsiləsinin dilindən ayrı və başqa bir diliydi liza ərdəşir babikan əmr etdi bu məcməni onların dilinə çevirsinlər, o zaman zərdüşt peyqəmbərin dinində olan ruhanilərdən birisi "tenser" adındaydı ki ona müctehidlər müctehidi(hirbədan hirbəd) ləqəbin vermişdirlər, bu şəxsi ərdəşir-e-babəkan, dərbarinə istədi və bu işi ona təklif etdi, tenser bu işə başladı amma axırə çatdırıa bilmədi, ərdəşir öldü, tenserdə öldü.

Əvvəlinci şapur(şapur-e-əvvəl) ərdəşirin oğlu, atasının işini tə'qib etdi vəli onunda ömrü kəfaf etmədi, o öləndən sonra ikinci şapur(şapur-e-dövvüm) bu əmrə idamə verdi, bu şapur da bir nəfər "mehr ispənd oğlu azərbəd" adında bir böyük zərdüşt dininin üləmasından bu işi başa çatdırmağı istədi vəleykən qubad zəmanəsinə qədər bu tofiq hasıl olmadı və onun(qubad) dövründə "məzdək bamdadən" vəsiləsi iylə itmamə çatdi, məzdək bamdadın adı, vəndidadın dördüncü fəslinin 49-ncu bəndində gəlibdir(nam-e-məzdək-e-bamdadən dər bənd-e-49 əz fəsl-e-4 vəndidad aməde əst.)¹⁷

Bunlar bu gördükələri işin adını "peyzənit,pazənit, peyzənət,pazənət, peyzənt və pazənd" ki nəticədə pazənd tələffüz oldu, qoydular yəni

17- İuğətnamə və fərhəng-i- əllama dehxuda və qatlar(gatha) purdavudun tərcümə və təlifi,səhifə 52

سومرلر

زندین یا بطور صحیح زنیتین شرحی و تفسیری. خلاصه بو اصطلاح، عمومی بیر زاد اولدو(زند، بازند اوستا).

بو شرح و ترجمه يازانلار، هر نه یى ترجمه اندیبلر اما آدلار، مثل زردشت، اوستا، قات و بو کیمی لر، اوز اصلیندە قالدیلار و بونلار گؤستریر کى زردشت پیغمبر آذربایجانلى اولوب و دیلى ده التصاقی دیللردن بیرى دير، چون بو دئدیگیمیز کلمه لر ھامیسى توركجه دیرلر؛ بورادا بو نكته نى آچىكلاماک لازم دير کى دین مقدس اسلام غلبە چالىب يايىلاندان سونرا، کى زردشتلر خصوصاً اونلارین معاصر ياشایانلارى و حتى چوخ ضيالي عالملرى، التصاقی دیللری بخصوص تورك دیلين و اونون چئشیدلى و مختلف لهجه لرينى بىلەدىكلەرینه خاطر اوستا، قات، زند و بطور كلی زردشت دينى نىن فرهنگى و اصولونو ايضاح و تفسیر ائتمىكن عاجزدىرلر و يومىھ عبادتلرى، گوندە ليک عمللرى حتى معتقدات مذهبى لرى تقلیدى و بىرى بىرىندىن آلينمادىر، مثلاً يازىرلار کى زردشىن آناسى نىن آدى دوغدو ايدى و بو کلمه نى دوشنده(ساغان) معنى اندىرلر، حال بوکى دوغدونون يوز فقره ده معنى و مفهومو اولسا، بىرى ده دوشنده دئىيل!

بو مؤمنلر اگر بير آز تورك دیلينه آگاه اولسالار چوخ راحت و آسان بو کلمه لرى معنى اندىب و دوشونلار.

بىر مثال بو يىرده:

قرآن مجید چىن و روس دیلينه ترجمە اولوب، تمام کلمە لرى چىن و روس دیلينه چئورىلىپ و تبدىل اولوب اما اونلارين اىچىيندە بو کلمە لر مثل قرآن، محمد(ص)، مگە، بدر، ابولھب، زيد و بطور كلی بو قسم آدلار اوزگە دىله ترجمە و تبدىل اولا بىلەز، عليهذا بىر چىن يا روس محققى قرآن بارە سىنده

SÜMERLƏR

Zəndin ya betovr-e-səhih zənitin şərhi və təfsiri; xulasə bu istilah umumi bir zad oldu(zənd,pazənd,əvista).

Bu şərh və tərcümə yazanlar, hər nəyi tərcümə ediblər amma adlar, misl-i-zərdüşt, əvista, qat və bu kimilər, öz əslində qaldılar və bunlar göstərir ki zərdüşt peyqəmbər azərbaycanlı olub və dilidə iltisaqi dillərdən biridir, çün bu dedigimiz kəlmələr hamisi türkçədirlər; burda bu nüktəni açıklamak lazımdır ki din-e-müqəddəs-e-islam qələbə çalıb yayıldıdan sonra, ki zərdüştilər xususən onların müasir yaşayınları və hətta çox ziyali alımləri, iltisaqi dilləri bexusus türk dilin və onun çeşidli və muxtəlif ləhcələrini bilmədiklərinə xatir əvista, qat, zənd və betovr-e-külli zərdüşt dininin fərhəngi və usulunu iyzah etməkdən acizdirlər və yovmiyyə ibadətləri, gündəlik əməlləri hətta mö'təqidat-i-məzhəbiləri təqlidi və birbirindən alınmadır, məsələn yazırlar ki zərdüştün anasının adı doğdu iydi və bu kəlməni duşəndə(sağan) mə'ni edirlər, hal buki doğdunun yüz fəqərədə mə'ni və məfhumu olsa, biridə duşəndə deyil!

Bu mö'minlər əgər bir az türk dilinə agah olsalar çox rahət və asan bu kəlmələri mə'ni edib və düşünərlər.

Bir misal bu yerdə:

Qur'an-e-məcid çin və rus dilinə tərcümə olub, tamam kəlmələri çin və rus dilinə çevrililib və təbdil olub amma onların içində bu kəlmələr misl-i-qur'an, məhəmməd(s), məkkə, bədir, əbuləhəb, zeyd və betovr-i-külli bu qism adlar özgə dilə tərcümə və təbdil ola bilməz, əlahaza bir çin ya rus mühəqqiqi qur'an barəsində

سومەرلر

موفق بىر تحقىقات ائدە بىلمىز مگر اينكى اوالدە دوشونە و آنلايا كى قرآن عرب دىلىنده نازل اولوب يعنى عرب قومونون دىلىنده (نه اينكى قرآن قومونون دىلىنده).

اوستانى ترجمە و تفسير ائدىنلر بو دردە مېتلاپىرلار، زىرىدە، اوستا، قات، زند و پازندىن معنى و مفهوموندا قالىپلار، چون يادلاريندان چىخاردىپلار كى اوستا تورك قوموتون دىلىنده و آذربايچاندا (نه اوستا قوموتون دىلىنده) نازل اولوب و توركجه يابىلىپ؛

بۇنداندا تعجب آور بودور كى زىرىدە ۱۷۶۸ ايل مىلاددان اؤنچە آذربايچاندا دونيایە گلىپ كى اوزامان هند-اوروبايى اقۇمدان اصلاً هئچ بىر اثر يوخ ايمىش چون اوئلار سكىغىز، دوقۇز يوز ايل مىلاددان قاباق بو منطقە يە گلىپلار، ولى گۇروروک بۇنۇنلا بىلە عجم لر اونون اوچون بىر شاهانە شجرە نامە ترتىب وئىرلە.

خط و اليفانىن اوچونجو تكامل مرحلەسى

بو مرحلە دە خط و اليفا، شكىل چىكمىك (تصویر تگارى)، (PICTURAL) و فيکىر يازماك (اندىشە نگارى)، (IDEOGRAMMES) مرحلە لرىنسدن صوت نگارى (PHONETIC) مرحلە سىينە وارد اولور. مېنلرلە ايل گلىپ و گىتدىپ و مېنلرلە ضيالى و استعدادلى انسانلار و حتى نوابغ، بو اىشىدە عمر صرف ائدىپ، تېھرىر تاپىپ و زحىتلەر چكىپلار تا كى خط و يازى ايندىكى مرحلە و مقامىنە چاتىپ، بۇنۇنلا بىلە دە وار انسانلار بىرى نىن خطىنى اوخويما بىلمە بىرلەر ولى عقلائى عالم و متمدن انسانلار، او زامان و چاغى آختارىپلار و گۇزلە بىرلەر و

SÜMERLƏR

Müvəffəq bir təhqiqat edə bilməz məgər inki əvvəldə düşünə və anlaya ki qur'an ərəb dilində nazil olub yəni ərəb qovmunun dilində(nəinki qur'an qovmunun dilində).

Əvistani tərcümə və təfsir edənlər bu dərdə mübtəladirlər, zərdüşt, əvista, qat, zənd və pazəndin məni və məfhumunda qalırlar çün yadlarından çıxardırlar ki əvista türk qovmunun dilində və azərbaycanda nazil olub(nə əvista qovmunun dilində) və türkcə yapılib;

Bundanda təəccübəvər budur ki zərdüşt 1768 il miladdan öncə azərbaycanda dünyaya gəlib ki o zaman hind-urupayı əqvamdan əslən heç bir əsər yoxiymış çün onlar səggiz-doqquz yüz il miladdan qabaq bu məntəqəyə gəliblər, vəli görürük bununla belə əcəmlər onun üçün bir şahanə şəcərənamə tərtib verirlər.

Xət və əlifbanin üçüncü təkamul mərhələsi

Bu mərhələdə xət və əlifba, şəkil çəkmək(təsvirmigari,pictorical) və fikir yazmak(əndişənigari=iydəgramik) mərhələlərindən "sovtnigari"(fonetik) mərhələsinə varid olur, minlərlə il gəlib və gedib və minlərlə ziyanlı və istedadlı insanlar və hətta nəvabiğ bu işdə ömür sərf edib, təbəhhür tapıb və zəhmətlər çəkiblər ta ki xət və yazı indiki mərhələ və məqamınə çatıb, bununla belə hələdə var insanlar biri birinin xəttini oxuya bilməyirlər vəli üqəla-ye-aləm və mütəməddin insanlar, o zaman və çağrı axtarırlar və gözləyirlər və

سومرلر

آرزو سوندادیرلار کی هامى انسانلار، بىرى بىرى نىن خطىئ او خويوب و فيكرينى دوشونسونلار.

خط و اليفبا باره سىنده، چالىشان انسانلاردان چوخ آزاجىقجا آد آپارىلدى و بو اىشىدە سومرلردىن كتچىنده، فينېقى لرىن حاققى و ابتكارى هامىدان علاوه دىر، بونونلا بىلە بىر بؤيووك و افتخارلى قوم(فينېقى لر) خطىدە و اليفبادە بىر بؤيووك مشكل ياراتدىلار، اودا بودور كى اليفبا حروفلارىنىنى ايکى يە بؤلدولر:

١ - روحى حروفلار ٢ - جسمى حروفلار

فينېقى لر، خطى و اليفبانى سومرلردىن آلاندان سونرا، اۆزلىرىنه مخصوص بىر اليفبا ياراتدىلار ولى تأسفلە بىر اختراعلارينا، اوز دونيا گۈرۈشۈ و فلسفە لرىنى داخل ائتمىكلە برا بىر بؤيووك بىر معضل و چىتىنلىك تۈرتدىلر؛ فينېقى لرىن دونيا گۈرۈشلىرى و فلسفە لرىنە گۈرە كايىنات ايکى بؤيووك بۈلۈمدىن تشىكىل تاپىرىدى؛ بىرى روح و او بىرىسى جسم دونياسى. فينېقى لرىن نظرىنچە روح گۈزە گۈرۈنمز ايدى و فقط آثارىندان اوно درك ائتمىك او لاردى، اما جسم گۈرۈنە بىلىپ و لمس اولا بىلردى، بو دونيا گۈرۈشۈ اساسىندا فينېقى لر، اليفبا حروفلارىنى ايکى يىشە بۈلدولر و روحى و جسمى حروفاتى وجودە گىتىرىدىلر. سىسىلى حرفلىر، روحى و سىس سىز حرفلىر جسمى اولدولار و بىلە اولدو كى سىسىلى لر يازىلمادى و گۈزە گۈرۈنمدى، اما واژە نى او خويياندا اثرى ظاهر اولوردو و سىس اتشىيدىلىرىدى؛ بىلە ليكلە اليفبا دونياسىنا بىر، ايکى ليك حاكم اولدو و بىر بؤيووك معضل ياراتنى كى بوگونە قىدە ر تۈرك، فارس و عرب عالملرى بو معضلى حل اندە بىلمە يېبلر. اما غرب اوكلە لرىنە گلىنجە، دئمىك او لار كى كادموس آدى بىر تاجر، فينېقى لرىن بىر اليفباسىنى آليپ يۇنانە آپاردى و حروف اليفبانىن هامىسىنى بىر ساپا دوزدو و اونلارين روحى و جسمى

SÜMERLƏR

Arzusundadırlar ki hami insanlar biri birinin xəttin oxuyub və fikrini düşünsünlər.

Xət və əlifba barəsində çalışan insanlardan çox azacıqca ad aparıldı və bu işdə sümerlərdən keçəndə, finiqilərin haqqı və ibtikari hamidən əlavədir, bununla belə bu böyük və iftixarlı qovm(finiqilər) xətdə və əlifbadə bir böyük müşgül yaratdılar, oda budur ki əlifba huruflarını ikiyə böldülər: 1-ruhi huruflar 2-cismi huruflar

Finiqilər, xətti və əlifbani sümerlərdən alandan sonra, özlərinə məxsus bir əlifba yaratdılar vəli təəssüflə bu ixtira'larına, öz dünya görüşü və fəlsəfələrini daxil etməklə bərabər böyük bir mö'zəl və çətinlik törətdilər; finiqilərin dünya görüşləri və fəlsəfələrinə görə kayınat iki böyük bölümdən təşkil tapırdı: biri ruh və o birisi cism dünyası.finiqilərin nəzərincə ruh gözə görünməz iydi və fəqət asarından onu dərk etmək olardı amma cism görünə bilib və ləms ola bilərdi, bu dünya görüşü əsasınd finiqilər, əlifba huruflarını iki yerə böldülər və ruhi və cismi hurufatı vucudə gətirdilər, səsli hərflər, ruhi və səssiz hərflər cismi oldular və belə oldu ki səslilər yazılmadi və gözə görünmədi amma vajəni oxuyanda əsəri zahir olurdu və səs eşidilirdi; beləliklə əlifba dünyasına bir, ikilik hakim oldu və bir böyük mö'zəl yarandi ki bugünə qədər türk, fars və ərəb alımları bu mö'zəli həll edə bilməyi blər, amma qərb ölkələrinə gəlincə, demək olar ki "kademus" adlı bir tacir, finiqilərin bu əlifbasını alıb yunanə apardı və huruf-e-əlifbanın hamısını bir sapa düzdü və onların ruhi və cismi

سومرلر

اولماکیندان صرفنظر ائتدی و غرب دىللرى و لغتلىرىنى بو معضىلدن قورتاردى و بئله ليكله لاتين كلمه لريندە هم سىلى و هم سىن سىز(هم روحى و هم جسمى) يازىلدى و اوخوندو. كادموسون بو ايش، عمل و ابتكارى نىن نتىجه. سى اورتادوغۇ، عربستان و آيرى شرق اوڭلە لرينه قاييتمادى تا او زمانه كىمى كى ايكىنجى كادموس يعنى مصطفى كمال (آتاتورك، ولادت ۱۸۸۱ ميلادى = ۱۲۹۹ھ.ق وفات ۱۹۳۸ ميلادى = ۱۳۹۹ھ.ق) جديد توركىيە دە، يىنى عصرده دونيايە قدم قوبىدو و همان ايشى گۇردو كى اوندان نىچە قرنلىر قاباق كادموس گۇرموشدو.

كادموسون بو ابتكار و فايدالى طرحى اۋز منشا و ميدأتىنە قاييتمادى و شايد چوخ احتمال وار كى فينيقى لرده، كادموسون بو ايشى نىن يوكسک اهمىيتنى بىلەدىلر، يا اصلًا خېرلىرى اولمايىدىر، بئله ليكله اليقبا و خط مشكل و معرضلى منطقه مىزدە بو زمانه قده راوزانىيىدىر؛

عربستاندا خط و اليقبا هر يول ايلە گلسىدە دە غرب يول ايلە گلمە يىبىدىر، جو خدا عرب دىلى ايلە اوروپالى لارىن دىلى نىن اوذاق قوهوملوقو واردىر، اما جونكى هر ايکى دىلده جنسىت وار و همده هر ايکى دىل پيوندى دىر، اما فارسى دىليندە جنسىت يوخدور، نظره بئله گلير كى اوروپايى دىللر ايلە اونسون آراسىندا قوهوملوق كۈكىن و تىلدىن دىئىل، بلکە بو قوهوملوق قوندارمادىر و اصلىيندە آسيايى شرقى دىللرى نىن بىرى اولوب و هخامنيشىلرىن وسile سى ايلە بو منطقە يە گلەپ. اما ايندىكى فارس دئىيل دىل كى اونا فارسى درى يَا مطلق درى دئىيرلار، اونون هخامنيش يازىلارى ايلا ارتباطى ايکى مستقل دىل اندازه سىنده دىر و اونلارا بىر دىل دئىمك اولماز؛

SÜMERLƏR

Olmakindan sərf-e-nəzər etdi və qərb dilləri və luğətlərini bu mö'zəldən qurtardı və beləliklə latin kəlmələrinə həm səsli və həm səssiz(həm ruhi və həm cismi) yazılıdı və oxundu; kademusun bu iş, əməl və ibtikarının nəticəsi ortadoğu, ərəbistan və ayrı şərq ölkələrinə qayıtmadı ta o zəmanə kimi ki ikinci kademus yəni "mustafa kamal"(ata türk, viladət 1881M=1299H.Q-vəfat 1938M=1399H.Q) cədid türkiyyədə, yeni əsirdə dünyaya qədəm qoydu və həman işi gördü ki ondan neçə qərinlər qabaq kademus görmüşdü.

Kademusun bu ibtikar və faydalı tərhi öz mənşə' və məbdəinə qayıtmadı və şayəd çox ehtimal var ki finiqilərdə, kademusun bu işinin yüksək əhəmiyyətini bilmədilər ya əslən xəbərləri olmayıbdır, beləliklə əlifba və xət müşsgül və mö'zəli məntəqəmizdə bu zamana qədər uzanıbdır;

Ərəbistana xət və əlifba hər yoliyla gəlsədə ərəb yoliyla gəlməyibdir, çoxda ərəb dili iylə avrupalıların dilinin uzaq qohumluqu vardır, çünkü hər iki dildə cinsiyyət var və həmdə hər iki dil peyvəndidir amma farsi dilində cinsiyyət yoxdur, nəzərə belə gəlir ki urupayı dilləriylə onun arasında qohumluq kökdən və təməldən deyil bəlkə bu qohumluq qondarmadır və əslində asiya-ye-şərqi dillərinin biri olub və həxamənişlərin vəsiləsi iylə bu məntəqəyə gəlib amma indiki fars deyilən dil ki ona "farsi-ye-dəri ya mütləq dəri" deyirlər, onun həxaməniş yazılarıyla irtibati iki müstəqil dil əndazəsindədir və onlara bir dil demək olmaz.

سومرلر

چو خدا خط واليفبا، دوغولاندان ايندي يه قده ر، اوتون تكاملينه و اوستونلشدير مگينه چوخ اقام، ميللتلر و ضيالي انسانلار چاليشيبلار و قدم به قدم اونو آيدينلاشدير بير منطقى بير صورته سالبىلار، ايستر عرب، ايستر عجم و ايستر سه تورك، بو يولدا بير زاد آرتير ماكلار و يا بير زاد اسكيتلتمكله اونو آياكلاندىري بىلار. اما بونونلا بىلە، دئمك اوilar كى هله ده بير دوزگون و دوغرو نتيجه يه چاتىلمايىپ. مثلاً سومرلرين سككىز مين ايل بوندان اؤنجه يازىلمىش خطىن اوخويوب قانماكدا، او قده ر مشكلوموز وار كى ايندى بو زمانه ده چىن خطىن اوخويوب دوشونمكده وار، بىن انسانلار بىرى بىرى نىن هنوز خطىن اوخوييا بىلەمە بىرلە.

سۇزو خلاصە ائتسك، دئمك اوilar كى خط اوچ اساس و عمده مرحلە

كىچىرىپىدىر:

تصویرنگارلىق، اندىشە نگارلىق و صوت نگارلىق. بوگونکو دونيا دىللرىنىدە آمرىكانيں قىزىل درى لىلىرى تصویرنگارلىق، چىن لىلىر اندىشە نگارلىق و اوروبالىلر صوت نگارلىق مرحلە سىنده دىرلەر، ولى اليمىزدە اولان خط، چو خدا او اىكى اوڭىلى لىردىن اۇتوبىدور اما هله ده وار كامل صوت نگارلىق مرحلە سىنە چاتىمايىپىدىر، اندىشە نگارلىق مرحلە سى نىن چو خلو علامتلرى بو دىللرده هله دە قالىر و اۆزونو مختلف شكىللارده گۈستەرير.

سۇيىلە دىكلىرىمېز دىللرىن خطرلى دىدىيگىمېز مرحلە لىردى قالماسى يوزە يوز و كامىل صورتىدە و حالدا يوخ، بلکە مختلف مرحلە لرىن علامتلرىنىدەن ھە دىلىن خطىنىدە تاپماك اولىور يعنى بير خط تاپاسان كى اۆزونە مربوط اولان دىلدە، ايندى بو زمانه ده تام شكىلچى (تصویرنگارلىق)، تام فيكىر يازما (اندىشە نگارلىق) و يا تام فونوتىك (صوت نگارلىق) اولسۇن، ائله بير خط يوخدور، حتى

SÜMERLƏR

Çoxda xət və ərifba doğulandan indiyə qədər, onun təkamuluna və üstünləşdirməginiçə çox əqvam, millətlər və ziyyəli insanlar çalışıblar və qədəm bəqədəm onu aydınlaşdırıb və mənətiqi bir surətə salıblar, istər ərəb, istər əcəm və istərsə türk bu yolda bir zad artırmakla və ya bir zad əskiltməklə onu ayaklandırıblar amma bununla belə, demək olar ki hələdə bir düzgün və doğru nəticəyə çatılmayıb, məsələn sümerlərin səggiz min il bundan öncə yazılmış xəttin oxuyub qanmakda, o qədər müşgülümüz var ki indi bu zəmanədə çin xəttin oxuyub düşünməkdə var, bəs insanlar biri birinin hənuz xəttin oxuya bilməyirlər.

Sözü xulasə etsək, demək olar ki xət üç əsas və ümdə mərhələ keçiribdir:

Təsvirnigarlıq, əndişənigarlıq və sovtnigarlıq. bugünkü dünya dillərində amrikanın qızıl dırılıləri təsvirnigarlıq, çinlilər əndişənigarlıq və urupalilər sovtnigarlıq mərhələsindədirlər vəli əlimizdə olan xət, çoxda o iki əvvəlkilərdən ölübdür amma hələdə var kamil sovtnigarlıq mərhələsinə çatmayıbdır, əndişənigarlıq mərhələsinin çoxlu əlamətləri bu dillərdə hələdə qalır və özünü muxtəlif şəkillərdə göstərir.

Söylədiklərimiz dillərin xətləri dedigimiz mərhələlərdə qalmasi yüzə yüz və kamil surətdə və halda yox, bəlkə muxtəlif mərhələlərin əlamətlərindən hər dilin xətlərində tapmak olur, yəni bir xət tapasən ki özünə mərbüt olan dildə, indi bu zəmanədə tam şəkilçi(təsvirnigarlıq), tam fikir yazma(əndişənigarlıq) və ya tam fonotik(sovtnigarlıq) olsun, elə bir xət yoxdur, həyətta

سومرلر

لاتین خطی کی نسبتاً او بیری لردن کامل دیر (البته منظور اوروپا دیللری نین خطی دیر)، او قده ر آرتیک، اسگیک و دگیشیک علامتلری وار کی شخص تا تمرین، عادت و تعلیم و تعلم گؤرمسه، صحیح تلفظ ائتمگی مقدور دئیبل.

گؤزل و عاقلانه سی، خط و الیفبا مشکل و معضلینی حل ائتمکدە، مصطفی یولو گرک گئدک و اسکى کؤینگى چىخارىب يىنى دون گئىمك گرک و بو كىشى نين یولو الله دئيه ن يولدۇر. خطین اصلاحى يعني بير دىلدەن او بیرى دىله او يغونلاشدىرماك بير بىعىت دئيبل بلکە بير سنت دير و بو سنتە احترام قوبولمالى دير.

بو سۆزلردىن بىلە نتىجه آلماك اولور:

بوگونكى يازدىغىمىز خط هر ھانسى نظرىه يە دايانيرسا دايانسىن، واقعىت بودور كى غرب اليفباسى توركلىرىن اولو با بالارى نين ان دگرلى ارث و ميراثلارى دير كى نىچە دون دگىشىدىرنىن سونرا، بوگونكى شكىلدە اليمىزه گلىب چاتىپدىر.

SÜMERLƏR

latin xətti ki nisbətən obirilərdən kamildir(əlbəttə mənzur urupa dillərinin xəttidir), oqədər artık əsgik və dəyişik əlamətləri var ki şəxs ta təmrin, adət və tə'lim-o-tərbiyət görməsə, səhih tələffüz etməgi məqdur deyil;

Gözəl və aqilanəsi, xət və əlifba müşgül və mö'zəlini həll etməkdə, mustafa yolu gərək gedək və əski köynəgi çıxarıb yeni don geymək gərək və bu kişinin yolu allah deyən yoldur, xəttin islahi yəni bir dildən obiri dilə uyğunlaşdırmaq bir bidət deyil bəlkə bir sünnətdir və bu sünnətə ehtiram qoyulmalıdır;

Bu sözlərdən belə nəticə almak olur:

Bugünkü yazdığınız xət hər hansı nəzəriyyəyə dayanırsa dayansın, vaqeiyət budurki qərb əlifbasi türklərin ulu babalarının ən dəyərli irs və miraslarıdır ki neçə don dəyişdirəndən sonra, bugünkü şəklində əlimizə gəlib çatıbdır.

سومرلر

此國自限于。平壤北不。立晉都而舉。曰干
朝南。平平皆北不。豈不而咲不人。平壤亦不。來
 حين حضي *jin xatti*

չուշը : Զարք և Չափումը : Արակ : Վահումարք : Սովոր
: Հոգակ : Պաշտի և Պափումք : Դողոս : Հուզ : Կը¹
حشنه حضي *hishne xatti*

四合十 → △十日ナ二月王△十日月
十 → △十旨十 → □月一三月旨三月一月
میخر خط *Mishr xatt*

亞西亞人種田者也

日月之數也

天子之號也

Hiraglyph خطی میر و غلیف خطی

諸侯之號也。其命具也。蘇羅也。
諸侯之號也。其命具也。蘇羅也。
諸侯之號也。其命具也。蘇羅也。

ژاپون خطی

japon xatti

Serqi xatlari - شرقى خطلىرى

دؤردونجو قات

Dördüncü qat

- سومرلر(چومورلار = چاميرلار) و تارixin اعجازى -
Sumerlər(çomurlar=çamirlar) və tarixin e'cazi
- مادرلارين سويو(نژادى) -
Madların soyu(nəjadi)
- ماد و ايران سؤزو -
Mad və iran sözü
- ماد سؤزونده جنسىت -
Mad sözündə cinsiyyət
- ایران سؤزو باره ده -
İran sözü barədə
- ایران سؤزونون معنا و آنلامى -
İran sözünün mə'na və anlAMI
- مادرلارين ديلى -
Madların dili
- ديل، مدنىت و ميللى هويتىن آرادان گئتمك ادعاسى -
Dil,mədəniyyət və milli hoviyətin aradan getmək iddiasi
- بونونلا ايلگىلى موجود اولان داش يازىتلار -
Bununla ilgili mövcud olan daş yazıtlar

سومرلر

سومرلر و تاریخین اعجازی

حیات، تمدن و مدنیتین ان اوّل و ایلکین چیراغى نین یعنى اودون (اوتون) ایشیقلانیب يانماغا باشلاماسى نین و هابئله انسانى باشقا ذیحیات و حیوانلارдан آییریب سئچن نغمه نین یعنى دیل و دانیشیق (قوه ناطقه) چالینیب سسلنمه سى نین و هيکذا هر ندن و هامیدان اوستون و اوئنملی دوشونجه، عقلانیت و فيکر بايراغى و بترجمى نین او جالیب میدانا گلمه سى نین ازل گونوندۇن دقىق و منطقى شكىلده اطلاع و بىلگىمىز اولماسادا، علماء دوشونجه صاحبلىرى نين فيكرىنجه خط، كىتابت و حتى يازىلەمىش تارىخدن هئچ اولماسا، آزى و حداقل سكىگىزىمین ايللىك سندلر ئيمىزدە وار.

الده اولان سندلر و مداركلر گؤستریر کى يازىلەمىش تارىخ

زمانيىندن حداقل و هئچ اولماسا آلتى مىن ايل كتچىر.¹⁸

هر او شى و هر او زاد کى بو، دانیشىب، اياق اوسته دوروب و يېرى ين موجود و حیوانىت و مکانت مراھىلەندن او زاڭلاشدىريپ انسانىت و آداملىك مقامينا چاتدىرار و او نا اصطلاحاً و عمومىتله تمدن دېيىرىك، بو قىزىل و آلتىن توب، بو جواهر يېغىنى یعنى مدنىت، باشلانىلان نقطە و توحش خطىنندن يولا دوشوب، بو گون حيقىتاً عقل لرى حىران ائدن، ذهنلره سىغمىيان و اعجب انجىز دورومدا، بىزىم ئيمىزه گلىب چاتىنجا اونلار، يوزلر، بلکە دە مېنلر جە دونە بو يارادىجى انسانلارين الى ايلە پوزولوب، سووروب، داغىلىب و حتى يوخ ائدىلىب و يېنە دە ائلە او انسانلارين الى ايلە دوزە لىب، دوغرولوب، قورولموشدور؛ داها دوغروسو بو دگرلى اينجى چوخلۇ آلچاتمالارا، كىچىتمە لرە، سېتىقىنلارا، بلالارا،

¹⁸ - ويل دورانىت، مدنىت تارىخى (تارىخ تمدن)، بىرینجى جلد، صحىفە ۱۴۱

SÜMERLƏR

Sümerlər və tarixin e'cazi

Həyat, təməddün və mədəniyyətin ən əvvəl və ilkin çırığının yə'ni "od'un(otun) işıqlanıb yanmağa başlamasının və habelə insani, başqa zihəyat və heyvanlardan ayırib seçən nəğmənin yə'ni "dil və danışq"(quvve-yi-natiqə) çalınıb səslənməsinin və hakəza hərnədən və hamidan üstün və önəmlı düşüncə, əqlanıyyət və fikir bayraqı və pərcəminin ucalıb meydana gəlməsinin əzəl gündündən dəqiq və məntiqi şəkildə ittilə və bilgimiz olmasada, üləma və düşüncə sahiblərinin fikrincə xət, kitabət və hətta yazılmış tarixdən heç olmasa azi və həddəqəl səggiz min illik sənədlər əlimizdə var.

"Əldə olan sənədlər və mədariklər göstərir ki yazılmış tarix zamanından hədd-e-əqəll və heç olmasa altı min il keçir."¹⁸

Hər o şey və hər o zad ki bu, danışb, ayaq üstə durub və yeriyən mövcudu heyvaniyyət və məkanət mərahilindən uzaqlaşdırıb insaniyyət və adamlık məqamını çatdırıvə ona istilahən və umumiyyətlə təməddün deyirik, bu qızıl və altın top, bu cəvahir yiğini yə'ni mədəniyyət, başlanılan nuqtə və təvəhhüs xəttindən yola düşüb, bugün həqiqətən ağılları heyran edən, zehinlərə sığmayan və e'cabəngiz durumda, bizim əlimizə gəlib çatınca onlar, yüzlər, bəlkədə minlərcə dönə bu yaradıcı insanların əli iylə pozulub, sovrulub, dağılıb və hətta yox edilib və yenədə elə o insanların əli iylə düzəlib, doğrulub, qurulmuşdur; daha doğrusu bu dəyərli inci çoxlu alçatmalara, kiçitmələrə, sinqınlara, bəlalara,

18- VİL DORANT, mədəniyyət tarixi(tarix-e-təməddon) birinci cild, səhifə 141

سومرلر

مصيبتلره و يامان گونلره معروض قالاراک بو اثنيشلى يوققوشلو و ظولومله دولو دۆورلرى آرخادا قويموش و اوزونو بىزه چاتديرميسدىر. بعضاً اولوبدور كى بير خلق و بير ميللت اوزونو بؤيوتمك و يوكسلتمك اوچون اونا(مدنىته) اييه لنگه چالىشمىش، اوز آدسانى و اوز ائل و ميللتى نين دامغاسىنى دا اونا وورموشدور. اورنك و اوئنلى بىر نمونه اولاراک دونيانىن قاباقجىل و مدنىتلى خلقلىرى تانينان و بين النهرىن ده(ايکى چايىن آراسىندا) ياشامىش سومرلر، بايلىلى لر، اكدرلر و آشورى لرین مدنىتىنە، يونانلى لارىن اييه لنمه سى دىر.

يونانلى لاردا مدنىت ساراپى تىكىنلردن سايىلماپىرلار، چونكى اوزگە لردن آلدىكلارى، اوزلرى نين ياردىب قويدوكلارىندان قات-قات آرتىقدىر. يونانلى لار دوغودان دا ائلە بىر ورثە لرە بنزه بېرلار كى شرقىن اوچ مىن ايللىك مدنىت و اينجه صنعتى، دۇيوشلرده الە كىچىن تجارت ماللارى ايلا بېرگە اونلارىن اولكە سينه چاتان كىمى قاوراپىسب اوزلرى اوچون گۇتورموشلر.¹⁹

بوگون اگرچە انکشافات، ترقى و مدنىت بايراغى هند-اوروبالى، باشقۇ سۇزىلە دىسىك، اوروپالى لارين دامىنин اوستە دالغالانىرسا و علم و مدنىتىن سىمكە سى اونلارين اليىنده اولورسا و او بايراق و سىمكە نىن نە واخت باشقۇ بىر الە كىچە جىكىنى بللىدىرە بىلمە سك و دئىھە بىلمە سكده، بو گىرچىكى اونوتىمامالى يىك كى اوروپالى لاردا اوزلرى مدنىت ياراتماپىش، بلكە اونو بايىلدىن، بين النهرىن دن و مىصردىن، فايدالانماك مقصدى ايلە آلمىشلار.

19- ويل دورانت، مدنىت تارىخى، جىلد 1، صحىفە ۱۴۱

SÜMERLƏR

Müsibətlərə və yaman günlərə mə'ruz qalarak bu enişli yoqqusuşlu və zülümli dolu dövrləri arxada qoymuş və özünü bize çatdırmışdır.

Bə'zən olubdur ki bir xəlq və bir millət özünü böyütmək və yüksəltmək üçün ona(mədəniyyətə) iyələnməgə çalışmış, öz ad-sani və öz el və millətinin damgasınında ona vurmuşdu, örnək və önəmli bir numunə olaraq dünyanın qabaqcıl və mədəniyyətli xəlqləri tanınan və beyn-əl-nəhreynə(iki çay arasında) yaşamış sūmerlər, babillilər, əkedlər və aşurilərin mədəniyyətinə, yunanlıların iyələnməsidir;

"yunanlılar da mədəniyyət sarayı tikənlərdən sayılmayırlar çünkü özgələrdən aldıkları, özlərinin yaradıb qoyduklarından qat-qat artıqdır; yunanlılar doğrudanda ələ bir vərəsəyə bənzəyirlər ki şərqiñ üç min illik mədəniyyət və ince sənəti, döyüslərdə ələ keçən ticarət mallarıyla birgə onların ölkəsinə çatan kimi qavrayıb özləri üçün götürmişlər."¹⁹

Bugün əgərçə inkişafat, tərəqqi və mədəniyyət bayrağı hind-avrupalı, başqa sözlə desək, avrupalıların damının üstə dalğalanırsa və elm və mədəniyyətin simgəsi onların əlində olursa və o bayraq və simgənin nəvaxt başqabır ələ keçəcəgini bəlləndirə bilməsək və deyə bilməsəkdə, bu gerçəgi unutmamaliyik ki avrupalılar da özləri mədəniyyət yaratmamış, bəlkə onu babilən, beyn-əl-nəhreynən və misirdən, faydalananmak məqsədiylə almışlar.

19- VILDORANT:mədəniyyət tarixi cilid 1, s 141

سومرلر

هر اتل-طایفا، انسان توبلوسو و حتی بؤیوک بیر اولوزون، اوزونه گؤره ستویملى و اؤبىندوروجو و ایرنج و آلچادىجى اوزللىكلىرى واردىر. بو اوزللىكلىرىن هر بىرىسى نىن عكىس صداسىنى، او خلقين سبب اولدوغو فاجعه لرده، يامانلىقلاردا، آغىر دوروملاردا، اتلە جە دە يوكسليشلرده و اىرە لىلە يېشلرده آچىق-آيدىن گۈرمك اولار، نتجە كى روملولارين دارگۈزلىيوندن آسىلى اولان آجيقلارى نىن سونوجوندا كارتاز جمهوريتى اولكە سى نىن مدنىت و هنرى فنا اولدو، باشقۇ سۆزلە دىئىك، بىر قطعە(قارە)نىن مدنىتى، اينجە صنعتى و چىشىدىلى مىللەتلەرى اوزون ايللە سورە سىنەدە بىر اولكە خلق يعنى كارتازىن واسطە سى ايلە اوژە چىخىپ كمالە چاتاراک دونياني ايشيقلاندىرىدىقا، روملولارين إلى ايلە آرادان گىثىپ تورپاق آلتىندا باسىرىلىدى، بئلە كى آفرىقادا آغىر، دەشتلى و قورخونج شهر محاصرە سى باش وئردى.

سيپپيون دىنizين قيراغىندا بىر سد قايىرىپ دىنizدن، اتلە جە دە قورو يوللار ايلە گلن قىدا مادە لرى و ياراغىن يولونو كسىدى. كارتازىلىلارى آجليق آرتىق چتىنلىكە سالدىسا اونلار گىرى چكىلمە دىلر و روملولار ھە طرفدن شەھە يوپۇرونچە، وار گوجلەر دايىاندىلار، آلتى گونە كىمى كوجە-كوجە، قاپى-قاپى و اتو-اٹو دؤپۈشىدولر، نەيايدە شەھرىن ارگى مغلوبىتى قبول ائدىپ دوشمنە بويون اگدىلر، بشش يوز مىن باش كارتازلى دان يالنiz اللى مىن باش ساغ قالانلاردا فاتح دوشمنىن قوللۇغۇنا مجبور اولدولا، ھە شتى و ھە يشى ياندىرىلىدى، تالاندى، يوخ ائدىلىدى، كىمسە اورانى بىر داها قورماسىن دىئە، يېنىدىن قورانا بىر لەختنامە دە يازىلىدى.²⁰

²⁰- تارىخىن كلىياتى(كلىيات تارىيخ) م.ج. ولز، جلد 1، ص: 558

SÜMERLƏR

Hər el-tayfa, insan toplusu və hətta böyük bir uluzun, özünə görə sevimli və öyündürücü və iyrənc və alçadıcı özəllikləri vardır, bu özəlliklərin hər birisinin əks sədasını, o xəlqin səbəb olduğu faciələrdə, yamanlıqlarda, ağır durumlarda, eləcədə yüksəlişlərdə və irəliləyişlərdə açıq-aydın görmək olar, necəki rumlularında gözlüyündən asılı olan acıqlarının sonucunda "kartaj cumhuriyyəti" ölkəsininin mədəniyyət və hünəri fəna oldu, başqa sözlə desək, bir qət'ə(qarrə)nin mədəniyyəti, incə sən'əti və çəşidli millətləri uzun illər sürəsində bir ölkə xəlq yə'ni kartajın vasitəsiylə üzə çıxıb kəmalə çatarak dünyani işıqlandırıldıqda rumluların əliylə aradan gedib torpaq altında basdırıldı, beləki afriqada ağır, dəhşətli və qorxunc şəhər muhasirəsi baş verdi.

Sipyon dənizin qıraqında bir səd qayırıb dənizdən, eləcədə quru yollar iylə gələn qida maddələri və yarağın yolunu kəsdi, kartajlıları acliq artıq çətinligə saldisa onlar geri çəkilmədilər və rumlular hər tərəfdən şəhərə yürüncə, var gücləriylə dayandılar, altı günə kimi küçə-küçə, qapı-qapi və ev-ev döyüşdülər, nəhayətdə şəhərin ərgi məğlubiyyəti qəbul edib düşmənə boyun əydilər, beş yüz min baş kartajlıdan yalnız əlli min baş sağ qalanlarda fatih düşmənin qulluğuna məcbur oldular, hər şey və hər yer yandırıldı, talandı, yox edildi, kimsə orani bir daha qurmasın deyə, yenidən qurana bir lə'nətnamədə yazıldı.²⁰

20- tarixin külliyyati(koliyyat-e-tarix) H.C.VELZ-ciliid1,s 558

سومرلر

تاریخین ماراخی، عین حالدا حیرتلنديريجى يشى بوراسى دىر كى انسانلارين اوونتوغونو و يا اوونوتماك ايستديكىنى هئچ ده اوونوتمايير و اوونو اولدوغو كىمى ده گلن نسيللره ساخلايىر، بوگون تونس، يولو دوشنلىرىن حتى ذهنинە دە گلمىسى كى اوئنلارين نىچە آغاچلىقىنىدا بىر زامان پارلاق مدنىتە مالك اولان كارتاز وار ايمىش و يا ايتالىيايا گئىدىنلر گلادياتورلارين بىر زامان اورادا گئىدىن قانلى-قادالى اوپۇنلارى و بىشىرىتە ضد اولان، ياراماز و باشباش اوتناندىريجى و حتى تصوّرودە انسانى وارلىقى اىلا تىترە دن ايشلىرىندن قورخمايىرلارسا، تارىخ بىربە بىر هامىسىنى اولدوغو كىمى ساخلايىب و هئچ بىر زادلارىنى اوونوتمامىشدىز.²¹

٢٦٤ - ٢٦٥ اىيل ميلاددان اۋىنجە، دىشك آسو-كانتىن تاختا چىخدىيە ئىلدە و بىسرىجى يوبىك ساواشى اىلە بىر زاماندا رومدا كۈكلۈ عائىلە لىردىن اولان بىروتوس، عائىلە سىيندە بىرى بىن اۇلوسونو توپراغا تاپشىرىم ما مراسىمى مناسبىتىلە رومون بؤيووك ميدانىندا گلادياتورلارين بىرىنچى ساواش و چال-چاتلاسىن گۆستەرىشى صىخە يە گىتىرىلدى، بىر بىشىمادا اولجە اوج دۇۋوشجو اشتراك ائتمىشىدىر اما او قەدە رەكتىجمىدى كى اوئنلارين سايى بىلە بىر صىخە لىردى يوزە جاتدى، روم خلقى نىن بىكى ساواش صىخە لرىيە تماشا ئىشك ماراغى آرتدىقىجا، دە حاكمىر طرفىنەن محارىبە لىردى ياخالانمىشىن اسېرلار و قوللارين دا بى ميدانلاردا دولدورولماسى آرتدى.

گلادياتورلار اولجە دۇۋوشلاردا ياخالانمىشىن اسېرلەن دەنلىرىن، اونلارين هانسى خلق و ملتىن اولدوغو تماشاجىلار بىللى اوپسون دىئى، خلق و ملتى نىن آدى خال دۆقىمە ئىلە اوئونو گۈۋەدە سىيندە يازىلىرىدىسا سونرا ارار اۆز خلقلىرى نىن آشاغى طبىقە لرىنەن اولان آداملارىندا اۇلۇم جىراسينا مەحکوم اندىلىمىشلىرى نىن آياغى بىو ميدانلارا آچىلدى، بىو سوجلو و جىنایتكارلار بىكى قىرىش ميدانلارىندا اۇلەمە يى، اسڪندرىيە موزە سىيندە دىرى ئىرىشىچى ئىشىچى اوجون - دوغاناجا كلارىندان يېنى بىلىرىدىز.

بورو جالىنما اىلە قىرىش باشلاشىر، ميدانا گىرمىكىن چىكتىنلىرى ايسە قامىچى و قىزىدىرىلىمىش دەمير و سايىرە اىلە ميدانا سورولور، بىر يارالانان بارماقىنى قووزاماك و يا باشقۇ بىر اشارە و يول اىلە آمان ايستدىكىدە، تماشاجىلار اىلە لوزدا اوتون امبراتور بعضاً بىر دىسمەلى سىلىكە مككە اوئۇ باغىشلايىر و يا دۇپۇنلىنىش يومۇرۇغۇنۇ باش باز بارماقىنى گۆستەرمككە اوئون اولدورولە سىنە فرمان و تۈرىدى، هەمین ساواشلاردا نهايىتىدە اۇللىر و اىسجاردان دوشنلىرى صحىھ دە چىخارىر، پالتار و ياراقلارىنى سوپۇر، سونا قالان يارالى و يارىمجانلارى دا اۆزلىرى اۇلدوروردولر.

تارىحىن كلىياتى (كلىيات تارىخ) ھ.ج. ولز، بىرىنچى جلد، ٥٦٥-نجى صحيفە.

SÜMERLƏR

Tarixin maraqlı, eyn-i-halda heyrətləndirici yeri burasıdır ki insanların unutduğunu və ya unutmak istədigini heçdə unutmayırlar və onu olduğu kimidə gələn nəsillərə saxlayır, bugün "tunis"ə yolu düşənlərin hətta zehninədə gəlməsə ki onların neçə ağaçlıqında bir zaman parlaq mədəniyyətə malik olan kartaj variymış və ya italiyaya gedənlər "gladyator"ların bir zaman orda gedən qanlı-qadali oyunları və bəşəriyyətə zidd olan, yaramaz və başabaş utandırıcı və hətta təsəvvürüdə insani varlığıyla titrədən işlərindən qorxmayırlarsa, tarix bir bəbir hamısını olduğu kimi saxlayıb və heç bir zadlarını unutmamışdır.²¹

21- 264 il miladdan önce, demək "asuka"nin taxta çıxdığı ildə və birinci punik savaşı iylə bir zamanda rumda köklü ayılərdən olan "brotus" ayılışından birinin ölüsünü torpağa tapşırma mərasimi münasibətiylə rumun böyük meydanında "gladyator"ların birinci savaş və çal-çatmasını göstərişi səhnəyə getirildi, bu çırpışmada əvvəlcə üç döyüşçü iştirak etmişdir amma oqadər keçmədi ki onların sayı belə bir səhnələrdə yüza çatdı, rum xalqının bu kimi savaş səhnələrinə tamaşa etmək marağı artıqca hakimlər tərəfindən muharibələrdə yaxalanmış əsirlər və qullarında bu meydanlara doldurulması artdı;

Gladyatorlar əvvəlcə, döyüslərdə yaxalanmış əsirlərdən olurdu, onların hansı xalq və millətdən olduğu tamaşaçılara bəlli olsun deyə, xalq və millətinin adı "xal döymə" iylə onun gövdəsində yazılırdısa sonralar öz xalqlarının aşağı təbaqələrindən olan adamlarında ölüm cəzasına məhkum edilmişlərinin ayağı bu meydanlara açıldı, bu suçlu və cinayətkarlar bu kimi qırış meydablarında ölməyi, iskəndəriyyə muzəsində diri diri-təşrif üçün- doğranacaklarından yey bilirdilər;

Boru çalınma iylə qırış başlanır, meydana girməkdən çəkinənlər iysə qamçı və qızdırılmış dəmir və sayırə iylə meydana sürülür, bir yaralanan barmaqını qavzamak və ya başqa bir işaret və yoliyla aman istədikdə, tamaşaçılıarıyla "loj"da oturan imperator bəzən bir dəsmali silkələməkə onu bağışlayır və ya düyünlənmiş yumruğunun başbaz barmağını göstərməkə onun öldürülməsinə fərman verirdi, həmin savaşlarda nəhayətdə ölenlər və incardan düşənləri səhnədən çıxarırlar, paltar və yaraqlarını soyur, sona qalan yaralı və yarımcانlarında özləri öldürürdülər.

Tarixin külliyyati(koliyyat-e-tarix)H.C.VELZ, birinci cild, 565-nci sahifə.

سومەرلر

روم اور دوسونون سردارى اولان سىپىيون يالنىز كارتازى پوزماك، داغىتماك و يوخ اتىمك مقصدى ايله قوشون چىكىيىچى اوچون، اورانى بىر يوللوق يوخ ائده بىلىر، لاكن يونان سردارى الكساندر(اسكيندر) چون بوتون دونيانى داغىتماك و دوتماك مقصدى ايله قوشون چىكىيىچى - گوجونو نىچە يئره داغىتىدىغى اوچون - اىستىدىگى نائىلىتلىرى الده ائده بىلمە بىر، نتىجە دە باسىلمىش خلقلىرىن مەنلىتلىرى نىن گۈرونوشلىرى ين بىر آزى قورتارىب قالىر، كارتازىن باشينا گلن بلالرى دوشوندو كەدە ماد مىللەتى نىن باشينا گلنلر، ذهنلردا جانلانىر و تداعى اولور، بونا گۈرە كى هم كارتاز ھمەدە ماد خلقى ھند- اوروپايى خلقلىرىن ئىنه كېچىر و اونلارين اللرى ايله دە يوخ ائدىلىرلر. باسىقىنچىلار بو باسىلمىش مەنلىتلىرىن اۋىزلىرىنى و مەنلىتلىرىنى يوخ اتىمك مقصدى ايله وار گوجىرى ايله چالىشمىش و اونلاردان ھىچ بىر اىز و توز قالماقا راضىلىق و ئىرمە مىشىرسە، يىنە دە اونلارىن كىيم اولدوغو و نە كىمى مەنلىت ياراتىدىكىلارىنى اۋىرنىك اوچون گرەن قەدە ر گلن نىسىللەرە اثرلر قورتولوب قالىبىدىر، مادلارى اۋىرنىك اوچون ھلە اۋىزلىرىندەن يىرددە قالان مەنلىت گۈرونوشلىرىندەن علاوه، تارىخى قاباقلارдан دا فايدالانماك مومكۇندور، اۇرنىك اوЛАراك، بئيوك عالم و تارىخىن آتاسى سايىلان ھېر دەن دەن تارىخىندا و مادلارين قانلى دوشمنى اولموش آشورى لرين قاباقلارىنىدا چوخلو ماتىرىساللار واردىر، بونلارلا بىتلە نىچە نكتە نى بو مقامدا آچىكلاڭماغا گىركلى گۈرۈرۈك:

SÜMERLƏR

Rum ordusunun sərdarı olan sipyon yalnız kartajı pozmak, dağıtmak və uox etmək məqsədi iylə qoşun çəkdigi üçün, orani bir yolluq yox edə bilir, lakin yunan sərdarı əliksander(iskəndər) çün bütün dünyani dağıtmak və dutmak məqsədiylə qoşun çəkdikdə-güçünü neçə yerə dağıtdığı üçün- istədigi nailiyyətləri əldə edə bilməyir, nəticədə basılmış xəlqlərin mədəniyyətlərinin görünüşlərinin bir azı qurtarıb qalır, kartajın başına gələn bələləri düşündükdə, mad millətinin başına gələnlər, zehinlərdə canlanır və tədai olur, buna görə ki həm kartaj həmdə mad xəlqi hind- avrupayı xalqların əlinə keçir və onların əlləri iylədə yox edilirlər; basqınçılar bu basılmış millətlərin özlərini və mədəniyyətlərini yox etmək məqsədiylə var gücləri iylə çalışmış və onlardan heç bir iz və toz qalmağa razılıq verməmişlərsə, yenədə onların kim olduğu və nə kimi mədəniyyət yaratdıklarını öyrənmək üçün gərəkən qədər gələn nəsillərə əsərlər qurtarıb qalıbdır, madları öyrənmək üçün hələ özlərindən yerdə qalan mədəniyyət görünüşlərindən əlavə, tarixi qaynaqlardanda faydalanan mak mümkündür, örnək olaraq, böyük alim və tarixin atası sayılan "herodot"un tarixində və madların qanlı düşməni olmuş aşurilərin qaynaqlarında çoxlu materyallar vardır, bunlarla belə bir neçə nüktəni bu məqamda açıklamağı gərəkli görürük:

سومرلر

مادرلارین سويو(نژادى)

چئشيدلى سندلر و قایناقلاردا اىكى ماددان آد گئتمىشدير: بؤيوک ماد و كىچىك ماد؛ كىچىك ماددان مقصىد آذربايجان تورپاخلارى و بؤيوک ماد بوتون ماد ايمپېرىاسى حاكمىيگى ايله اداره اولونان تورپاخلاردىر كى باش كىنى (پايتختى) ايندىكى همدان شهرى اولموشدور.

همدانين كۆكۈ، هاميتان(هاميدان) اولاراك توركجه بىر سۈزدۈر. بو سۈز، هاميدان يعنى هامى كىسىن و بوتون ائللەر و طايفالارдан و هامى شىئىلردن، آنلامىندادىر. ايالتىن بوتونلوگونه آكباتان يعنى باتى و گون باتان يئر دىئىلمىش، بونا گۈرە كى تورك دىلىنده آك گونش آنلامى داشىمىش، باتان ايسيه باتماك يئرى و گونشىن باتدىغى يئر دىمكدىر. البته اورتا آسيادا و چىن اؤلکە سى نىن بىر ايالتى سايylan گونتى توركوسستاندا هاميتان آدىلى بىر شهر اولموش و ايندى ده اولماكدادىر. بو شهر ده اسکى چاغلاردا او بولگە نىن باش كىنى (پايتختى) اولموشدور.

اصفهان و همدان شهرلرى ده اىكى ائل و ائل بىرلىشمە سى واسطە سى ايله تىكىلىپىدىر. بو ائل و ائل بىرلىشمە لرى نىن بىرى اصفهان، بىرى ده هاميتان آدى ايله تانىناردى. بو ائللەر چوخ اسکى چاغلارдан بو منطقە لرە گلمىش و كۆك سالمىشلار. اصفهان سۈزۈنۈن ائل آدى اولدوغو بارە دە، آدى هامىيى تانىش اولان اصلى - كرم سۈلچىگىنده كرمىن دىلىنەن اوخويورق:

من كرم اصفهاندىر ائليميز اوردك اوچار ونراڭ قالار گۈلۈمۈز بورادا دىئير اصفهان منىم ائليمىن آدى دىر، اگرچە بو مناسبە شهرى دە او آدىلا آدلانىر؛ يالنیز اصفهان و همدان دىئىل، چوخلۇ يئر، يازى، بىبابان، اؤلکە، بولگە، شهر و كند آدلارينا راست گلەك اولور كى اونلاردادا مىنلرچە ايل

SÜMERLƏR

Madların soyu(nəjadi)

Çeşidli sənədlər və qaynaqlarda iki maddan ad getmişdir: "böyük mad" və "kiçik mad"; küçük maddan məqsəd azərbaycan torpaqları və böyük mad bütün mad imperiyasi hakimligi iylə idarə olunan torpaqlardır ki "başkəndi"(paytəxti), indiki həmədan şəhri olmuşdur.

Həmədanın kökü, hamitan(hamidan) olaraq türkçə bir sözdür. bu söz, hamidan yəni hami kəsdən və bütün ellər və tayfalardan və hami şeylərdən, anlamıdır, iyalətin bütünlüğünə "akbatan" yəni batı və gün batan yer deyildi., buna görə ki türk dilində "ak" günəş anلامı daşımış, batan iysə batmak yeri və günəşin batdığı yer deməkdir, əlbəttə orta asiyada və çin ölkəsinin bir iyaləti sayılan güney türküstandada hamitan adlı bir şəhər olmuş və indidə olmakdadır, bu şəhər də əski çağlarda o bölgənin başkəndi(paytəxti) olmuşdur.

İsfəhan və həmədan şəhərləridə iki el və elbirleşməsi vasitəsiylə tikilibdir, bu el və elbirleşmələrinin biri isfəhan, biridə hamitan adı iylə tanınardı, bu ellər çox əski çağlardan bu məntəqələrə gəlmış və kök salmışlar, isfəhan sözünün el adı olduğu barədə, adı hamiya tanış olan "əsli-kərəm" sölçəgində kərəmin dilindən oxuyuruq:

Mən kərəməm isfəhandır elimiz

ördək uçar veran qalar gölümüz

Burada deyir isfəhan mənim elimin adıdır, əgərçə bu münasibətə şəhəri də o adıyla adlanır; yalnız isfəhan və həmədan deyil, çoxlu yer, yazı, biyaban, ölkə, bölgə, şəhər və kənd adlarına rast gəlmək olur ki onlardada minlərcə il

سومرلر

بوندان قاباقدان بو کیمی اولایلار باش و ئرمىشدىр. مثلاً خوزستان(خوزستان) سۆزونه و اوئون آنلامينا دققىت ئىدە رك بىر آز دوشوندو كده ادعامىزىن ثبوته يېتىدىكىندن علاوه ايلاملار(ايلاميان) دولتى و خلقى نىن ده دىلىنinin نه اولدوغو بىللى اولا جاڭدىر. خوز، خوزى و خوزئىين، تورك دىلىنinde آغا، ارباب، ايشلر باشى، بويروق وئرن و آقا آنلامىندادىر. ايندى ده آذربايچان و توركمىستاندا بو سۆز هemin آغزىندا و اتل ايجىنده ايشلنir. بونا اساساً خوزستان يعنى خوزلار، خوزىلر و خوزئىينلر اولان يېر و بو کیمی آداملارين اولدوغو، ياشادىغى و يا حاكم اولدوغو يېر، آغالار، بؤيوكلر، ايشلر باشىلار و بويروق صاحبلىرى نىن اولدوغو يېر، بوتون تارىخچى لرىن فيكىرىنچە اونلار يعنى خوزستاندا اولموش، ياشامىش و مدنىت قورموش بو انسانلاردا يالنىز ايلاملار اولموشلار.²² سونرا اور اوز سويداشلارى اولان مادلار اونلارين يېرىتى دوتىدۇ. ورامىن شەھرى نىن آدى دا توركجە اولموشدور. فارس دىلىنinde ورامىن شكىلىنinde ايشلنن بو سۆز همىشە توركلىرىن آغزىندا وره مين ايشلنميش و ايشلنۈكىدە دير؛

دئمك بو سۆز اصلينde بىرە مين يعنى بىر دنه يه مين دنه و بىر باتمانا مين باتمان و هيكتىدا اولموشدور. بو آدىن دا بو يېرلەر و ئيرىلمەسى نىن سببى بوندان عبارتدىر كى بو يېرىن تورپاگى قابىلىتلى اولموش و هر اكىنچى زى مولكونون بىر حىصەسى اولان بو تورپاگدا هرنە اكرسە بىرە، مين محصول گۇتۇرە بىلر، ايندى بىرە مين سۆزوندە كى (ب) سىسى نىن (و) سىسىنە چئورىلمەسى هەنچەدە تعجبىلندىرىيچى و اولونماز بىر ايش دىيىلدىر، چونكى بىر

²²- يوخارىدا وئىرلىن سۆزلىرىن توركجە اولدوغونا و هemin سۆزلىرىن ايلاملارا باagli لىعىينا آرخاين اولان هر كىمسە بە شوبە يېرى قالمايا جاڭدىر كى خوزستاندا اولموش زىگىن مدنىت قورموش و اوزون سورە لر گەنلىشىن مساحە لرده گوجلو دولتى اولموش ايلاملار تورك دىلىلى، ايدىلر.

SÜMERLƏR

Bundan qabaqdan bu kimi olaylar baş vermişdir, məsələn xuzeyistan(xuzistan) sözünə və onun anlamına diqqət edərək bir az düşündükdə iddiamızın subutə yetdigindən əlavə iylamlar(iylamiyan) dövləti və xəlqinində dilinin nə olduğu bəlli olacakdır, xuz, xuzey və xuzeyin türk dilində ağa,ərbab, işlərbaşı, buyruq verən və aqa anlamındadır, indidə azərbaycan və türkəmənistanda bu söz həmin anamlarda hamının ağzında və el içində işlənir, buna əsasən xuzistan yəni xuzlar, xuzeylər və xuzeyinlər olan yer və bu kimi adamların olduğu, yaşadığı və ya hakim olduğu yer ağalar, böyükler, işlərbaşilar və buyruq sahiblərinin olduğu yer, bütün tarixçilərin fikrincə onlar yəni xuzistanda olmuş, yaşamış və mədəniyyət qurmuş bu insanlarda yalnız iylamlar olmuşlar.²² sonralar öz soydaşları olan madlar onların yerini dutdu; vəramin şəhrinin adıda türkçə olmuşdur, fars dilində vəramin şəkilində işlənən bu söz həmişə türklərin ağzında "vərəmin" işlənmiş və işlənməkdədir.

Demək bu söz əslində "birə min" yəni bir dənəyə min dənə və bir batmana min batman və hakəza olmuşdur, bu adında bu yerlərə verilməsinin səbəbi bundan ibarətdir ki bu yerin torpağı qabiliyyətli olmuş və hər əkinçi "rey mülkü"nün bir hissəsi olan bu torpağda hərnə əkərsə birə min məhsul götürə bilər, indi birəmin sözündəki "b" səsinin "v" səsinə çevriləməsi heçdə təəccübləndirici və olunmaz bir iş deyildir, çünki bir

22- yuxarıda verilən sözlərin türkçə olduğuna və həmin sözlərin iylamlara bağlılığına arxayıñ olan hər kimsəyə şübhə yeri qalmayacaktır ki xuzistanda olmuş zəngin mədəniyyət qurmuş və uzun sürürlər geniş məsahələrdə güclü dövləti olmuş iylamlar türk dilli iydilər.

سومرلر

چوخ دىللرده او جمله دن عرب، فارس و تورك دىللریندە (ب) و (و) سىسىلىرى نىن آغىزدا سىلىنمه سى و بىر بىرىنە ياخىن اولدوغو اوچون بو كىمىي اولايلارين باش وترمه سى چوخدا طبىعى دىر.²³

تورك ائللریندە كۈچرى حىات سورمك چوخ قدىم دۇرلاردىن باشلامىش بوگونه قىدە ر دە داوام اتتىمىشدىر. همىن كۈچمە-قۇنمالاردا دا هر ائلىن قوندوغو يېر او ائلدىن آد آلير، او ائلىن آدى ايلا تانىنir، او ائلىن آدى گىلدە هم اونون اۋزو ھمە اولدوغو يېرى، يوردو ذهنلرده جانلانىردى. مىڭلا اوغوز ائلىندەن سۆز گىتدەنە هم اوغوز طايفالارى ھمە اونلارين حاكم اولدوغو يېرلر نظردە دوتولوردو. بونا اساساً ايندىكى تورك ائلکە لرىنده، ائله جە دە آذربايچانىن چوخ يېرلریندە او جمله دن شهر، كىند و يېر آدلارينا راست گلىرىك. مىڭلا واختى ايلا، شىمالى آذربايچانىن شماлиنىدا دۇولت قورموش آوارلار ايلە باغلى ايندى هم اوتايدا ھمە بوتايدا بىلە سووار شهرلىرى، بوتايدا اردبىيلدە بولقاوار، شبىستىرە شىيندآوار، كىول آوار، تبرىزدە حكم آوار كىندلرینى اۇرنىك گۇستىرمك اولار، قىيچاق ائلى ايلە باغلى اورمۇ دىنizى نىن شاھايارىم آداسىندا قىيچاق كىندى و بوسنان آوا شەھەستانينىدا قىيچاق كىندىنە راست گلىرىك. بىيات ائلى آدى ايلە باغلى اراك، زنجان، ميانا، هشتىرود، شهريار و باشقۇ يېرلرده چوخلۇ كىند آدى واردىر. ھابىلە شىمالى آذربايچاندا دادا سليمان، آغ سو، شاماخى، اوجار، آغجادىع و دوه چى رايونلارىنىدا بىيات ائلى و آدى ايلە سىسلە شن كىندلر گۆز اونوندە دىر. ائللر ايلە يوردلارى نىن آدلارى نىن سىخ باغلىلىقى اساسىندا، يورد آدى ائلىن آدىندا اولدوغو كىمىي، ائل سۆزىدە

²³- فارس دىليندە باز، بالا بازخواست، دشتىبان و ... سۆزلىرى نىن واز، والا، وازخواست، دشتowan اولماسى و توركىجە مىزىدە عىريدىن آلىنمىش و بالا سۆزونون نىباال، كىبابو سۆزونون كىبىه نى اولماسى و سايىرە اۇرنىك گۇستىرمك اولار.

SÜMERLƏR

Çox dillərdə o cümlədən ərəb, fars və türk dillərində "b" və "v" səslərinin ağızda səslənməsi və bir birinə yaxın olduğu üçün bu kimi olayların baş verməsi çoxda təbiidir.⁽²⁰⁾

Türk ellərində köçəri həyat sürmək çox qədim dövrlərdən başlamış bugünə qədərdə davam etmişdir, həmin köçmə qonmalarda hər elin qonduğu yer o eldən ad alır, o elin adıyla tanınır, o elin adı gələndə həm onun özü həmdə olduğu yeri, yurdu, zehinlərdə canlanırdı, məsələn oğuz elindən söz gedəndə həm oğuz tayfaları həmdə onların hakim olduğu yerlər nəzərdə dutultrdu, buna əsasən indiki türk ölkələrində, eləcədə azərbaycanın çox yerlərində o cümlədən şəhər, kənd və yer adlarına rast gəlirik, məsələn vaxtiyla şimali azərbaycanın şimalında dövlət qurmuş "avar"lar iylə bağlı indi həm otayda həmdə butayda "bilesuvar" şəhərləri, butayda ərdəbildə "bulqavar", şəbistərdə "şindavar", "kolavar", təbrizdə "hökmavar" kəndlərini örnək göstərmək olar, qipçaq eli iylə bağlı urmu dənizinin "şahayarım" adasında qipçaq kəndi və bostanava şəhristanında qipcaq kəndinə rast gəlirik; bayat eli adı iylə bağlı ərak, zəncan, miyana, həstrud, şəhriyar və başqa yerlərdə çoxlu kənd adı vardır, habelə şimali azərbaycanda süleyman, aqsu, şamaxı, ucar, ağcabədi və dəvəçi rayonlarında bayat eli və adı iylə səslənən kəndlər göz önündədir, elləriylə yurdlarının adlarının sıx bağlılığı əsasında, yurd adı elin adından olduğu kimi, el sözüdə

23- fars dilində "baz, bala, bazxast və dəştban" sözlərinin "vaz, vala, vazxast və dəştvan" olması və türkçəmizdə ərəbdən alınmış "vəbal" sözünün "babal" və "kədbanu" sözünün "keyvəni" olması və s. Örnək göstərmək olar.

سومرلر

چوخ يئرلرده ائله جه ده فولكولوروموزدا يورد و ائلين اولدوغو يش
آنلاميندا ايشلنميشدير. يوخاريدا گؤستريلن من كرمم اصفهان دير ائليميز
شعر مصراعييندان علاوه چوخلو باشقا اورنكلرده گؤسترە بىلريك كى كوراوغلو
داستانلاريندان نئچە اوزرنك گؤسترە قناعت ائديريك:

ائياز دئيير:

ائياز بولبول اولوب اوچار گولوندن جونون گلدى او چىلى بىل ائليندن
كوراوغلونون آخر روم سفرىندە عاشيق جونون دئيير:
اڭلشمىشىدى چىلى بىللىن ائلندە دىنيل ايشلرىندە ناشى كوراوغلو
كوراوغلونون روم سفرىندە عاشيق جونون دىلەندەن اوخويوروق:
يۇن چئويرسە تالار رومون ائلىنى قويماز اولكە نىزدە ملر كوراوغلو
ائل سۆزو يورد و مكان آنلامى اولاراڭ ادبىياتىمиз دادا كىچىبىدىر. مثلاً
٢٥-نجى عصرىن آنتى سوۋەت شاعرى آمين عابد گول تكىن، ١٩٢٥-نجى
ايىدە يازدىغى قافقاز توركوسو باشلىقلى شعرىندە دئيير:

اوواسىندا اسر تاتلى شن يئللار
بىزە گۈزىل بىر جنت دير بوللار
ياماجلاردا گلىن قىز لار اينىلدر
بىزە گۈزىل بىر جنت دير بوللار
اي قلبىنە الم دولان سۇوگىلىم
هر آدىمدا كۈنلۈ سولان سۇوگىلىم
اوز يوردوندا غريب اولان سۇوگىلىم
او يووانىي هانسىي ال آدى گىنلىي
سنى مندى گۈزۈم كىم آدى گىنلىي؟

SÜMERLƏR

Çoxlu yerlərdə eləcədə folkolorumuzda yurd və elin oldugüyer anlamında işlənmişdir, yuxarıda göstərilən "mən kərəməm ifsəhandır elimiz" şeir misra'sından əlavə çoxlu başqa örnəklərdə göstərə bilərik ki koroğlu dastanlarından neçə örnək göstərməyə qənaət edirik:

Eyvaz deyir:

Eyvaz bülbül olub uçar gülündən

cunun gəldi o çənlivel elindən

Koroğlunun axır rum səfərində aşiq cunun deyir:
əyləşmişdi çənli belin elində

deyil işlərində naşı koroğlu

Koroğlunun rum səfərində aşiq cununun dilindən oxuyuruq:

Yön çevirsə talar rumun elini

qoymaz ölkənizdə mələr koroğlu

El sözü yurd və məkan anlamı olarak ədəbiyyatımızdada keçibdir, məsələn 20-inci əsirin antisüyet şairi əmin abid gültəkin, 1925-inci ildə yazdığı "qafqaz türküsü" başlıqlı şeirində deyir:

*Uvasında əsər tatlı şən yellər
biza gözəl bir cənnətdir bu ellər
Yamaclarda gəlin qızlar inildər
biza gözəl bir cənnətdir bu ellər*

*Ey qəlbimə ələm dolan sevgilim
hər addimda könlü solan sevgilim
Öz yurdunda qərib olan sevgilim
o yuvani hansı əl aldı getdi
Şəni məndən görüm kim aldı getdi?*

سومرلر

ماد و ایران سؤزو

ایستر اسکی ایسترسه ده چاغداش تور کجه میزده و تورک دیللى خلقىerde اوزللىكىله ده آذربايجانلى لار ايچىنده ماد(مات) سؤزو قاباقجىليلق، اوېغۇنلۇق، اردم، كۆك و گۈزلىك آنلامى داشىماكدادىر. حتى ايدمان و يارىشما اوپۇنلارىندا، اوزللىكىله ده اوDMA-اوDوزماسى اولان اوپۇنلاردا مات(مات) منيم دير، يعنى ايلكىن نوبه و اوپۇنون بو دۇنە باشلاما نوبه سى منىمىدىر دىتىلەندە، همین سؤز گوندە ليك دانىشىقلاردا ايشلندىگىنى ده گۇرمك اولور. هابئلە ساواشدا، محاكىمە ده و باشقا ساحە لرده ظلمە معروض قالماش و حقى تاپدالانمىش بىر آدام اۋچ آلماك و حقىنى آلماك مقصدى ايلە دانىشدىقدا، ايندى مات منيم دير سؤزونو دىلە گىتىرمىكلە بىرىنجى فرصتىدە آجيق آچاجاغىنى سؤيلە بىر. بوندان علاوه اۋنچە سؤيلە نىلەن كىمى ماد سؤزو اوېغۇنلۇق، گۈزلىك و اونجوللوك آنلامىندا ايشلنمىش و ايشلنمىكده دير. بونا اساساً اصلينىدە داھاماد، آرتىق ايشلننىمكە سلىسلىشمىش و ها بۇلۇمونو ايتىرمىكلە داماد شكىلینە دوشموشدور. بىلدىگىمىز كىمى داها سؤزو اوزلۇيوندە آنلامسىز اولاراك دىلىمىزىن نحويندە تفضىلى صفت و اوستۇنلوك بىلدىرن علامتىر و داھاماد سؤزو داها گۈزل و چوخ گۈزل آنلامى داشىيا بىلر.

ايندى واختى ايلا كىچىك ماد و بۇيۈك ماد اولموش اوڭىلە لرده بىر چوخ آداملارين مته، متى، ماتى و هيكتى آدلانماسى و مىلاددان قاباق بۇيۈك چىن دولتى نىن گوجلو و يېتىلەمزر قىنimi سايىلان ھون ايمپېراتورو تومنان خان يىن بۇيۈك اوغلۇنون مته، متى، آدى ايلە تائىنماسى يقىن كى ماد داھاماد سؤزو ايلە ايلگىلى دير.²⁴

²⁴- بروفسور محمد تقى زهتابى، ایران تورکلارى نىن اسکى تارىخى بىرىنجى جلد، ۲۳۴-نجو صحيفە.

SÜMERLƏR

Mad və iyrən sözü

Istər əski istərsədə çağdaş türkçəmizdə və türk dilli xəlqlərdə özəlliklədə azərbaycanlılar içində mad(mat) sözü qabaqcılıq, uyğunluq, ərədm, kök və gözəllik anlamı daşılmakdadır, hətta idman və yarışma oyunlarında, özəlliklədə udma-uduzması olan oyunlarda "mat"(mad) mənimdir yəni ilkin növbə və oyunun bu dönə başlama növbəsi mənimdir deyiləndə, həmin sözün gündəlik danışıqlarda işləndiginidə görmək olur, habelə savaşda, mühakimədə və başqa sahələrdə zülmə məruz qalmış və haqqı tapdalanmış bir adam öc almak və haqqını almak məqsədiylə danışdıqda, indi mat mənimdir, sözünü dilə gətiməklə birinci fırsatın acıq açacağını söyləyir, bundan əlavə öncə söylənilən kimi mad sözü uyğunluq, gözəllik və öncüllük anlamında işlənmiş və işlənməkdədir, buna əsasən əslində "daha mad", artıq işlənməklə səlisləşmiş və "ha" bölümünü itirməklə "damad" şəkilinə düşmüştür, bildigimiz kimi "daha" sözü özlüyündə anlamsız olaraq dilimizin nəhvində, təfzili sıfat və üstünlük bildirən əlamətdir və daha mad sözü "daha gözəl" və çox gözəl anlami daşıya bilər.

Indi vaxtıyla kiçik mad və böyük mad olmuş ölkələrdə bir çox adamların "mətə, məti, mati" və hakəza adlanması və miladdan qabaq böyük çin dövlətinin güclü və yenilməz qənimi sayılan "hun" imperatoru "tumanxan"ın böyük oğlunun "mətə, metə, məti" adı iyə tanınması yəqin ki mad və dahamad sözü iyə ilgildidir.²⁴

24- profsor məhəmməd təqi zehtabi: iran türklərinin əski tarixi 1-inci cild, 234-uncü səhifə.

سومرلر

ماد سؤزوندە جنسیت

بو سؤز ائر ككلرده ماد(مات)، دىشى لرده ماتان و ائركك-دىشىلىگى نظره آلماديقدا متين ايشلنير؛ نئجه كى باي، به ئى، بئىگ سؤزلرى نين دىشىسىنە بايان دئىيلير. ايندى ده توركىه ده باي، آغا و بايان خانىم آنلامى داشىيير. متين، متنات و ماتى كىمى سؤزلر مىنلرجه ايل بوندان قاباق بين النهرىن ده، سومرلر حاكمىليگى دئوروندە، سامى خلقلىرىن دىللرىنە، خصوص ايله ده عرب دىلينە داخل اولموشلار. مامان، مادام، مادر، ماتار و بو كىمى سؤزلر ائله همن ماتان سؤزودور كى ايشلنديكىجە ايندىكى و گؤستىرىدىگىمiz شكىلە دوشموشدور.

ماتان سؤزونون ادبىاتىمizدا و شاعرلر طرفيندن ايشلنديكىنندن بىر نئچە ائرنىك گؤستىرىرىك، چاغداش شاعر ميرزه حسین كريمى ماتان قىز عنوانلى شعرىنinde دئىير:

سنسىز بىر مراغە منه زنداندى ماتان قىز
اي هر باخىشىندا جان آلىب عشوه ساتان قىز
اي لشگر زولفون داغىدىپ صفحە روېھ
أشوب سالىب عالمە دونيانى قاتان قىز
اي گۈزلىرى بىخواب ائلە ن گۈزلىرى دايىم
اما اوزو بالىن فراغتىدە ياتان قىز
مېن دفعە گر أدمدن او لا حاملە حوا
دو غماز سنه بىر حسن و وجاهتىدە چاتان قىز

SÜMERLƏR

Mad sözündə cinsiyyət

Bu söz erkəklərdə mad(mat), dişilərdə "matan" və erkək-dişiliyi nəzərə almadiqda "mətin" işlənir, necə ki "bay,bəy,beyg" sözlərinin dişisinə "bayan" deyilir, inidə türkiyyədə bay, ağa və bayan ,xanım anلامı daşıyır, mətin,mətanət və mati kimi sözlər minlərcə illər bundan qabaq beyn-əl-nəhreyndə sümerlər hakimligi dövründə, sami xəlqlərin dillərinə xususiylədə ərəb dilinə daxil olmuşlar, "maman,madam,madər,matar" və bu kimi sözlər elə həmən matan sözüdür ki işləndikcə indiki və göstərdigimiz şəkilə düşmüştür.

Matan sözünün ədəbiyyatımızda və şairlər tərəfindən işləndigindəndə bir neçə örnek göstəririk, çağdaş şair mirzə hüsen kərimi "matan qız" ünvanlı şeirində deyir:

*Sənsiz bu mərağə mənə zindandı matan qız
Ey hər baxışında can alıb işvə satan qız
Ey ləşgər-i-zülfün dağıdıb səfhe-yi-ruyə
Aşub salib aləmə dünyani qatan qız
Ey gözləri bixəb eliyən gözləri dayım
amma özü balın-i-fəraigətdə yatan qız
Min dəfə gər adəmdən ola hamilə həvvə
Doğmaz sənə bu hüsn-o-vicahətdə çatan qız*

سومرلر

بؤيوک شاعر شبسترلى ميرزه على معجزده بير شعرىنده بئله دئىير:
بونودا دنه موللا يازسىن كىشى يە بېتىر كاغاذى
كى حاجى باشىن سلامت ساتىلىپ قىزىن جاهازى
گونوز او تانىر ولىكن گنجە لر او خور حجازى
مامىلى ماتانىم عمه باشىوا دولانىم عمه
گۇردو يونوز كىمى بىر سۆزلر و عبارتلر يالنىز دانىشىق دىلىمىزدە و
آغىزلا ردا دئىيل، زنگىن ادبىياتىمىزدا دا كۈك سالماشىلار.

اما ایران سۆزو باره دە

هر ندن اۇنچە بىر حقىقتە دقت يىتىرىمك داها گركلى و واجب دىر كى
بىر عرب، فارس، تورك و يَا بىر مسلمان، يەودى، نصرانى و يَا سايىرە
ايستە يېرسە اورتا شرقىدە اولان دىنى، ادبى، تارىخى، فولكولورىك، سىاسى و
حتى جغرافىيى موضوعلار باره دە بىر سۆز يازا و يَا بىر تدقىقات آپارا، هئچ
اولماسا گرك بىر منطقە ئۆلکە لرىنده ايشلىن دىللەرىن اوچونو يعنى توركجە،
فارسجا و عربجە نى بىلە يوخسا گۇردو گو ايش گركن قده رېيشىگىن و يېتىگىن
اولا بىلمە يە جىكدىر. بونا گۇرە كى بىر دىل مىنلىرچە اىل سورە سىنده اوقدە ر
يېرىرى اىلە قابنایىپ قارىشىپ و قاوراشمىشىلاركى باشقاقا اىكى دىلى بىلمە يەن بىر
تدقيقاتچى، اوزرىنده ايشلە دېگى دىلى دە گركن قده ر باشا دوشىمە يە جىكدىر.
اۋرنك اولاراڭ زىرىدى تدقىقاتچى لارينىن چوخۇ تورك و عرب دىلىنى
بىلدىكلىرى نىن او جوندان اوئىستادا اولان بعضى سۆزلىرىن آنلاملارىنى باشا
دوشىمە بىر و يَا اونلارا يانلىش آنلاملار و ئىرىلر. اونلار بونودا اونودورلار
كى بىر بؤيوک و الھى شخصىت آذربايچانلى اولموش و اونون آنا دىلى دە سومر

SÜMERLƏR

Böyük şair şəbistərli mirzə əli mö'cizdə bir şeirində belə deyir:

*Bunuda de mollə yazsin kişiyyə bitir kağazı
Ki hacı başın səlamət satılıb qızın cahazı
Günüz utanır vəlakin gecələr oxur hicazı
Mamılı matanım əmmə başıva dolanım əmmə*

Gördüğünüz kimi bu sözlər və ibarətlər yalnız danışiq dilimizdə və ağızlarda deyil, zəngin ədəbiyyatımızdada kök salmışlar.

Amma iyrən sözü barədə

Hər nədən öncə bu həqiqətə diqqət yetirmək daha gərəkli və vacibdir ki bir ərəb, fars, türk və ya bir müsəlman, yəhudü, nəsrani və sayırə istəyərsə orta şərqdə olan dini, ədəbi, tarixi, folklorik, siyasi və hətta cuğrafiyayı mövzu'lар barədə bir söz yaza və ya tədqiqat apara, heç olmasa gərək bu məntəqə ölkələrində işlənən dillərin üçünü yəni türkcə, ərəbcə və farscani bilə, yoxsa gördüyü iş gərəkən qədər pişgin və yetgin ola bilməyəcəkdir, buna görə ki bu üç dil minlərcə il sürəsində oqədər bir biri iylə qaynayıb, qarışıb və qavraşmışlar ki başqa iki dili bilməyən bir tədqiqatçı, üzərində işlədiyi dilidə gərəkən qədər başa düşməyəcəkdir, örnek olaraq zərdüşdi tədqiqatçılarının çoxu türk və ərəb dilini bilmədiklərinin ucundan əvestada olan bəzi sözlərin anamlarını başa düşməyir və ya onlara yanlış anamlar verirlər, onlar bunuda unudurlar ki bu böyük və ilahi şəxsiyyət azərbaycanlı olmuş və onun ana dilidə sümer

سومرلر

دیلى نین بىر قولو اولا بىلدرى. اۇرنىك اولاراک اوئستادا اىشلىن سۆزلىرىن بىرىنىدىن سۆز آچماڭ اىستە بىرىك. بو كىتابدا بىلە بىر سۆز اىشلىنىمىشدىر: آئىرىنىم وئجه، بو مرکب سۆز اىكى سۆزۈن بىرلىشىمە سىنىدىن ميدانا گلمىشدىر:

۱ - ائىرىنىم ۲ - وئجه

بىرىنجى سۆز آخтарىش، آراشدىرما، تحقىق، تدقىق، اقبال، گؤسترىش و يول گؤسترمه دئمكدىر.

ايکىنجى سۆز اىسە حق، حقىقت، اردم، قابلىت، يارارلى و فايدالى اولماك آنلامى داشىبىر، صرف علمى باخيمىندان ائىرىنىم عبارتى آئىرمك مصدرىنىدىن بىرىنجى دانىشان شخص(صيغه متكلم وحدە) اولا بىلە.

وئجه اىسە نحو علمى باخيمىندان جنس آدى دىر. بو گلمە نين آنلامىنى ياخشى اوپىرنىمك اوچون آشاغىداكى دئردىلوبو اوخوماك يېرلى گۇرونور:

بو قاعده دىر آي يېرىنە گون گنجە گلەز
گر جذبە عشق اولسا گىتىررم ننچە گلەز
عشق اهلى گرگ دەردە مجنون او لا يوخسا
عشق اولماسا جانا ننچە گلەسە ونچە گلەز

باشقا سۆزلە دئىشك، گنجە چاغى آى يېرىنە گونشىن گلمە سى اولمايان بىر قايدادىرسا، عشق و سىۋىگى چكىمىمە ايلە بو اىش حتماً ده اولا جاڭدىر. دوزگون و سئوداسى گىرچىك عاشق هئىچ بىر قارشى يا چىخان مانعه باخماياراڭ اوزونو سئوگىلىسىنە چاتدىرار، ائلە بو گلىش دە يېرىلى بىر گلىش اولا بىلە، يوخسا سئوداسىز و كۈنولسوز گلىش فايداسىز، يارارسىز، گر كەمە يىن و وئجه گلمە يىن بىر گلىش دىر.

SÜMERLƏR

Dilinin bir qolu ola bilərdi, örnek olarak əvistada işlənən sözlərin birindən söz açmak istəyirik, bu kitabda belə bir söz işlənmişdir: "eyrinim vecə", bu mürəkkəb söz iki sözün birləşməsindən meydana gəlmişdir:

1- eyrinim 2- vecə

Birinci söz axtarış, araştırma, təhqiq, tədqiq, iqbal, göstəriş və yol göstərmə deməkdir;

İkinci söz iysə həqq, həqiqət, ərdəm, qabiliyyət, yararlı və faydalı olmak anlamı daşıyır, sərf elmi baxımından eyrinim ibarəti "eyirmək" məsdərindən birinci danişan şəxs(siğe-yi-mütəkəllim-i-vəhdə) ola bilər;

Vecə iysə nəhv elmi baxımından cins adıdır, bu kəlmənin anlamını yaxşı öyrənmək üçün aşağıdakı dörtlüyü oxumak yerli görünür:

*bu qaidədir ay yerinə gün gecə gəlməz
gər cəzbe-yi-eşq olsa gətirəm necə gəlməz
eşq əhlisi gərək də hridə məcnun ola yoxsa
eşq olmasa cana, necə gəlsə vecə gəlməz*

Başqa sözlə desək, gecə çəngi ay yerinə günəşin gəlməsi olmayan bir qaydadırsa eşq və sevgi çəkimi iyə bu iş hətməndə olacaqdır, düzgün və sevdasi gerçek olan aşiq heç bir qarşıya çıxan maneə baxmayarak özünü sevgilisinə çatdırır, elə bu gəliş dəyərli bir gəliş ola bilər, yoxsa sevdasız və könülsüz gəliş faydasız, yararsız, gərəkməyən və vecə gəlməyən bir gəlişdir.

سومرلر

وئجه سۆزو وئچ، وئز، وئجه و وئزه شكيلينده ايندي ده تورك ديلينده ايشلنمه دير و بو سۆزون آنلامى باره ده هئچ بير شوبهه ميز يو خدور. مثلاً بير آدام بير قده ر آغاج و تخته گۇتوروب نجاريin يانينا آپارير و دئيير: بونلاردان منه بير قاپى و يا پنجره قايير.

اونلارى گۈرن و يوخلايان نجار اونلارى ايشه يارارلى گۈرمىيكلە دئيير: بونلار وئجه گلمز يعنى بونلارдан سن اىستە ين شئى چىخماز، بونلار او ايشه اويفون دئييل، بونلارين سن دئىه ن ايشه قابليتى يو خدور، اما اونلارى بىگندييكلە و ايشه يارارلى گۈردو كە دئيير: ياخشى دير، وئچ وئر و يا وئجه گلر. ايندى بو آچىقلاما ايلە مقدس كىتاب اوئستادا ايشلنن ائيرىنیم وئجه عبارتى نىن آنلامى آيدىنلاشىر و بللى اولور. او عبارتىن بئلە بىر معنا آلا بىللىرىك:

ايشيم و چالىشمام خير و يا صلاح اوچون، اويفون و فايدالى بىر مقصد اوچوندور و يا چالىشماغىم هدایت و يول گۈسترەك اوچوندور.

ايندى بورادا بو سورغۇ قاباغا گلير: بو جمله و عبارتىن هاراسىندان آريايى لار يىرى و آريايى لار تورپاساغى آنلامى آنلاشىر؟

بو مقدس كىتابى آچىقلاياللار، باشقا دىللرە چىويرنلر و تدقىق اىدىنلىرىن يانلىشى يالنىز بورادا دئييل، چوخلۇ اورنىكلەرە تاپماك اولار كى اوئستانى تدقىق، تفسىر و ترجمە اىدىن عالىملىرىن يانىلماسىينا سبب اولور. او جملە دن ھمىن عالىملىرىن اورال-آلتاي دىللرى ايلە يعنى سومر، قوتى، ايلامى، ماد، آذربايجان

SÜMERLƏR

Vecə sözü "vec", "vej", "vecə", "vejə" şəkilində inididə türk dilində işlənməkdədir və bu sözün anlamı barədə heç bir şübhə yoxumuzdur, məsələn bir adam bir qədər ağac və təxtə götürüb nəccarın yanına aparır və deyir:

"bunlardan mənə bir qapi ya pəncərə qayır."

Onları görən və yoxlayan nəccar onları işə yararlı görmədikdə deyir: "bunlar vecə gəlməz", yəni bunlardan sən istəyən şey çıxmaz, bunlar o işə uyğun deyil, bunların sən deyən işə qabiliyyəti yoxdur, amma onları bəyəndikdə və işə yararlı gördükdə deyir: "yaxşıdır, vec verər və ya vecə gələr."

Indi bu açıqlama iylə müqəddəs kitab əvestada işlənən eyrinim vecə ibarətinin anlamı aydınlaşır və bəlli olur, o ibarətdən belə bir mə'na ala bilirik:

"işim və çalışmam xeyir və ya səlah üçün,
uyğun və faydalı bir məqsəd üçündür və ya
çalışmağım hidayət və yol göstərmək üçündür."

Indi burada bir sorğu qabağa gəlir:

bu cümlə və ibarətin harasından ariyayilar yeri,
ariyayilar torpağı anlamı anlaşır?

Bu müqəddəs kitabı açıklayanlar, başqa dillərə çevirənlər və tədqiq edənlərin yanlışı yalnız burada deyil, çoxlu örnəklərdə tapmak olar ki əvestani tədqiq, təfsir və tərcümə edən alımlərin yanlışmasına səbəb olur, o cümlədən həmin alımlərin oral-altay dilləri iylə yəni sümer, quteti, iylami, mad, azərbaycan

سومرلر

وهيکدا ديللر ايله تانيش او لمالارى دير، مثلاً يازميشلار زردشت پيغمبرين آناسى نين آدى دوغدو ايمىش اما همين عاليملر اونو ساغان آنلاميندا گئتورموشلر و باشا دوشمه ميشلر كى بو سؤزون مين بير آنلامى اولارسادا هتچ بيرىسى ساغان اولا بيلمز، بونا گوره كى دوغدو بير تورك ديلى سؤزو اولاراڭ چىخدى-بغضاً ده چىخارتدى- طلوع ائتدى، پارلادى، آرتدى، ميدانا گلدى و قورتاردى آنلاميندادير؛ ايندى سؤزوموزون ثبوتو اوچون باشقان بير اورنڭ گؤستيرىك:

دئرد آياقلى حيوانلاردا، گؤوشە ينلىرىن پاك و اتلرى نين حلال اولدوغونو بىلىرىك، سومر ديليندە و بوگونكۇ توركجه مىزدە گؤوش ووران، گؤوش اوران و گؤوش اورن، گؤوشە ين آنلاميندادير.

مقدس اوئستا كىتابىندا بو كىمى حيوانلارين اۇنم و فايдалارىندان سؤز گئدير، اونلارى ياخشى ساخلاماڭ تاپشىرىلىر، اونلارين گؤوشە مە سىنى، اونلارى باشقۇ حيوانلارдан فرقىنلىرىن بلىرىتى سايير و اونلارين گؤوشە مە سىنى، اونلارين پاك و اتى حلال اولدوقلارى نين نشانەسى كىمى قلمە وئىرر. اما همين اوستانى چئويرنلر و آچىقلابانلار بو كىمى سؤزون دوغرو و گئرجىك آنلامىنى بىلە يېرلر، اونو سومر دىلى نين داوامچىسى اولان توركجه مىز و سايىر ده آراما يېرلار، اونو آئىكۈز آنلاميندا گئتورورلر و باشادا دوشمه يېرلر ياشا دوشىك اىستە مە يېرلر كى بو دئرد آياقلى حيوان دا او دئرد آياقلى گؤوشە ينلىرىن بيرىسى دير، اوستانىن مقصدى يالنىز سىغىر دىيىل، بلکە بوتون گؤوشە ينلىرىدیر.

SÜMERLƏR

Və hakəza dilləriylə tanış olmamalarıdır, Məsələn yazıçılar zərdüst peyqəmbərin anasının adı doğdu iymış amma həmin alımlər onu sağan anlamında götürmişlər və başa düşməmişlər ki bu sözün min bir anلامı olarsada heç birisi sağan ola bilməz, buna görə ki doğdu bir türk dili sözü olaraq çıxdı-bə'zəndə çıxartdı- tilu' etdi, parladi, artdı, meydana gəldi və qurtardı anlamındadır; indi sözümüzün subutu üçün başqa bir örnek göstəririk:

Dörd ayaqli heyvanlarda, gövşəyənlərin pak və ətlərinin həlal olduğunu bilirik, sümer dilində və bugünkü türkcəmizdə "gövüş vuran, gövüş uran və gövüş ürən", gövşəyən anlamındadır.

Müqəddəs əvesta kitabında bu kimi heyvanların önem və faydalarından söz gedir, onları yaxşı saxlamak tapşırılır, onların gövşəməsini, onları başqa heyvanlardan fərqləndirən bəlirti sayır və onların gövşəməsini, onların pak və əti həlal olduqlarının nişanəsi kimi qələmə verir; amma həmin əvestanı çevirənlər və açıqlayanlar bu kimi sözün doğru və gerçək anlamını bilməyirlər, onu sümer dilinin davamçısı olan türkcəmiz və sayirədə aramayırlar, onu "öküz" anlamında götürürlər və başada düşməyirlər ya başa düşmək istəməyirlər ki bu dörd ayaqli heyvan da o dörd ayaqli gövşəyənlərin birisidir, əvestanın məqsədi yalnız sığır deyil bəlkə bütün gövşəyənlərdir.

سومرلر

ایران سؤزونون معنا و آنلامی

آشاغیدا و تريله جك سؤزلرين آنلامينا دقت ينتيرديكده ایران سؤزونونده معنى و آنلامي بلله نه جكديره:

آر: کيشى قادينين حيات يولداشى، قهرمان، قورخماز، قوچاق

ارن: عاغيللى-باشلى کيشى، حكيم کيشى، اردملى آدام، قورخماز، قهرمان و كامل کيشى

آران: نه ايستى نه ده سويوق اولان يشر، قيشلاق، داغليق اولمابيان يشر،

دوز يشر

آيران: آيران، آيريجى، آرالايان، آراجى، سينير، دوشونجه، کسگين

اييره ن: ایران، چاتان، گليب چاتان، يشن، يشگين، قوووشان

ایروان (ایره ون): امير، بويروق وئرن، آغ ساققال، خان، ابيه، عموم يشرى و بؤيوكلر يشرى

ارمن (اربن): عاغيللى کيشى، کماللى کيشى، پهلوان، قورخماز، هابيله بير تورك ائلى نين آدى اولموشدور، ظاهريينين عكسينه اولاراك بو سؤزون ارمنى ديلينده كۆکو يوخدور. باشقا ميللتلر طرفيندن ارمنى و ائرمنى آدلانان بو خلق اؤزونو ارمنى و ائرمنى آدى ايله تانيمايير. بونلار اوژلرينى هاى - يعني هايىك يين ائولادى و يوردلاريني ايسه هايکاش آدلانديريرلار. ارمن همین اراضى ده اولموش بير تورك ائلى نين آدى اولموشدور. اييره وان دا هامى كىس و هر شئ اورايانا ينتيشرلر آنلاميندادير. بو فارسجا آتالار سؤزو كيمى كى دئيير: همه راهها به روم ختم مى شود - يعني يوللارين هاميسى گندىب روما چاتير.

ارمن ائلى نين حاكمىتى آلتىندا حيات سورن ائل، قبيله، ائل بيرلشمه سى و سايده نين سوى و كۆكونه باخماياراك هاميسينا ارمنى يعني ارمنلى، ارمن

SÜMERLƏR

Iyran sözünün mə'na və anlamı

Aşağıda veriləcək sözlərin anlamına diqqət yetirdikdə, iyran sözünün də mə'ni və anlamı bəllənəcəkdir:

"ər":kişi, qadının həyat yoldaşı, qəhrəman, qorxmaz, qoçaq

"ərən":ağilli-başlı kişi, həkim kişi, ərdəmli adam, qorxmaz, qəhrəman və kamil kişi

"aran":nə isti nədə soyuq olan yer, qışlaq, dağlıq olmayan yer, düz yer

"ayran":ayiran, ayirici, aralayan, aracı, sinir, düşüncə, kəsgin

"irən":iran, çatan, gəlib çatan, yetən, yetgin, qovuşan

"irvan"(irəvan,irəvən):əmir, buyuruq verən, ağsaqqal, xan, iyə, umum yeri və böyük'lər yeri

"ərmən"(ərbən):ağilli kişi, kamallı kişi, pəhləvan, qorxmaz, habelə bir türk elinin adı olmuşdur, zahirinin əksinə olaraq bu sözün ərməni dilində kökü yoxdur, başqa millətlər tərəfindən ərməni və erməni adlanan bu xalq özünü ərməni və erməni adı iylə tanımır, bunlar özlərini "hay" yə'ni "hayk"ın evladı və yurdlarını iysə "haykaş" adlandırırlar, ərmən həmin ərazidə olmuş bir türk elinin adı olmuşdur, "irəvan"da "hami kəs və hər şey oraya yetişərlər" anlamındadır, bu farsca atalar sözü kimi ki deyir:"həme-yi-rahha be rum xətm mişəvəd" yə'ni "yolların hamisi gedib ruma çatır".

Ərmən elinin hakimiyyəti altında həyat sürən el, qəbilə, el birləşməsi və sayirənin soy və kökünə baxmayarak hamısına ərməni, yə'ni ərmənli, ərmən

سومرلر

اۆلکه سینده یاشایان، ارمنلره تابع اولان و ارمنلره منسوب اولان دئیلیردی، دئمک بو اصطلاح ایشلندیکجه بیر آد کیمی قبول اولموشدور.

آیره ن، آیرین: سودون مایاسی، یاپیشقانلى و یاپیشان سیال بیر شئىلر آیرئى: ائل و خلق، ائللىك و ائل ايله اولان، بؤيوک و ايرى آйرون، ايرو، اير، ايريا: قافقازيادا اوسموست ائلى نين آدى اولموش آريه: قورخماز، شرافتلى، بير ائلين آدى اولموش آرى برت، آرى ورت: بير ائلين آدى اولموش آويرى، اوبرين: بير ائلين آدى اولموش

بوگونه قده ر تاپیلان داش لوحه لرین هەنج بیریسینده آیران كلمه سى يازىلما مىشدىر. بوگون ایران آدلنان اۆلکه مىزىن ايسە هر بئلگە سى، واختى ايلا اۆزونە گۈرە بير اۆلکە اولموش و او اۆلکە لریندە هر بيرىسى نين اۆزونە مخصوص آدى وار ايدى. مثلاً عراق عرب، عراق عجم، خوزستان، سیستان، خوراسان، طبرستان (تپرستان)، آذربايچان، آكباتان و هيکىدا همين اۆلکە لرین هر بيرىنин اۆزونە گۈرە حاكمى و هر بير حاكىمین ده اۆزىل بير عنوانى اولوردو. بو حاكىملىرى بعضًا مستقل بعضًا ده باشقا بير حاكىملىگە تابع اولور دولار. بو حكومىتلرىن ھامىسىنا اوستون گلن و ھامىسىنى اۆزونە تابع ائدن حاكىم شاهنشاه دئیلیردی. سايى اوナ چاتان هند-اوروبايي طايفالارين بىرى، باشقا طايفالارا اوستون گلر ك اونلارى حاكىميتى آلتىنا آلاندان سونرا يېنىلمىش و تابع ائدىلمىش بويلار و طايفالار آجيقلاريندان و قاخىنج ائتمك مقصىدى ايله بو اوستون گلن طايفايا پارس آدى وئردىلر. يابانجى ائللر و ميللتلر ده يونانلى لاردان اۆيرە نرك همين قبىلە نى پرس، پرسيا آدى ايله تانىدىلار.

SÜMERLƏR

Ölkəsində yaşayan, ərmənlərə tabe' olan və ərmənlərə mənsub olan deyilirdi, demək bu istilah işləndikcə bir ad kimi qəbul olmuşdur.

"irən, eyrin": südün mayası, yapışqanlı və yapışan səyyal bir şeylər

"irey": el və xəlq, ellik və el iylə olan, böyük və iri "eyrun, eyru, eyr, eyriya": qafqazda ususət elinin adı olmuş

"əreyə": qorxmaz, şərafətli, bir elin adı olmuş

"areybərt, arivərt": bir elin adı olmuş

"oyri, oyrin": bir elin adı olmuş

bugünə qədər tapılan daş lövhələrin heç birisində "iylan" kəlməsi yazılmamışdır, bugün iran adlanan ölkəmizin isə, hər bölgəsi vaxtıyla özünə görə bir ölkə olmuş və o ölkələrində hər birisinin özünə məxsus adı var idi, məsələn "əraq-i-ərəb, əraq-i-əcəm, xuzestan, sistan, xorasan, təbəristan(təpəristan), azərbaycan, akbatan və hakəza", həmin ölkələrin hər birinin özünə görə hakimi və hər bir hakimində özəl bir ünvani olurdu, bu hakimiyətlər bəzən müstəqill bəzəndə başqa bir hakimliyə tabe' olurdular, bu hukumətlərin hamısına üstün gələn və hamısını özünə tabe' edən hakimə şahənşah deyilirdi, sayı ona çatan hind-avrupayı tayfaların biri, başqa tayfalara üstün gələrək onları hakimiyəti altına alandan sonra yenilmiş və tabe' edilmiş boyalar və tayfalar acıqlarından və qaxınc etmək məqsədi iylə bu üstün gələn tayfaya "pars" adı verdilər, yabancı ellər və millətlərdə yunanlılardan öyrənərək həmin qəbiləni "pers, perşıya" adı iylə tanıdilar.

سومرلر

نهایت ۱۹۳۵-نجی ایله ایران دولتی بېرىشىميش مىللەتلەر تشكىلاتىندان اىستىدى كى بو اۇلکە باشقا آدلار و عنوانلار اىلە يوخ، يالنىز ایران آدى اىلە تانىنسىن و بو سۆزۈن قبول اولماسى ايلا اۇلکە نىن بېرى حىصە سىنەن آدى بوتونلۇيە و تىرىلىدى. ایران آدى اسکى چاغلاردا تورك ائللىرى طرفىندان ايندىكى ایرانىمىزىن جنوب و جنوب شرقى بۇلگە لرىنە و تىرىلىرىدى، نىچە كى توران عنوانى ايسە ایران سۆزۈنە قرىنە و قارشى اولاراك مرکز، شمال و غرب بۇلگە لرىنە و تىرىلىرىدى. ھم ایران سۆزۈنون ھمەدە توران سۆزۈنون كۆكۈ توركەھە اولموش. ایران آيرمك (يىتىشىمك) مىصرىندن چاتان، گلېب چاتان، گلېب يىتىشىن، ھابىلە يىتىگىن و يىتىگىنلىشىن، توران دا تورماك (دورماك) مىصرىندن دوران، آياق اوستە دوران، آياق اوستە اولان، دورغۇن، دۆزۈملۈ، يىتىلمىز، اۇلمە يىن و دىرى قالان دىمكىدىر.²⁵ ھر ايکى آدىن مىدانا گلەمە سى دە اقليمى شرابىطدىن آسىلى اولا بىلەر. يعنى يايدا يايلاغا و قىشدا قىشلاغا كۈچنلەر اىرسە ن و كۈچمە يىنلە توران دىيىلىميشىدىر. البتە بو ايکى گلەمە نىن ھم مىصرى ھمە

5²- ایران همن اىرە ن، يىتىشىن، گلېب چاتان، اوقدان گلېب معىن بېرى يېرە چاتان، باشقا يېردن كۈچوب گلن و توران دورغۇن اولان، كۈچمە يىن، اولدوغۇ يېرددە قالان، دۆزۈملۈ، دوشمن قارشىسىدا دوران، اۇلمە يىن و دىرى قالان دىمكىدىر. احتمالاً هند-اوروبايى لە سونرا منطقە يە گلەيكلەنە گۈرە اىرە ن و اونلارين گلەيگىندن اوڭ بۇ منطقە دە اولانلارا توران آدى و تىرىلىميشىدىر.

(بېرى سىرا عالىملىر ایران سۆزۈنۈ آريا سۆزۈنە باقلاباراق اونو آرىبالار اۇلکە سى معنا اندىپىلر بۇ نظرە اوینۇنلۇغۇ اولمايان اورتا چاغلاردا، يونان و روم قايناقلارىندان ایران سۆزۈ يوخ مەندىدا، بېرىسىا و پارتىكا آدلارى اىلە ایرانى آدلاندىرىمىشلار. آريا سۆزۈ آير: IR آه چىتۈرىلىسە دە يېتىنە دە ایر سۆزۈنون كۆكۈ تورك دىلينىه قايدىدىر. ميرزا مهدى خان استرآبادى سىكلاخ سۆزلۈگۈنە اىرسۆزۈنۈ اىركىدە (جوانمرد) و ایران سۆزۈنۈ ايسە ئازلار، اىكىدلەر معنا اندىپىدىر. بۇ معنا كاشغىلى محمودون ئارە ن سۆزۈ حاقيقىندا و تىرىدىكى معنا اىلە تووش گلېر، خدا آقرىن درگى سى ۱-نجو سايى ان شكىلچىسى اسکى توركە دە جمع علامتى كىمى ايشلىميشىدىر و توران، (توران) يَا همان (تورك+لر) دىمكىدىر).

SÜMERLƏR

Nəhayət 1935-inci ildə iran dövləti birləşmiş millətlər təşkilatından istədi ki bu ölkə başqa adlar və ünvanlarıylə yox, yalnız iyrən adı iylə taninsın və bu sözün qəbul olmasına ölkənin bir hissəsinin adı bütünlüyü verildi, iran adı əski çağlarda türk elləri tərəfindən indiki iranımızın cənub və cənub şərqi bölgələrinə verilirdi, necə ki "turən" ünvani isə, iran sözünə qərinə və qarşı olaraq mərkəz, şumal və qərb bölgələrinə verilirdi, həm iran sözünün həmdə turən sözünün kökü türkçə olmuş, iran "irmək" (yetişmək) məsdərindən, çatan, gəlib çatan, gəlib yetişən, habelə yetgin və yetginləşən, turanda "turmak" (durmak) məsdərinədən duran, ayaq üstə duran, ayaq üstə olan, durğun, dözümlü, yenilməz, ölməyən və diri qalan deməkdir;²⁵ hər iki adın meydana gəlməsidə iqlimi şərayitdən asılı ola bilər, yəni yayda yaylağa və qışda qışlağa köçənlərə irən və köçməyənlərə turən deyilmişdir, əlbəttə bu iki kəlmənin həm məsdəri, həmdə

25- iran həmən irən, yetişən, gəlib çatan, uzaqdan gəlib müəyyən bir yerə çatan, başqa yerdən köcüb gələn və turən durğun olan, köçməyən olduğu yerdə qalan, dözümlü, düşmən qarşısında duran, ölməyən, diri qalan deməkdir. Ehtimalən hind-avrupayılara, sonra məntəqəyə gəldiklərinə görə irən və onların gəldigindən əvvəl bu məntəqədə olanlara turən adı verilmişdir.

((Büt sırə alımlar, iran sözünü ariya sözünə bağlayaraq, onu "ariyalar ölkəsi" mənə edirlər bu nəzərə uyğunluğu olmayan orta çağlarda, yunan və rum qaynaqlarında iran sözü yox, "medya", "persiya" və "partika" adlarıyla irani adlandırmışlar. Ariya sözü "ir"ə çevrilsədə yenədə ir sözünün kökü türk dilinə qaydır. Mırzə MEHDİXAN ƏSTƏRABADI "sənglax" sözlüğündə (ir) sözünü ər, ığid (cəvanmərd) və iran sözünü isə "ərlər, ığidlər" mənə edibdir. Bu mənə kaşğərli mahmudun ərən sözü haqqında verdiği mənə iylə tuş gəlir. (Xodafərin dərgisi, 10-ncu sayı "an" şəkilçisi əski türkcədə cəm' əlaməti kimi işlənmişdir və turən, (tur + an) ya həman (tyürk + lər) deməkdir)).

سومرلر

مشتقاتی ایندیکی تورک دیلی میلتلرین دانیشیق دیللرینده ایشلنمکده
دیر؛ مثلاً:

ایره لى: ياخىن، ايره لى گلمك، ياخىن گلمك، تورالى: دورالى، دوران،
دیك دوران، دورغون و اولمه ين
مادرلارين آدلارى و اولدوقلارى يئرلر باره ده وئريلن بو قىسا معلوماتدان
سونرا اونلارين دانیشیق دیلى باره ده بىر سира دانیشىقلارا و فيكىرلر سؤيله مگە
كىچىرىك.

مادرلارين دىلى

ايلاملى لارين دىلى ماد مىللەتى نىن رسمي و دانیشیق دىلى اولموشدور.
ھند-اوروبايى خلقىرده قوردوقلارى امپراتورلوغو ثابتلىشدىرىنجه، ھمین دىلى
حاكم اولدوقلارى يئرلرین او جملە دن فارس ايدىللىرى نىن رسمي و عمومى
دىلى كىمى قبول ائديردىلر. حاكمىتلرىنى يئرینە سالدىقدان سونرادا اوزون سورە
واخت اىستە يېردى كى اوز دىللرینى ماد-ايلام دىلى نىن يئرینە كىچىرە بىلە
لر. نئجە كى سؤيلە نىلدى ايلاملى لارين يېرینى دوتان مادرلارين دىلى بىر سира
كىچىك فرقىلرە گۆز يومماكلا، ائله او ايلام دىلى دير. بو سۇئۈزۈن ثبۇتو اوچون
دئمك اولار كى اىستر كرمانشاھين بىستونوندا، اىستررسە دە ھەمدانىن گنج نامە
سىنده و باشقۇ يئرلرده ھخامنیشىلر دئوروندن قالان داش لوحە لرده استئناسىز
اولاراک ھخامنیش دىلى نىن يانىندا ايلام دىلى دە قازىلىب يازىلماشىدیر.

ھخامنیشلىرىن ۲۲۰ اىللىك (۵۵۰ م.ق. تا ۳۳۵ م.ق) حاكمىتى دئوروندە
عموم خلقىن دانیشیق دىلى ايلام دىلى اولماسايدى و يا اوزلىرىنى گووه ندىرن و
بىلەنە يىنى لازم سايدىقلارى اىشلىرىنى ھمین دىلە بىلدىرمگە احتىاج
دويماسايدىلار، ھابىلە او چاغلاردا يعنى ميلاددان ۷۰۸ ايل قاباقدان دوتىو

SÜMERLƏR

Müştəqqati indidə türk dilli millətlərin danışiq dillərində işlənməkdədir; məsələn:

irəli:yaxın, irəli gəlmək:yaxın gəlmək, turalı:duralı,duran,dik duran, durğun və ölməyən

Madların adları və olduqları yerlər barədə verilən bu qısa mə'lumatdan sonra onların danışiq dili barədə bir sıra danışıqlara və fikirlər söyləməyə keçirik.

Madların dili

Iylamlıların dili mad milliyətinin rəsmi və danışiq dili olmuşdur, hind-avrupayı xalqlarda qurduqları imperatorluğu sabitləşdirincə, həmin dili hakim olduqları yerlərin ocümlədən farsi iyalətlərinin rəsmi və umumi dili kimi qəbul edirdilər, hakimiyyətlərini yerinə saldıqdan sonra uzun sürə vaxt istəyirdi ki öz dillərini mad-iylam dilinin yerinə keçirə bilələr, necə ki söylənildi iylamların yerini dutan madların dili bir sıra kiçik fərqlərə göz yummakla, elə o iylam dilidir, bu sözün subutu üçün demək olar ki istər baxtəranın bisutununda istərsədə həmədanın gəncnaməsində və başqa yerlərdə həxamənişilər dövründən qalan daş lövhələrdə istisnasız olaraq həxaməniş dilinin yanında iylam dilidə qazılıb yazılmışdır.

Həxamənişləri 220 illik(550M.Q) ta 330M.Q) hakimiyyəti dövründə umum xəlqin danışiq dili iylam dili olmasaydı və ya özlərini güvəndirən və bilinməyini lazım saydıqları işlərini həmin dildə bildirməyə ehtiyac duymasaydılar, habelə o çağlarda yəni miladdan 708 il qabaqdan dutdu

سومرلر

۵۵۰ ايل قاباغا قده ر يعني ۱۵۸ ايللىك ماد حاكمىتى دئوروندە، ايلام دىلى نىن چيراغى سؤنموش و او دىلين دانىشانى و باشا دوشە تى اولماسايدى، نېيە و نه سببە گۈرە او دىلى داش لوحە لerde يازماغانىن زىمتلىرىنى قبول ائتمىش، تعجىلندىريجى و عين حالدا آلقىشا لايق دقتله اوز دىللرىنىه ياناشى ايلام دىلىنى ده داشلاردا، قابالاردا و ماغارالارين ديوارلاريندا قازمىش و ثبت ائتمىشلر، بىلە بىر اۇنملى ايشلر سببىسىز اولا بىلرمى؟!

ديل، مدنىيت و مىللى هوپىتىن آرادان گىتنىك ادىعاسى

دونيا تارىخى و تارىخچى لرىن سؤيلە دىگى كىمى دونيادا مدنىيت قورانلارдан اولان ، مستقل مدنىتىه مالك، بئيوك و يىنلىمزر حاكمىت اىيەسى، واختى ايلا مدنىتلى دونيانىن يارىسىنە حؤكمو ايشلە يىن، نه يىردىن نه ده گۈيدن عقلە سىغىمايان دېگىشىكلىكىدە اوغرامايان سومر دولتى نى قىراغا چىخاندان سونرا، باشقا دولتلرىن ھامىسىندان اوزون بىر مدتتە حاكمىتىدە اولان، اوزوندىن سونرا گلن خلقىر و دولتلرده اوزلىرىنى اوغا يابىشىدىرىماغا و باغلى اولماغا گووه نى ، قارىشىقسىز بىر ملت، گىتنىش اراضى و ايتىب-باتمايان اوزلىكلىرى اولان ايلاملى لار كىمى بىر خلقين و حاكمىتىن مدنىتى و دىلى نىن ايتىب-باتماسىندان دانىشماك بئيوك بىر يالان و حقىقتىن اوzac بىر ادىعادر.

چوخ اسکى چاغلارдан باشلاياراڭ مىلدادان ۲۲۵ ايل قاباغا كىمى سومر و بابىل دولتلرى ايلە تن دوشە بىلن، مىلدادان ۲۶۵ ايل قاباقدان ۷۴۵ ايل قاباغا كىمى حاكمىتى حتى بايىل اراضىسىنە ده گىتنىشلىدىرن، مىلدادان ۷۴۵ ايل قاباقدان ۴۴۵ ايل قاباغا كىمى آشور دولتى ايلە دئيووشىن تارىخىن هئچ بىر يئرىننده سومرلردىن باشقا بىر تايى گۈرۈنمه يىن بو ايلام دولتى، نهايىتى ده اوز يئرىنى، اوز سويداشى و دىلداشى اولان ماد دولتىنە وئردى.

SÜMERLƏR

550 il qabağa qədər yəni 158 illik mad hakimiyyəti dövründə, iylam dilinin çirağı sönmüş və o dilin danışanı və başa düşəni olmasaydı, niyə və nə səbəbə görə o dili daş lövhələrdə yazmağın zəhmətlərini qəbul etmiş, təəccübləndirici və eyn-i-halda alqışa layiq diqqətlə öz dillərinə yanaşı iylam dilinidə daşlarda, qayalarda və mağaraların divarlarında qazmış və səbt etmişlər, belə bir önəmli işlər səbəbsiz ola bilərmi?!

Dil, mədəniyyət və milli həviyyətin aradan getmək iddiası

Dünya tarixi və tarixçilərinin söylədigi kimi dünyada mədəniyyət quranlardan olan, müstəqill mədəniyyətə malik, böyük və yenilməz hakimiyyət iyəsi, vaxtıyla mədəniyyətli dünyyanın yarısına hökmü işləyən, nə yerdən nədə göydən əqlə sığmayan dəyişikligədə oğramayan sümer dövlətini qırğına çıxandan sonra, başqa dövlətlərin hamisindən uzun bir müddətdə hakimiyyətdə olan, özündən sonra gələn xəlqlər və dövlətlərdə özlərini ona yapışdırmağa və bağlı olmağa güvənən, qarışqsız bir millət, geniş ərazi və itibatmayan özəllilikləri olan iylamlılar kimi bir xəlqin və hakimiyyətin mədəniyyəti və dilinin itib-batmasından danışmak böyük bir yalan və həqiqətdən uzaq bir iddiadir.

Çox əski çağlardan başlayarak miladdan 2225 il qabağa kimi sümer və babil dövlətləri iylə tən düşə bilən, miladdan 2265 il qabaqdan 745 il qabağa kimi hakimiyyəti hətta babil ərazisinədə genişləndirən, miladdan 745 il qabaqdan 445 il qabağa kimi aşur dövləti iylə döyüşən tarixin heç bir yerində sümerlərdən başqa bir tayı görünməyən bu iylam dövləti, nəhayətdə öz yerini, öz soydaşı və dildaşı olan mad dövlətinə verdi.

سومرلر

یوخاریدا گؤستردىگىمىز تارىخى سندلر و آچىق-آيدىن حقيقىتلە بئله، نىچە ادعا ائتمك اولار كى ايلام و ايلاملى لار سو اولوب يشە جومدولار؟ بىر حالداكى حتى كىچىك بىر ائل و قibile نى ده تاپماك اولمايىر كى ايتىب-باتماسىندان سۆز گئتسىن، قالسىن ايلام دولتى كىمى كۈكلو و بؤيوك بىر دولت و اونون مىللەتى و مدنىتى.

شوبەھ سىز كى هەنج واخت بئله بىر اولاى اولماميش و ايلام ايلە ماد بىر كۈك اوستۇنده بىتن اىكى بوداق دىرلار، يالنىز آدلارى آيرى دىر، اما دىل، مدنىت، سوى و مىللەتلىرى بىر اولموش و هر اىكىسى بوتون ساحە لرده سومر و سومر مدنىتى نىن داوامى و داوامچىسى اولموشلار. بو دىل، مدنىت، سوى و مىللى هوپت او زاماندان ايندى يە كىمى ده داوام ائتمىشدىر.

باشقا سۆزلە دئىشك، همدان، اسدآباد، عمومىتىلە آكباتان بئۈلگە لرى، ساوه، قوم، رئى، ورامىن، قزوين، زنجان و آذربايجانىن بوتونلويو، داها دوغروسو بؤيوك ماد و كىچىك مادين حاكمىتى آلتىندا اولموش اراضى ده ياشاييان خلقلىرىن سوپىو، دىلى و مدنىتى، او دؤورلرده اولان سومر، ايلام و مادلارين اۋىزلىرى و مدنىتلىرى نىن داوامى دىر.

فارس دىلى نىن دىيىشىلمە سىنى قبول ائدن، اونون تارىخيىنى اوچ دۇورە يە بئلن و اسکى، اورتا و درى فارسجا عنوانلارينى او دىلە وئرن و بوگونكۇ فارسجا او فارسجالارين ياورىسى دىر دئىھە ن، بو دىل تارىخ عالىملارى نە سببە گۈرە تورك دىلينە گلنده دىللەر توبوق وورور؟ البتە بوتون دىللەر بو اولايلارى آرخادا قويموش، تورك دىلى ده زامانلا برابر آددىملامىش بىرسىرا سۆز و اصطلاحلارينى ايتىرە رك بىر چوخ سۆزلەر و اصطلاحلاردا قازانمىش و بىر سىرا دىيىشىكلە معروض قالمىشدىر و يوخاريدا آدى گىندىن يېزلىرىن خلقلىرى نىن

SÜMERLƏR

Yuxarıda göstərdigimiz tarixi sənədlər və açıq-aydın həqiqətlərlə belə, necə iddia etmək olar ki iylam və iylamlilar su olub yerə cumdular? Bir haldəki hətta kiçik bir el və qəbilənidə tapmak olmayırlı ki itib-batmasından söz getsin, qalsın iylam dövləti kimi köklü və böyük bir dövlət və onun milləti və mədəniyyəti;

Şübhəsiz ki heç vaxt belə bir olay olmamış və iylam iylə mad bir kök üstündə bitən iki budaqdırlar, yalnız adları ayridir amma dil, mədəniyyət, soy və milliyyətləri bir olmuş və hər ikisi bütün sahələrdə sümer və sümer mədəniyyətinin davami və davamçısı olmuşlar, bu dil, mədəniyyət, soy və milli hoviyət o zamandan indiyə kimidə davam etmişdir;

Başqa sözlə desək, həmədan, əsədabad, umumiyyətlə akbatan bölgələri, savə, qum, rey, vəramin, qəzvin, zəncan, azərbaycan bütünlüyü, daha doğrusu böyük mad və kiçik madın hakimiyyəti altında olmuş ərazidə yaşayan xalqların soyu, dili və mədəniyyəti, o dövürlərdə olan sümer, iylam və madların özləri və mədəniyyətlərinin davamıdır.

Fars dilinin dəyişilməsini qəbul edən, onon tarixini üç dövrəyə bölən və əski, orta və dəri farsca ünvanelarını o dilə verən və bugünkü farsca o farscaların yavrısıdır deyən, bu dil tarix alımları nə səbəbə görə türk dilinə gələndə dilləri topuq vurur? Əlbəttə bütün dillər bu olayları arxada qoymuş, türk dilidə zamanla bərabər addımlamış bir sıra söz və istilahlarını itirərək bir çox sözlər və istilahlarda qazanmış və bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmışdır və yuxarıda adı gedən yerlərin xalqlarının

سومرلر

بوگونکو دىللرى، اۆنجه سؤيله نىن كىمى اىلاملى لارىن دىلى نىن فرقىنمىش داومى دىر.

بىر سира آداملار و طىيمىزىن بوتونلۇيوندە فارسجا اولمايان دىل و مدنىتلرىن يوخ ائدىلمە سىنه گىتجە-گوندوز بىلمە دن وارگوجلىرى ايله چالىشىر، گوندە بىر طرح و ترفنددن فايдалانىر، فارس دىلينى او دىللرىن يېرىنده ايشلىدىر و گوج ايله ايشلتدىرىرسە، اىستك و آرزولارى نىن عكسىنە اولاراڭ بو نىچە اىلدە هەنج بىر گۈزە چارپان ناتىلىت الدە ائدە بىلمە مىش و هەنج بىر كىچىك و محلى دىل و لهجه نى ده يوخ ائدە بىلمە مىشلە.

مقدس كتابىمىز قرآندا روم سورەسى نىن ۲۲-نجى آىه سىنده اولو تانرى بويورور:

وَ مِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلَافُ السِّنَّتِكُمْ وَ الْوَانِتُكُمْ
أَنَّ فِي ذَلِكَ آيَاتٌ لِّلْعَالَمِينَ.

بو شريف آىه نه تكجه مسلمانلارا، بلکە بوتون دونيادا ياشابان انسانلارا دىگرى و تايى تاپىلماز بىر پىام و تىرىر. بو آىه ده بوتون خلقلىرى و مىلللتلىرىن دىل و بويالارى گؤپىلرىن و يېرىن يارانىشى قىدە را ئونملى سايىلىر. يعنى گؤپىلرىن و يېرىن يارانىشى يىشىلمىز و اولو تانرى نىن آياتىندان سايىلان كىمى، مىلللتلىرىن دىللرى و بويالارى دا متعال تانرى نىن آياتىندان سايىلىر. بونا اساساً كىمسە بىر خلقىن دىلينى دانارسا و يا اونو گوجدن سالماغا، آرادان قالدىرىماغا و يا يوخ ائتمە يە چالىشارسا، او آدام مطلق كافر و تانرى نىن محاربە سىنە چىخان سايىلىر؛ چونكى تانرى نىن آياتىندان و نشانە لرىندىن بىرىنى دانىر و اونون اوزونە دورور. بوتون خلقلىرىن دىللرى و سوپىلارى دىگرى، حرمتە لايق و قورۇنوب ساخلانمالى دىرلار. دىل اۇلدۇرمىلە نىسل اۇلدۇرمىك بىردىر و

SÜMERLƏR

Bugünkü dilleri, önce söylənən kimi iylamlıların dilinin fərqlənmiş davamıdır.

Bir sıra adamlar vətənimizin bütünlüyündə farsca olmayan dil və mədəniyyətlərin yox edilməsinə gecə gündüz bilmədən var gücləriylə çalışır, gündə bir tərh və tərfənddən faydalانır, fars dilini o dillərin yerində işlədir və güc iylə işlətdirirlərsə istək və arzularının əksinə olaraq bu neçə ildə heç bir gözə çarpan nailiyyət əldə edə bilməmiş və heç bir kiçik və məhəlli dil və ləhcənidə yox edə bilməmişlər.

Müqəddəs kitabımız qur'anda- rum surəsinin 22-inci ayəsində- ulu tanrı buyurur:

"vəmin ayatehi xəlq-o-ssəmavate və-l-ərze vəxtilaf-i- əlsinətekom və əlvanekom innə fi zaledə ləhayaten le-l-alemin."

Bu şərif ayə nətəkcə müsəlmanlara, bəlkə bütün dünyada yaşayan insanlara dəyərli və tayı tapılmaz bir pəyam verir, bu ayədə bütün xalqlar və millətlərin dil və boyaları göylərin və yerin yaranışı qədər önəmli sayılır, yəni göylərin və yerin yaranışı yenilməz və ulu tanının ayatından sayılan kimi, millətlərin dilləri və boyalarida mütəal tanının ayatından sayılır, buna əsasən kimsə bir xalqın dilini danarsa və ya onu gücdən salmağa, aradan qaldırmağa və ya yox etməyə çalışarsa, o adam mütləq kafər və tanının müharibəsinə çıxan sayılır, çünkü tanının ayatından və nişanələrindən birini danır və onun üzünə durur, bütün xalqların dilləri və soyları dəyərli, hörmətə layiq və qorunub saxlamalıdır, dil öldürməklə nəsl öldürmək birdir və

سومرلر

تانرى نىن يانىندا هئچ فرقىنمه يېرلىر. بونا گۈرە دە اۆزۈ توپك اولان غۇزىنە لى سلطان محمود فارس دىلى نىن زوال و يوخلۇقا اوغراما عرفە سىيندە اولدۇغۇنو دويدوقدا، آبوالقاسم فردوسى يە ھەدىھ باغىشلاپاراڭ، اونو فارس دىلىنە شعر يازماغا و فارس دىلىنى يوخلۇق عرفە سىيندەن قايتارماغا و اوナ يېنى حىيات باغىشلاسلاماغا ماراخلاندىرىرى. چونكى سلطان محمود مسلماندىرى و قرآنَا عمل ائتمە يى اۆزۈنە دىنىي وظىفە بىلىر، تانرى نىن آياتىنى قورۇبوب ساخلاماغى واجب سايىردى. بىلە ايسە ھر انسان، طايفا، ائل، مىللەت و دولت بوتون ائللەرین دىللەرىنى، سوپىلارىنى و مىللى ھويتلەرىنى قورومالى و ساخلامالى دىرىلار. چونكى اونلار اولو تانرى نىن آياتى سايىلېلرلار.

بونونلا ايلگىلى موجود اولان داش يازىتلار

ناصرالدین شاه دؤوروندە، يعنى ۱۲۷۱-۱۲۲۲ شمسى ايللەرده فرانسە نىن ايراندا آرخالۇزى و اسکى مدنىيت ائرلەر تاپماك مقصدى ايلە قازىنتىلىق و آختارىش ايشلەر آپاران قورۇپون اۆيە سى اولان مادام ڇان دیولاۋوانىن يازدىغى و تهران بىلىم يوردونون يابىن ائوى طرفىندەن يابىنلەنان (ایران، كىلده وشوش) آدلى كىتابدا بىلە گۇستەريلىر:

واختىلا بىرپادشاھ و يا بؤيوك آدام مزارى اولموش، آنجاق
ايىندى پوزولاراڭ كالاوايا چشورىلەن بۇ تىكىنلى دن آشاقى
گىلدىك (او يئردىن مقصد فارس بئۈلگە سىيندە تخت مادر
سليمان دىر) و بوغونه قىدە راياق اوستە قالميش بىر دىرە گىن
(ستونون) يانىنا گىتىدىك. ھنده ورىنەن چوخلۇ داشلار
تۈكۈلموش بۇ دىرە ك، كىرە چ داشىندا (سنگ آھك)

SÜMERLƏR

Tanrinin yanında heç fərqlənməyirlər, buna görədə özü türk olan "qəznəli sultan məhmud" fars dilinin zaval və yoxluğa oğrama ərəfəsində olduğunu duyduqda, "əbulqasim firdovsi"yə hədiyyə bağışlayarak, onu fars dilində şeir yazmağa və fars dilini yoxluq ərəfəsindən qaytarmağa və ona yeni həyat bağışlamağa maraxlandırır, çünkü sultan məhmud müsəlmandır və qur'ana əməl etməyi özünə dini vəzifə bilir, tanrinin ayatini qoruyub saxlamağı vacib sayırdı, beləisə hər insan, tayfa, el, millət və dövlət bütün ellərin dillərini, soylarını və milli həviyyətlərini qorumalı və saxlamalıdırılar, çünkü onlar ulu tanrinin ayati sayılırlar.

Bununla ilgili mövcud olan daş yazıtlar

Nasirəddinşah dövüründə yən 1222-1271 şəmsi illərdə fəransənin iranda arxaloji və əski mədəniyyət əsərləri tapmak məqsədiylə qazıntılıq və axtarış işləri aparan qurupun öyəsi olan "madam jan diyolafua"nın yazdığı və tehran bilim yurdunun yayın evi tərəfindən yayılan "iyran,kəldə və şüş" adlı kitabda belə göstərilir:

Vaxtiyla bir padşah və ya böyük adam məzari olmuş, ancaq indi pozularak kalavaya çevrilən bu tikintidən aşağı gəldik(o yerdən məqsəd fars bölgəsində "təxt-i-madər-i-süleyman"dır) və bugünə qədər ayaq üstə qalmış bir dirəgin(sutunun) yanına getdik, həndəvərində çoxlu daşlar tökülmüş bu dirək, kırç daşından(səng-e-ahək)

سومرلر

قايريلميшиدير. اوجالىغى ۱۱ متردن آرتق و اثنى ۱۰۵ سانتى متريدير و بير يونولموش و سيلينميش چلىك كىمى بير قارا سيليندىرىك داشىن اوزه ريندە قويولموشدور. ديرگىن باشى داغىلمىش، تىكە لرى ايسە ديره گىن دىبىنندە تۈكۈلموش داشلارا قارىشمىشىدير. يان - يئورە دە نئچە پارچا داش دا گۆزه دگىر. بو داشلارين بير بىرى ايلە قرينه دوزولدويوندن بللى اولور كى بو ديره كلرده، مۇوجود اولان بو تىكىنتى يە تاي بير تىكىنتىنى ساخلاماك اوچون تىكىلمىشلر. بىر آز اوياندا اوچ دانا پايە دە گۆزه چارپىر. اونلاردا كىره ج داشدان قايريلميشلار. هر بىرىنин ۸ متر اوجالىغى واردىر. اونلارين بىرىنин گۆودە سى قاپى يېرى كىمى قازىلىپ بوشارىلمىشىدير. اونلارين باشىندا اوچ دىلەدە يازىلمىش بىر داش لوحە بولونماكدادىر. مېخى خطى ايلە ياشلىنمىش بۇ يازىست هخامنىش، ماد و آشور دىلىنده دير و بوتون عالىملارين نظرىنجه او يازىتىن آنلامى بىلە دير: من كوروش هخامنىشى خاقانى يام.

مارسئىل، سۆزو گىئدن آرخالوگ گروپونون باشقانى و اثرى يازانىن حيات يولداشى باجارا بىلمىشىدير كى هخامنىشى شاھلىقى قورو جوسونون آدىنى و شاه آنلامى داشىيان خشايشىه سۆزونو تاپا بىلە.

سۆزو گىئدن كىتابىن ۱۸۸-نجى صحيفە سىنندە يازىلمىشىدير: بو تىكىنتى دن آزجا اوياندا مېخى خطى دە هخامنىش، ماد و آشور دىللرى ايلە يازىلان باشقا بىر داش لوحە ايلە راستلاشىرىق.

SÜMERLƏR

qayrılmışdır, ucalığı 11 metirdən artıq və eni 105 santimetirdir və bir yonulmuş və silinmiş çəlik kimi bir qara silindirik daşın üzərində qoyulmuşdur. dirəgin başı dağılmış, tikələri isə dirəgin dibində tökülmüş daşlara qarışmışdır. Yan-yörədə neçə parça daş da gözə dəyir bu daşların bir biriylə qərinə düzüldüyündən bəlli olur ki bu dirəklərdə, mövcud olan bu tikintiyə təy bir tikintini saxlamak üçün tikilmişlər. Bir az oyanda, üç dana payədə gözə çarpir, onlarda kirəç daşdan qayrılmışlar. hər birinin 8 metir ucalığı vardır. onların hər birisi bir birinin üstünə qoyulmuş üç tikə daşlardan yapılmışlar. onların birinin gövdəsi qapi yeri kimi qazılıb boşarılmışdır. onların başında üç dildə yazılmış bir daş lövhə bulunmakdadır. mixi xəttiylə işlənmiş bu yazıt həxaməniş, mad və aşur dilindədir və bütün alimlərin nəzərincə o yazıtın anلامı belədir: "mən kuruş həxamənişi xaqaniyam."

"marsel", sözü gedən arxaloq qurupunun başqanı və əsəri yazanın həyat yoldaşı bacara bilməşdir ki həxaməniş şahlığı qurucusunun adını və şah anلامı daşıyan "xəşayeşiyə" sözünü tapa bilə.

Sözü gedən kitabin 388-inci səhifəsində yazılmışdır:

Bu tikintidən azca oyanda mixi xətdə həxaməniş, mad və aşur dilləriylə yazılın başqa bir daş lövhə iylə rastlaşırıq.

سومرلر

لوحه نین آشاغیسیندا بیسر آدام اوزو شکیلی ده اینجه بیسر
دورومدا قازیلمیشدیر.

آچیکلاما

تاریخی گترچکلر موسى پیغمبرین برکتلی چلیگی کیمی دیر. بوتون
یالان، یانلیش، اویدورما، شوبهه لی و بو کیمی سؤزلرین هامیسنی اوز قارنینا
او دوب یوخ ائدیر. دئمک اولار، بو دا تاریخین معجزه سی دیر. بو گونه قده ر
مینلر جه جادو-جنبل، آللاتما، آزدیرما و گؤره گؤره دانمالار ايله چالیشیبلار
ائشیدنلر و او خوجولارین بشیبنلرینه گیردیرسینلر کی مادرلار دا هیند-اوروبا
خلقلردن اولموش دیللری ایسه پارسلارین دیلى ايله بیسر ایدیر، آنجاق تاریخ
آچیق آیدین و دانیلماز شکیلده ثبوت ائدیر کی مادرلار ائله او تورانلار اولموش،
دیللری ده ایلاملار، سومرلر و اشکانلارین دیلى ايله بیسر ایدیر. حتی هخامنیشی
شاهلهیغی نین تمل داشینی قویانین دا آدی پارسجا اولمامیشدیر. اونون آدی بیسر
ماد و ایلام سؤزو اولموشدور²⁶، اونون کوروش آدلانماسى باره ده بیسر آز
دانیشماگی يترلى گۇروروک:

دوغمادا(طیعتده) ياشایانلاردا، او خشار دوغورما(تولید مثل) قانونلارینا
اساساً آنا قارنیندان ائشیکده بسله نن دؤلر، او جمله دن سودا ياشایان حیوانلار
او زللىکله ده باليقلارین دؤلرلرینه سومر، ایلام، ماد و بو گونکو توركجه میزدە
کوروش kurush دئییلیدیر.

بو اولو کیشى يعني کوروش دا اوز ائليندن(آتا-بابا ائليندن) قيراقدا
دونيايا گلمیش، بؤیوموش و تربیت اولموش، بونا گؤره ده اونون حیاتى ايله

²⁶- كيتاب کوروش بزرگ، يازان آلب شاندر، فارسجا يابا چنويون محمد قاضى صحيفه ۳۱

SÜMERLƏR

Lövhənin aşağısında bir adam üzü şəkilidə ince bir durumda qazılmışdır.

Açıklama

Tarixi gerçəklər musa peyqəmbərin bərəkətli çəligi kimidir.bütün yalan,yanlış, uydurma, şübhəli və bu kimi sözlərin hamısını öz qarnına udub yox edir.demək olar buda tarixin mö'cizəsidir.bugünə qədər minlərcə cadu-cənbəl, allatma, azdırma və görə görə danmalar iylə çalışıblar eşidənlər və oxucuların beynlərinə girdirsinlər ki madlarda hind-avrupayı xalqlardan olmuş dilləri isə parsların diliylə biriyidir, ancaq tarix açıq aydın və danılmaz şəkildə subut edir ki madlar elə o turanlar olmuş, dilləridə iylamlar, sümerlər və əşkanların dili iylə biriyidir.hətta həxamənişi şahlığının təməl daşını qoyanında adı parsca olmamışdır.onun adı bir mad və iylam sözü olmuşdur²⁶,onun kuruş adlanması barədə bir az danışmağı yerli görürük:

Doğmada(təbiətdə) yaşayarlarda, oxşar doğurma(tolid-i-misl)- qanunlarına əsasən ana qarnından eşikdə bəslənən döllər, o cümlədən suda yaşayan heyvanlar özəlliklədə balıqların döllərinə sümer,iylam,mad və bugünkü türkçəmizdə "kuruş" deyilibdir.

Bu ulu kişi yəni kuruşda öz elindən(ata-baba elindən) qırqaqda dünyaya gəlmış, böyümüş və tərbiyət olmuş, buna görədə onun həyatıyla

26- kitab-i-kuruş-e-bozorg, yazar alber şander, farscaya çevirən məhəmməd qazi 31-inci səhifə

سومرلر

اویغون اولاراك بواڭ اوغا وئىرىلىمىشىدیر. آچىق سۆز بۇ كى هخامنېشى سويو امپېراتورلۇغۇنون تمل داشىنى قويانىن دئلو دە، بالىغىن دئلو كىمى، آنا بطىينىدە يوخ، قىراقدا تۈكۈلموش، آشىلانمىش، بىسله نمىش و يېتىشمىشىدیر، داها دوغروسو آناسى هخامنېشلەرن دئىيل، مادلاردان اولموشدور و هخامنېشى كوروش مادلاردا بىسله نمىش، ماد دىلىنەدە اولان بۇ آدى دا آلمىشىدیر.

بىزىم مقصدىمىز كوروشون آدى اوزه رىنندە دانىشىق آپارماڭ دئىيل بلکە بۇ نكتە نى گۆستەركىسىتە بىرىك كى كوروشون آدى پارسجا دئىيل، ماد و اىلام دىلىنەدە دىير دئىيلىنە، بۇ سۆز ذهنلەرde جانلانىر كى اولو كوروش اۋز نە سى طرفىنەن بؤيۈك باباسى اولان كىشى و اونون ائلى اىلە دىلداش دئىيلدىر. باشقا سۆزلە دىسک كوروشون آناسى باشقا بىر ائلدن آناسى دا باشقا بىر ائلدن اولموشلار، اونلار هئچ واخت سويداش و دىلداش اولمامىشلار؛ نتىجە دە هخامنېشلەر ماد دئىيل مادلار دا هخامنېشى دئىيللەر؛ يعنى پارسلىار و هخامنېشلەر ھىند-اوروبا اولسالار، مادلار ھىند-اوروبا اولا بىلمىزلىر. اونلار سومرلر و اىلاملارین داوامى دىرلار. بۇ سۆز بىر چوخ داش لوحە و پالچىق لوحە لرده يازىلاردا ثبوت ائدىلىمىش و بوتون آرخالوقلار سومر، اىلام و مادلارى التصاقى دىللى و پارسلىارى تحلىلى دىللى تانىبىيرلار.

SÜMERLƏR

Uyğun olaraq bu ad ona verilmişdir. açıq söz buki həxamənişi soyu imperatorluğunun təməl daşını qoyanın dölüdə balığın dölü kimi ana bətnində yox, qırqaqdə tökülmüş, aşilanmış, bəslənmiş və yetişmişdir, daha doğrusu anası həxamənişilərdən deyil, madlardan olmuşdur və həxamənişi kuruş madlarda bəslənmiş, mad dilində olan bu adıda almışdır.

Bizim məqsədimiz kuruşun adı üzərində danışiq aparmak deyil bəlkə bu nüktəni göstərmək istəyirik ki kuruşun adı parsca deyil mad və iylam dilindədir deyiləndə, bu söz zehinlərdə canlanır ki ulu kuruş öz nənəsi tərəfindən böyük babası olan kişi və onun eli iylə dildaş deyildir. Başqa sözlə desək kuruşun atası başqa bir eldən anasida başqa bir eldən olmuşlar, onlar heçvaxt soydaş və dildaş olmamışlar; nəticədə həxamənişilər mad deyil madlarda həxamənişi deyillər, yəni parslar və həxamənişilər hind-avrupayı olsalar madlar hind-avrupayı ola bilməzlər. Onlar sümerlər və iylamlıların davamidirlər. Bu söz bir çox daş lövhə və palçıq lövhələrdə yazılmış yazıldarda subut edilmiş və bütün arxaloqlar sümer, iylam və madları iltisaqi dilli və parsları təhlili dilli tanıyırlar.

سومرلر

Huruf səs anlAMI – حروف سس آنلامى

27	ي	ئ	y
28	ن	ئـ	r
29	د	ـئـ (u)	
30	و	ـئـ -	v
31	و	ـئـ i)	v vi
32	س	ئـ	s
33	ش	ـئـ	š š
34	ن	ـئــ	š

cümləni ayıran əlamət – جمله نى آپىران علامت

Minunevəst – مينونوشت

Şah - شاه	ئـش	ئـش
Ölkə - اولکه	ئـىلـكـ	ئـىلـكـ
Ölkə - اولکه	ئـىلـكـ	ئـىلـكـ
Tanrı - تارى	ئـىنـ	ئـىنـ
Yer - يـشـ	ئـىـ	ئـىـ
Ahuaramızda - آهـوـآـرـامـيـزـدا	ئـامـ	ئـامـ
Ahuaramızda - آهـوـآـرـامـيـزـدا	ئـامـ	ئـامـ
Ahuaramızda - آهـوـآـرـامـيـزـدا	ئـامـها	ئـامـها

بئشينجى قات

Beşinci qat

اسناد و مداريکىن سومرلر باره سىنده آچىكلاماسى	-
mədarikin sumerlər barəsində açıqlaması	-
Smerlərin dili	-
Somerlərin ölkəsi haqqında	-
Somerlər və qanun	-
Qanun türkçə bir kəlmədir	-
Somerlər və ölçülər	-
اون اوچونجو رقم و عددین حکایتی	-
Onüçüncü rəqəm və ədədin hikayəti	-
Sumerlər və zaman ölçüsü	-
سومرلر و زامان اولچوسو	-
İllərin adı və dövrəsi	-
ايللرین آدى و دوره سى	-
Oniki il heyvanlarının adları	-
Bu işin hikmət və fəlsəfəsi	-
بو ايشين حكمت و فلسه سى	-
sumerlərin aylarının adları	-
سومرلرین آيلارى نين آدلارى	-
Bayram	-
بايرام	-
Əftənin günlərinin adları	-
هفتە نين گونلرى نين آدلارى	-
سومرلرین دين، مذهب و اعتقادلارى	-
Sumerlərin din, məzhəb və e'tiqadları	-
Sumerlərin axırət əqidələri	-
سومرلرین آخرت عقیده لرى	-
سومرلرین كشف اولونان شهرلرى	-
Sumerlərin kəşf olunan şəhərləri	-

سومرلر

اسناد و مداركين سومرلر باره سينده آچيكلاماسي
تاريخلرده و هيكتا الده اولان اسناد و مداريكده بو ميللتنه مختلف آدلار
وئيريليب، اورنك و نمونه اوچون آشاغاداكي فورمالارى دئمك اولار:
سومرلر²⁷، شومرلر²⁸، چومورلار و چاميرلار²⁹، السوماريون³⁰، CHOMOR³¹
، البتى بونلارдан دا غيريسى وار ولى دئديكلريمىز معروف و مشهور دور اما
گۈرك بو ميللت و بو ائللر اوزلرينه نه آدى وئيريلر؛
سومرلر اوزلرينه كينگر KINGER دئيرميشلر و ائلكه لرينه ده
كالام KALAM آدى وئيريلر. اما اوزلرينه، ائللرينه و ائلكه لرينه اختصاراً
ك.ان.گ. KI.EN.GI دئمكله منظورلارينى يشتيرميشلر.³² مختلف اقوام،
گوناگون اشخاص، هامي جوره انسان و رنگ برنگ نىزادلار هر يئردن و هر
مكاندان اولان و گلن بو ائلكه ده ياشامىشلار اما بىلمىرىك كيمه و كىملره نه
عنوانى و آدى وئيريلر، ولى نظره گلن بودور كى قاراتلىل يعني قاراباش و قارا
قاش گؤز اولانلار مخصوص موقعىته مالك ايمىشلر و سومرجه اونلارا ساق
كىقا SAG KIGA دئيلىيدىر.

SÜMERLƏR

Əsnad və mədarikin sümerlər barəsində açıklaması

Tarixlərdə və hakəza əldə olan əsnad və mədarikdə bu millətə müxtəlif adlar verilib, örnək və numunə üçün aşağıdakı formaları demək olar:

sümerlər²⁷ şümerlər²⁸ çomurlar və çamırlar²⁹ əl-sumariyyun³⁰ chomor³¹, əlbəttə bunlardan qeyri var vəli dediklərimiz mə'ruf və məshurdur amma görək bu millət və bu ellər özlərinə nə adı veriblər;

Sümerlər özlərinə "kinger" deyirmişlər və ölkələrinə "kalam" adı veriblər.amma özlərinə, ellərinə və ölkələrinə ixtisarən "ki.en.gi" deməklə mənzurlarını yetmişlər.³² muxtəlif əqvam, gunagun əşxas, hamicürə insan və rəng bərəng nəjadlar hər yerdən və hər məkandan olan və gələn bu ölkədə yaşamışlar amma bilmirik kimə və kimlərə nə ünvani və adı veriblər, vəli nəzərə gələn budur ki qaratel yə'ni qarabaş və qaraqaş göz olanlar məxsus mövqeiyyətə malik iymişlər və sümərcə onlara "saq kiqa" deyilibdir.

27- irani mənbə'lərdə bexusus fars yazıçıları sumer şəkilində yazıb tələffüz edirlər

28- rus və qədim şurəvi xəlqının cumhurilərinin yazıçıları şümerlər istilah ediblər

29- iran türklərinin yazıçıları çomurlar və çamırlar ünvani iylə bu milləti adlandıırıllar

30- ərəbi mənabeində bunları əl-sumariyyun tələffüz edib və yazıblar

31- avrupalılər bu huruf və ünvaniylə bu millət və qovmu dünyaya müərrifi ediblər,sağ olsunlar

32- bilgəmiş dastanı kitabının tərcüməsi, 83-üncü səhifə

سومرلر

سومرلرین دىلى

دونيانين هامى عاليم و محققلىرىنه كاملاً معلوم و مسجل دير كى لاتين دىلى توخوم كىمى گؤه يردى، اۋزو يوخ اولدو اما شاخه و بوداغلارى يئىكە لىب قالدىلار، آنا اۋلدۇ اما بالالار آنادان دا آرتىق رشد ائديب چوخاردىلار. بو دىل بىر جوره كۆك آتىپ كى دونيانين ان مهم يئىرلىرىن تىخىر ائدىب جهانىن او باشىندان بو باشينا، تۈرە مە لرى و بالالارى وسىله سى ايلە هەر يئىرده هامىنин دىلىنىن ازبرى دير. بؤيووك و مقتدر دولتلرىن، آمرىكا، فرانسه، انگليس، روس و آلمان كىمى و هيڭىذا نىچە بىلە دولتلرىن دىلى ايندى لاتين دىلىنىن بىر لهجه دير و بىلىرىك بو دىللرىن تمامى پىوندى دير. كىچمىش زامان و اوزاق تارىخدە بونون مىثلىنى گۈرۈرۈك:

يۇخارىداكى مقدمە نى اونونجۇن دىئىك تا كاملاً متوجه اولاك كى سومرلرىن دىلى دىئىكىمیز شكىلە توخوم كىمى گؤه يردى و تمام دونيادا التصاقى دىللر اوندان دوغولدو، خوشبختانە اونلارىن دىلنى روزگار و زمانە بىزىم اوچۇن صحيح و سالم گىل لوحە لىرددە گۈزللىكىلە ساخلايىب و بىزلىرە يېتىرىپىدىر. ايندى علمائى عالم و محققىن جهانە كاملاً واضح و مىرھن اولوبدور كى سومرلرىن دىلى توخوم كىمى گؤه يردى و اونون شاخه و بوداغلارى شرقدن مغربە قىدە ر و شمالдан جنوبە كىمى يايلىپ و كىل التصاقى دىللرىن آناسى و بؤيووك باباسى اولوبدور، ائلە بونا گۈرە اوروپانىن، آسيانىن، آمرىكانىن و آفرىقانىن تمام التصاقى دىللرى سومر دىلىنىن گؤه يرېپ و منشا تاپىپ، بىلە كى سايماكلا باشا گلمسىز. اما بو يوزلرلە التصاقى دىللرىن اىچىننە سورك دىلى خصوصاً اونون آذرى قىسمى، سومر دىلى ايلە چوخلۇ علاقە دە اولوب و ارتىاطلارى اندازە دن آرتىق درىندىر و بوگونە قىدە ر نىچە يوزلرلە مشترىك

SÜMERLƏR

Sümerlərin dili

Dünyanın hamı alım və mühəqqiqilərinə kamilən mə'lum və müsəccəldir ki latın dili toxum kimi göyərdi, özü yox oldu amma şaxə və budağları yekəlib qaldılar, ana öldü amma balalar anadanda artıq rüşd edib çoxaldılar. Bu dil bir cürə kök atıb ki dünyanın ən mühüm yerlərin təsxir edib cəhanın o başından bu başına törəmələri və balaları vəsiləsiylə hər yerdə hamının dilinin əzbəridir. böyük və müqtədir dövlətlərin, amrika, fərancə, ingilis, rus və alman kimi və hakəza neçə belə dövlətlərin dili indi latin dilindən bir ləhcədir və bilirik bu dillərin təmami peyvəndidir. keçmiş zaman və uzaq tarixdə bunun mislini görürük;

Yuxarıdakı müqəddiməni onunçün dedik ta kamilən mütəvəcəh olaq ki sümerlərin dili dedigimiz şəkildə toxum kimi göyərdi və tamam dünyada iltisaqi dillər ondan doğuldu, xoşbəxtanə onların dilini ruzgar və zəmanə bizim üçün səhih və salim gil lövhələrdə gözəlliklə saxlayıb və bizlərə yetiribdir. Indi üləmay-i-aləm və mühəqqiqin-i-cəhanə kamilən vazeh və mübərhən olubdur ki sümerlərin dili toxum kimi göyərdi və onun şaxə və budağları şərqdən məğribə qədər və şümaldan cənuba kimi yayılıb və küll-i-iltisaqi dillərin anası və böyük babası olubdur, elə buna görə avrupanın, asiyanın, amrikanın və afriqanın tamam iltisaqi dilləri sümer dilindən göyərib və mənşə tapıb, belə ki saymakla başa gəlməz.amma bu yüzlərlə iltisaqi dillərin içində türk dili xususən onun azəri qismi sümer dili iyə çoxlu əlaqədə olub və irtibatları əndazədən artıq dərindir və bugünə qədər neçə yüzlərlə müştərək

سومرلر

الفاظ و کلمات و ضرب المثل و آتalar سۆزو، هر ايکيسىيندن اله گلبيدىر. فولكولور، عادت، رسوم و اخلاق باخيمىندان و حتى تولىاردا دئىيلن و چالىنان نغمه لرده و ياسىلاردا اوخونان اوخشاما و آغى لاردا عجىب غريب وحدت و اشتراك گۈرۈنۈر. بىلە كى هېچ شك و شوبىھە قالمايىر، بىرى بىرى نىن يولۇنو ادامە وئرمىكىدە دىر.

سومرلرين(چومولارين) اؤلکە سى حاقيقىندا

سومرلرين اؤلکە سى نىن ايندىكى آدينا عراق دئىيرلىر كى معروف خاص و عام عالمىدىر. البتە عربلىرين دين مقدس اسلام سايىھ سىننە مقتدر اولدوكلارى زامانلاريندا يعنى اموى و عباسى لارين حکومت و امپراتورلوق دۇورانىندا ايرانىن جنوب غربى سينه عراق عجم، مرکزى قىسمتىنە رئى، شرق و جنوب شرقى سينه خوراسان، خزر دنيزى نىن اطرافينا طبرستان و شمال و شمال غربى سينه آذربايجان دئىيردىلر. لذا مورخلر هر زامان بو كلمە دن بىن النھرينى ارادە اىدندە، عرب قىدىن اونا اضافە ائدىب و عراق عرب تلفظ اندىيەر تا اينكى عراق عجمدن متمايىز اولسۇن و سىچىلىسىن، اما بىزىم سۆزۈمۈز بو كلمە نىن كۆكۈ، معنا و مفهوموندادىر:

بىليرىك كى سومرلرين ان عمدە و قدىم پايتختلىرى نىن آدى حققتاً و دوغرودان دوغروسو و يا سامى دىلى اقوامىن تلفظونه گۈرە "اروک" اولموشدور، نتيجه دە عراق كلمە سى اروک لفظى نىن تحرىف اولۇنماشىدور، چون بو عمدە و اساس شهرىن آدى، ساير الفاظ و عبارتلر كىمى مختلف دىللرده، گوناگون

SÜMERLƏR

Əlfaz və kələmat və zərb-ul-məsəl və atalar sözü, hər ikisindən ələ gəlibdir.folkolor,adət,rusum və əxlaqi baxımdan və həttaq toylarda deyilən və çalınan nəğmələrdə və yaslarda oxunan oxşama və ağılarda əcib qərib vəhdət və iştirak görünür.beləki heç şək və şübhə qalmayıb biri birinin yolunu idamə verməkdədir.

Sümerlərin(çomurların) ölkəsi haqqında

Sümerlərin ölkəsinin indiki adına əraq deyirlər ki mə'ruf-i-xass-o-amm-i-aləmdir .əlbəttə ərəblərin din-i-müqəddəs-i-islam sayəsində müqtədir oldukları zamanlarında yəni üməvi və əbbasilərin hukumət və imperatorluq dövranında iranın cənub qərbisinə əraq-i-əcəm, mərkəzi qismətinə rey, şərq və cənub şərqisinə xorasan, xəzər dənizinin ətrafinə təbəristan və şümal və şümal-i-qərbisinə azərbaycan deyirdilər.liza müvərrixlər hər zaman bu kəlmədən beyn-ol-nəhreyni iradə edəndə,ərəb qeydin ona izafə edib və əraq-i-ərəb tələffüz ediblər ta inki əraq-i-əcəmdən mütəmayız olsun və seçilsin amma bizim sözümüz bu kəlmənin kökü, mə'na və məfhumundadır:

Bilirik ki sümerlərin ən ümdə və qədim paytəxtlərinin adı həqiqətən və doğrudan doğrusu və ya əsami dilli əqvamin tələffüzünə görə "uruk" olmuşdur, nəticədə əraq kəlməsi uruk ləfzinin təhrif olunmuşudur, çün bu ümdə və əsasi şəhərin adı sayir əlfaz və ibarətlər kimi müxtəlif dillərdə, gunagun

سومرلر

شکيلده تلفظه چكيليب او بيري طرفدن ده هر کلمه خود بخود اوژونو او ديلين فونوتيك قانون و قايداسي ايلا تطبيق وثير. ائله بو باخيسدان: آراك، اراك، ايراك، اوروک، آريک، اوراك و کلاً بو فورمادا اولان کلمه لرين عراق فورما و شکيلينه دوشمه سى و بو کلمه يه تبديل اولونماسى چوخ ساده و معمولي بير زاددير و چون حروفهاری قريب المخرج دير لذا فونوتيك قايدا و قانون ايلا منطبق و بيري اوبيرينى اوخويور.

بو مقامدا ايکي نكته يه اشاره گرکدир: اوّل، قاباقدا دئديگيميز کيمى بو کلمه نين معنا و مفهومو آر يوردو، ارن اؤلکه سى، بئيووك شخصيته جانديران يش، قهرمان بئجرن و قهرمانپور دئمکدир. ايکينجىسى بودور کى اوروک، بيري شهرين آدى، نه يه گئوره و نه شکيلده بير اؤلکه و بير مملكته آد اولوب و ايندى ده کى وار اطلاق اولور؟ البته بو سئوالين جوابى چوخ ساده و آسان دير، چونكى اؤلده بو کلمه مجازاً دئييليب و اطلاق اولوب ولی زامان كىچديكجه و دئوران دولانديقجا، او کشور و مملكته حققاً آد اولوب. گرک ياددان چيخارتاماياك کى ايندى بو زاماندا دا بير جزء دئييل و كل اراده ائتمك رسمي و معمولي بير قايدا اولوبدور، نتجه کى مثلاً راديyo تلويزيوندا دئييلر و هيکذا روزنامه و قزئته و مجله ده يازيرلار: تهران بئله دئدى، لندن بئله اعلام ائتدى و يا واشنگتون دا بو تصميم اتخاذ اولدو. منظور او دئييل شههـلـ دئيـلـ، بلـکـهـ اوـ شـهـلـرـينـ مـمـلـكـتـيـ منـظـورـدورـ، اـگـرـ بـيرـ اوـزـگـهـ عـبارـتـلـهـ دـئـسـكـ، اـصـولـداـ وـ اـدـبـيـاتـداـ اـطـلـاقـ الـجـزـءـ وـ اـرـادـةـ الـكـلـ عنـوانـيـ بوـ ايـشـهـ وـ ثـرـيلـيـبـ، يـعـنىـ تـسـمـيـةـ الـكـلـ باـسـمـ الـجـزـءـ: بـئـلـهـ ليـكـلـهـ جـزـءـ كـلـهـ آـدـ اـولـوبـدورـ، زـامـانـ كـىـچـدـيـكـجـهـ بوـ حـالـتـ طـبـقـ قـاعـدـهـ وضعـ تـحـصـصـيـ اـسـاسـاـ دـوـغـمـاـ آـدـ کـيمـىـ اـيـكـنـجـىـ مـوـضـوـعـ لـهـ بـيرـ طـورـ آـدـ اـولـورـ کـىـ اوـلـکـىـ مـوـضـوـعـ لـهـ يـادـدانـ چـيـخـيـرـ.

SÜMERLƏR

Şəkillərdə tələffüzə çəkilib obiri tərəfdəndə hər kəlmə xudbəxud özünü o dilin fonotik qanun və qaydasiyla tətbiq verir. Elə bu baxışdan:

"arak, ərap, irak, uruk, arik, urak" və küllən bu formada olan kəlmələrin əraq forma və şəkilinə düşməsi və bu kəlməyə təbdil olunması çox sadə və mə'muli bir zaddır və çün hurufları qərib-ol-məxrəcdir liza fonotik qayda və qanuniyla müntəbiq və biri obirini oxuyur.

Bu məqamda iki nüktəyə işaret gərəkdir: əvvəl, qabaqda dedigimiz kimi bu kəlmənin mə'na və məfhumu "ər yurdu, ərən ölkəsi, böyük şəxsiyətə çatdırın, qəhrəmanbecərən və qəhrəman pərvər" deməkdir. İkincisi budur ki uruk, bir şəhərin adı nəyə görə və nə şəkildə bir ölkəyə və bir məmləkətə ad olub və indidə ki var itlaq olur? Əlbəttə bu sualın cəvabı çox sadə və asandır çünkü əvvəldə bu kələmə məcazən deyilib və itlaq olub vəli zaman keçdikcə və dövran dolandıqca, o keşvər və məmləkətə ad olub. Gərək yaddan çıxartmayak ki indi bu zamanda bir cüz' deyib və küll iradə etmək rəsmi və mə'muli bir qayda olubdur, necə ki məsələn radyo tilviziyyonda deyirlər və hakəza ruznamə və qəzetə və məcəllədə yazılırlar: Tehran belə dedi, ləndən belə e'ləm etdi və ya vaşingtonda bu təsmim ittixaz oldu. Mənzur o deyilən şəhərlər deyil bəlkə o şəhərlərin məmləkəti mənzurdur, əgər bir özgə ibarətlə desək, usulda və ədəbiyyatda "itlaq-ol-coz" və iradət-ol-koll" ünvani bu işə verilib yəni "təsmiyət-ol-koll besm-el-coz". Beləliklə cüz' küllə ad olubdur, zaman keçdikcə bu halət tibq-i-qayide-yi-vəz-i-təxəssüsü əsasən doğma ad kimi ikinci movzu'-on-ləhə bir tovr ad olur ki əvvəlki movzu'-on-ləh yaddan çıxır.

سومرلر

سومرلر و قانون

میلادین ۱۹۴۷-نجى ايلينه قده ر هامى علماء و آرخالوژىستلر بىلە گمان ائديردىلر كى ان اسکى و قديم قانون تكجه هماندير كى حمورابى^{۳۴} بايلىن مقىدر و انسان دويغولو امبىراطورو حدوداً ميلاددان ۲۰۲۵ ايل اوچىجە، معروف و مشهور قانونون تقرىباً ۲/۲۵ مترilik بؤيوڭ و قىمتلى داشدا، مىن سطيرىدە يازدىرىدى. بو قانون اوچىز مادە، بىر مقدمە و بىر خاتىمە دن عبارتىدىر، بو قانون نامە نىن لاب باشىندادا شخص حمورابى نىن اوچىز شكىلىنى، خضوع حالىندا شىمسە عبادت ائتىدىگى وضعىتىدە رسم ائدىبىلر، بو قانون داشى اىلام شاهى و امبىراطورو^{۳۵} وسىله سى ايله ایران پايتختى شوش شهرىنە غىيمىت عنوانىندادا آپارىلدى و ايللر بويو، قرنلىر دۆورو و عصرلىر اوزونو بو قانون داشى شوشون خرابە لرى نىن تورپاغى آلتىندا قالاندان سونرا فرانسە نىن باستانشناس و آرخالوگ هيئتى نىن رئىسى دمورگان^{۳۶} نىن وسىله سى ايله فرانسە يە منتقل اولۇندۇ و پاريس شهرى نىن معروف و مشهور 'لۇور' موزە سىينە آپارىلدى، ايندى دە كى وار بو گۈزىل داش قانونو يا قانون داشى او موزە نىن زىنت بخش و گۈزىل و گۈر كەلى عضوودور. اما ميلادين ۱۹۴۷-نجى ايليندە بو يوخارىدا دىئىلەن و اولۇنان دويغو و گمان، كمال تعجبىلە سومرلەرن بىر قانون مجمووعە سى نىن تاپىلماكى ايلا آرادان گىتىدى، اگرچە بو قانون مجمووعە سى الە

^{۳۴}- حمورابى بايىلە ايلكىن سلالە سى نىن ۶-نجى و سامى شاهى دىر، ۳۴۳ ايل سلطنت ائدىب (۲۰۲۵ تا ۲۰۶۷ ق.م)، الواح بايىل ۱۰۵-نجى صحيفە تأليف ادوارد شى يېترا ترجمە على اصفر حكمت.

۱۶۸۶ ق.م. المنجد)، (۲۱۳۳ تا ۲۰۸۰ و ۱۹۵۵ تا ۱۹۱۳ و ۲۱۱۳ تا ۲۰۸۱ دەھىدا و مختلف فرهنگلر).

^{۳۵}- ميلاددان اوچىجە ایرانىن مرکزى يعنى شوشدا ۱۵۵۸ ايل ايلاملار حكومت و سلطنت ائدىبىلر (۲۲۲۵ تا ۶۳۵ ق.م) و بو شاهىن آدى احتمالاً شوتروك ناخوتتا اولاجا كەدىر.

^{۳۶}- زاڭ دان مارى دمورگان (۱۸۷۵ - ۱۹۲۴) ميلادى، او ۱۸۹۷-نجى ايلدە بو ايشلىرى گۈردو.

SÜMERLƏR

Sümerlər və qanun

Miladin 1947-ci ilinə qədər həmi üləma və arxalojistlər belə güman edirdilər ki ən əski və qədimi qanun təkcə hamandır ki "həmürabi"³⁴ babilin müqtədir və insan duyğulu imperatori hududən miladdan 2025 il öncə mə'ruf və məşhur qanununu təqribən 2.25 metirlik böyük və qiymətli daşda, min sətirdə yazdırdı. Bu qanun 300 maddə, bir müqəddimə və bir xatəmədən ibarətdir, bu qanunnamənin lap başında şəxs-i-həmürabinin öz şəkilini xuzu' halında şəmsə ibadət etdiyi vəz'iyyətdə rəsm ediblər, bu qanun daşı iylam şahi və imperatoru³⁵ vəsiləsi iylə iran paytəxti şüş şəhərinə qənimət ünvanında aparıldı və illər boyu, qərnilər dövürü və əsirlər uzunu bu qanun daşı şüşun xərabələrinin torpağı altında qalandan sonra fəransanın bastanşinas və arxaloq heyətinin rəyisi "demorgan"³⁶ vəsiləsi iylə fəransaya müntəqil olundu və paris şəhərinin mə'ruf və məşhur "lovur" muzəsinə aparıldı, indidəki var bu gözəl daş qanunu ya qanun daşı o muzənin zinətbəxş və gözəl və görkəmli üzvüdür.amma miladin 1947-inci ilində bu yuxarıda deyilən və olunan duygu və güman, kəmal-i-təccübə sümerlərdən bir qanun məcmuəsinin tapılماkiyla aradan getdi, əgərçə bu qanun məcmuəsi ələ

34- həmürabi babilde ilkin sülaləsinin 6-ncı və sami şahidir, 43 il səltənat edib(1728 ta 1686 M.Q.əlmünəcid),(2123 ta 2080 və 1955 ta 1913 və 2113 ta 2081,dehxuda və müxtəlif fərhənglər).

35- miladdan öncə iranın mərkəzi yəni şüsdə 1558 il iylamlar hukumət və səltənat ediblər(2225 ta 645 M.Q) və bu şahın adı ehtimalən "şütrük naxunta" olacaqdır.

36- jak jan mari-demorgan(1875-1924) miladi, o 1897-nci ildə bu işləri gördü.

سومرلر

گلمسه يدى ده علماء و محققلىرىن نظرلىرى بو اولمۇشدور كى حمورابى نىن قانونو سومرلىرىن قانونلارىندان متاثر و مقتبس اولوبدور، ولى بو قانون مجموعه سى نىن الـ گلېب چاتماسى بؤيووك بىر حقيقى كىشىف اشديپ ايشيقلاندىرىدى، معلوم اولدو كى حمورابى دن قاباق سومر شاھلارى نىن بىر ئىپيت ايشتار آدىندا بىر قانون مجموعه سى گىل لوحه لرده يازدىرىپ، لاكىن اونون مضمونو دوزگون آنلاشىلمادىغينا گۈرە اوزون مدت سوکوت اىچىننە قالدى.

اگرچە زامان كىتىچىدېكجه مختلف قانون مجموعه لرى گىل لوحه لردن استخراج اولوردو اما هله ده ايلك قانون قويوجوسو نسبتى حمورابى شخصىنى يشتيردى تا اينكى ١٩٥٢-نجى ميلادى ايلده بىر بؤيووك و ضيالى شخصىت ساموئل نوح كرامىر آدىندا محقق، آرخالوق و باستانىشناس بىر بؤيووك قانون مجموعه سى سومر شاھلارى نىن بىرىنندن اور نم مو ٣٧ آدىندا،

٣٧- داش يونساك و مجسمه يايماكى: سومرلر عمارات و معابد و دودمانلارين گۈزىل و عىتىقە و قىمتلى داشلار ايله بىزه رىپلىر و داشلاردا حىرت قوياران نقش و نگار ياردىرىدىلار، بىر جور كى هر كىس او نقش و نگار و شكىللىرى گۈروردو اونلارىن اىچىننە و مىحيطىنە اولان داستان و افسانە لرى آنلاياردى، اوچىملە دن اورنام موURNAMMU، اور شهرى نىن خانى نىن (سوئرلار سلطان اولدو)، مزار و مقبرە و آرامگاهى دىر كى بو شخصىتىن حيات مرااحلىنى داشدا يازىلىپ و چىكىلىن نقشىردن آنلاساك اولسۇر و اونتون اعتقادانىنى الـ گىتىرىمىك مىكىن اولسۇر. مقبرە نىن نقوشو (ناخىشلارى) اورنامىتو بىر حالدا نېشان و تىرىپ كى بىر يىنە خورما آغاچى نىن بىنه سىنە و گۈلدەتىنا سو توڭور و اوزىزدە ناتار الله سى نىن يانىندا اگله شىب، بىر يىنە بالتا و اوپىرى يىنە بىتالىك و سايلى مىشل ترازاو، شاقۇل و اىپ و هيكتا وار، بو علاماتلار و وسائل يېتىرىپ كى الله بىر معدىن يايماك دستورىن بىو شاما و تىرىپ و او دا اىستە بىر فرمانى اجرا اتىسىن، بىر آز آشاغىدا داشدا اولان نقشىدا، شخصىن لباس و گىتىمى دىر كى قويونون يۇنۇنىدىن محكىم و قابل توجه و ضعىتىدە توخۇنوب، بولباس و گىتىم محلىدە معمول و تىعارف اولان لىبасى يېتىرىمكەلە بىو قومۇن قدرت و مردانە لېكىلە ياشاماكلارىنى يېتىرىپ.

كلبات تاريخ حمورابى، تأليف حسنعلى ممتحن، بيرينجي جىلىد، ٤-نجى صحيفە

SÜMERLƏR

Gəlməsəydi də üləma və mühəqqiqilərin nəzərləri bu olmuşdur ki həmrəbinin qanunu sümerlərin qanunlarından mütəəssir və mütəqəbbis olubdur, vəli bu qanun məcmuəsinin ələ gəlib çatması böyük bir həqiqəti kəşf edib işıqlandırdı, mə'lum oldu ki həmrəbidən qabaq sümer şahlarının biri "lipit iştir" adında bir qanun məcmuəsi gil lövhələrdə yazdırıb, lakin onun məzmunu düzgün anlaşılmadığına görə uzun müddət suxut içində qaldı.

Əgərçə zaman keçdikcə müxtəlif qanun məcmuələri gil lövhələrdən istixrac olurdu amma hələdə ilk qanun qoyucusu nisbəti həmrəbi şəxsinə yetirdi ta inki 1958-inci miladi ildə bir böyük və ziyalı şəxsiyyət "samuil nuh kıramer" adında mühəqqiq, arxaloq və bastanşinas bir böyük qanun məcmuəsi sümer şahlarının birindən "urnəmmu"³⁷ adında,

37- daş yonmak və mücəssəmə yapmak: sümerlər imarət və məabid və dudmanlarını gözəl və etiqə və qiymətli daşlarla bəzəyirdirlər və daşlarda heyvət qoparan nəqs-o-nigar yaradırdılar, bir cür ki hər kəs o nəqs-o-nigar və şəkilləri göründü onları içində və mühitində olan dastan və əfsanələri anlayardı, ocūmlədən URNAMMU ur şəhərinin xanının (sonralar sultan oldu) məzari və məqbərə və aramgahıdır ki bu şəxsiyyətin həyat mərahilini daşda yazılıb və çəkilən naxışlardan anlamak olur və onun e'tiqadatını ələ gətirmək mümkün olur. Məqberənin niquşu (naxışları) urnammonu bir halda nişan verir ki bir əlinə xurma ağacının binəsinə və güldənəna su tökü və özüldə nanar ilahəsinin yanında əyləşib, bir əlində balta və o biri əlində bənnalıq vəsayılı misli-i-təraz və sağlam və ip və hakəza var. Bu əlamətlər və vəsayıl yetirir ki ilahə bir mə'bədin yapmak dəsturunu bu şaha verir və oda istəyir fərmani icra etsin, bir az aşağıda daşda olan nuquşda, şəxsin libası və geyimidir ki qoyunun yünündən möhkəm və qabil-i-təvəccüb vəziyyətdə toxunub, bu libas və geyim məhələdə mə'mul və mütsərəf olan libasi yetirməklə bu qovrun qudrat və mərdanəliklə yaşamaklarını yetirir.

külliyyat-i-tarix-i-umumi, təlif-e-hüsenəli mümtəhənə, birinci cilid, 60-ncı səhifə

سومرلر

استانبول شهرى نىن موزه سينده اولان گيل لوحه لردن استخراج ائديب
و انتشار وئردى.

بو سومر سلطانى ٢٥٥٥ ايل ميلاددان اونجە و ٣٥٥ ايل حمورابى دن
قاباق، بو مجموعه نى و بو قانون نامە نى گيل لوحه لerde يازديرىپ و اونون
آردىندا حمورابى بو گۈزل موققىته ناثىل اولوبدور.

SÜMERLƏR

İstanbul şəhərinin muzəsində olan gil lövhələrdən istixrac edib və intişar verdi.

Bu sümer sultani 2050 il miladdan önce və 300 il həmrəbidən qabaq bu məcmuəni və bu qanunnaməni gil lövhələrdə yazdırıb və onun ardında həmrəbi bu gözəl müvəffəqiyyətə nail olubdur.

سومرلر

قانون توركجه بير كلمه دير

قانون لفظى و كلمه سى باره ده آچىكلاماك

شايىد بىو كلمه نىن عربجە اولمادىغىنىا گۇۋە قرآن كريمىدە ذكر اولونىما مىشىدىر، چون بىو كلمە اصلاً و اساساً توركجه بىر اصطلاح دىر و اوونون وجودە گلىب عموم اوچون اصطلاح اولدوغونون سبب و فلسفە سى بودور؛ عالىدە، دونيائىن هەر يېرىندە بىلىرىك كى قانون آسان و سەھولتله يارانما يىبىدىر، اۆز اۆزونە و خوشلوقلا تصویب، تقریر و تعیین اولما يىب، بلکە بىر قانون الله گلىب دوغرو لماسىندا چوخ چوخ انسانلار، مىللەتلەر، اقوام و شرافتلى ارنىلر اوونون يولوندا و اياكلاشما غىيندا قان و حتى جان و تىرىپىلر؛

يعنى تا بىر قانون وجودە گلە، ھېمىشە اوندان قاباق انقلاب اولوب و قانلار تۈكۈلوب تا او يارانىب، وجودە گلىب و حاكم اولوب دور؛

عليهذا بىو كلمە اصلىيندە قان اؤنْ يعني اۆل قان، سونرا مقرر و تصویب اولونموش، ايستكلىر و يا هەر نە كى اوナ خاطر و اوونون اوچون قان تۈكۈلوب، هە زاد كى اولور اولسون، قاندان سونرا يارانىب. البتە بىو كلمە نىن اوستە آرتىق تأكيد اولوب و چوخ ايشلىنىپ تا اينكى كىترت استعمال سېبىيندە و مرور زاماندا، اليف يعني همزە حذف اولوب و آرادان گىتىپ و قانون شىكىلىنە دوشوب دور. اما او كىسلەر كى بى سبب و علتە آگاه دىئىيللەر و گمان اىدىرىلر كى بى كلمە "قانون" كلمە سىينىن اقتباس اولوب، اوئىلار كاملاً سەھو و اشتباھ دادىرىلار چونكى كانون كلمە سى سامى دىللىرىنىدە آى آدى دئمكدىر لىذى هېچگونە وجە مشابهت بىو ايكى كلمە نىن آراسىندا يوخدور.

SÜMERLƏR

Qanun türkçə bir kəlmədir

Qanun ləfzi və kəlməsi barədə açıklaşdırmaq

Şayəd bu kəlmənin ərəbcə olmadığına görə qur'an-i-kərimdə zikr olunmamışdır, çün bu kəlmə əslən və əsasən türkçə bir istilahdır və onun vucudə gəlib umum üçün istilah olduğunun səbəb və fəlsəfəsi budur:

Aləmdə, dünyanın hər yerində bilirik ki qanun asan və suhulətlə yaranmayıbdır, öz özünə və xoşluqla təsvib, təqrir və tə'yin olmayıb bəlkə bir qanunun ələ gəlib doğrulmasında çox çox insanlar, millətlər, əqvam və şərafətli ərənlər onun yolunda və ayaklaşmağında qan və hətta can veriblər.

Yəni ta bir qanun vucudə gələ, həmişə ondan qabaq inqilab olub və qanlar tökülbən ta o yaranıb, vucudə glib və hakim olubdur;

Əlahaza bu kəlmə əslində "qan ön" yəni əvvəl qan, sonra müqərrər və təsvib olunmuş, istəklər və ya hər nə ki ona xatir və onun üçün qan tökülbən, hər zad ki olur olsun, qandan sonra yaranıb. Əlbəttə bu kəlmənin üstündə artıq tə'kid olub və çox işlənib ta inki kisrət-i-iste'mal səbəbində və murur-i-zamanda ərif yəni həmzə(İ) həzf olub və aradan gedib və qanun şəkilinə düşübdür. Amma o kəslər ki bu səbəb və illətə agah deyillər və güman edirlər ki bu kələmə "kanun" kəlməsindən iqtibas olub, onlar kamilən səhv və iştibahdadırlar çünki kanun kəlməsi sami dillərində ay adı deməkdir liza heçgənə vəch-i-müşəbihət bu iki kəlmənin arasında yoxdur.

سومرلر

سومرلر و اۇلچولر

الف: عدد، رقم و سای اۇلچوسو

ب: تقوم و زامان اۇلچوسو

ج: ساعت و گونش اۇلچوسو

د: فصل لر و آيىلار اۇلچوسو

ه: بايرام، بىر ايلين قورتارماسى اوپىرى اىلين باشلاتىماسى

و: اعتدال ربيعى و اعتدال خريفى (گىتجە اىلە گوندوزون بىر اندازه اولماسى)

ز: ترازو، مادى شىيلرىن اۇلچوسو

ح: يېڭىن و يول اۇلچوسو(آغاج)

ط: اون اوچونجو عددىن حاققىندا

ى: مىتىر و قوماڭ اۇلچوسو

ك: قاب، سو و مايىعات اۇلچوسو

آچىكلااماك

سومر مىللەتى نىن عجايىب و غرایىب ابتكاراتىندان بىرىسى ده اونلارىن ھر زادى و ھر شىئى آلتى رقمىدە خلاصە ائتمىللىرى دىر، يعنى بطور كلى ھر نە دە آلتىنجى رقمە و عددە تكىھ ائدىب و اونو ھر نە دە ملاك قرار و تىرىپىلر، مثلاً ساعتى ٦٠ دقيقە و دقيقەنى ٥٠ ثانىيە دە و ھىكىذا گىتجە گوندوزون دۈرد آلتى دان (6×60) عبارت اولماغى يعنى 360 ساعتىن تشكىل تاپماڭى بو مقولە دندىر.

بىر گونون سفرى آلتى آغاج و ھر آغاج آلتى كىلىم مىتىر و ھابىلە بىر اىل اون ايکى آى يعنى ايکى مرتبە آلتى و ھر اىل ١٤ آلتىدان دوغرولۇر، حتى

SÜMERLƏR

Sümerlər və ölçülər

- A:ədəd,rəqəm və say ölçüsü
- B:təqvim və zaman ölçüsü
- C:saət və günəş ölçüsü
- H:bayram,bir ilin qurtarması obiri ilin başlanması
- V:e'tidal-i-rəbii və e'tidal-i-xərifi(gecə iylə gündüzün bir əndazə olması)
- Z:tərazu,maddi şeylərin ölçüsü
- H:yer və yol ölçüsü(ağac)
- T:onuçüncü ədədin haqqında
- Y:metir və qumas ölçüsü
- K:qab,su və mayəat ölçüsü

Açıklamak

Sümer millətinin əcayib və qərayib ibtikaratından birisidə onların hər zadi və hər şeyi altı rəqəmdə xulasə etməkləridir yəni betovr-i-külli hər nədə altinci rəqəmə və ədədə təkyə edib və onu hər nədə milak qərar veriblər, məsələn saəti 60 dəqiqə və dəqiqəni 60 saniyədə və hakəza gecə gündüzün dördaltidan($4*6$) ibarət olmayı yəni 24 saətdən təşkil tapmayı bu məqulədəndir.

Bir günün səfəri altı ağac və hər ağac altı kilovmetir
və habelə bir il on iki ay yəni iki mərtəbə altı
və hər il 61 altidan doğrulur, hətta

سومرلر

مقدس قرآن میزدا ۶۶۶ آیه دن تشکیل تاپیب، هفته نین آلتى گونو ایش گونودور؛
الله تبارک و تعالی کل مخلوقاتى و يارانمیشى آلتى گوندە يارادىب و
خلق ائدیب و بو مقوله قرآن مجید، اسلامین مقدس كیتابیندا تکراراً دىيلىبىدىر.
شىعه لرىن اماملارى، اوң اىكى يعنى اىكى آلتى، حضرات معصومين
عليهم السلام دان عبارت دىر.

بنى اسرائىل اوң اىكى سبط و اوچاقدان يعنى اىكى آلتى اسباطدن
تشکیل تاپیب. بىرده حضرت موسا عليه السلام، سو تاپماكdan خاطره، اوز
عصاسىنى داشا وورور، اوң اىكى سو چئشىمە سى داشدان قاینايير چىخىر يعنى
ايکى آلتى چئشىمە.

اوشاقلار آلتى ياشلاريندا مكتبه گئديرلر و حامله عورتىن اوشاقي آلتى
آيليق دونيايە گلسە قالار و اولمز، امام حسین عليه السلام و حضرت يحىا عليه
السلام آلتى آيلىغىدا دونيايە نزول اجلال بويوروبىلار.

مولا و سرور عالم حضرت سيدالشھدا امام حسین عليه السلامين
مبارك مرقدى آلتى گوشە دىر، بىت عتىق يعنى كعبه معظمە مسجدالحرام دا
حقىقتىدە آلتى گوشە دىر، حجر اسمائىل نظردە گىرك اولسون.

گىچە ايله گوندوزون برابر اولماگى دا آلتى آى چكىر، بىرده اگر ارلە
آرواد متاركە ائتسە لر و ايشلىرى طلاقە چاتسا، اوشاقين حضانتى آلتى ايل دىر.
هر انسان اوң سكىگىز ياشىندا يعنى اوج آلتى ايلدىن سونرا قانوناً رشيد
اولور و هيڭىذا مىخى خطى الفباسي نين حروفو اوتوز آلتى دىر يعنى آلتى يشىد
آلتى، قرآن مجىدە آلتى واخت نماز يازىلىب، (صبح، ظهر، عصر، مغرب، عشاء
و گىچە نمازى).

SÜMERLƏR

Müqəddəs qur'animizdə 6666 ayədən təşkil tapıb, həftənin altı günü iş günüdür;

Allah təbarək və təala küll-i-məxluqat və yaranmışı altı gündə yaradıb və xəlq edib və bu məqulə qur'an-i-məcid, islamın müqəddəs kitabında tikrarən deyilibdir. Şiələrin imamları on iki yəni iki altı, həzərat-i-mə'sum əleyhim-o-ssəlamdan ibarətdir.

Bəniisrayıl oniki sibt və ocaqdan yəni iki altı əsbatidən təşkil tapıb. birdə həzrət-i-musa əleyh-i-ssəlam su tapmaxdan xatırə öz əsasını daşa vurur oniki su çeşməsi daşdan qaynayıır çıxır yəni iki altı çeşmə.

Uşaqlar altı yaşlarında məktəbə gedərlər və hamilə ovrətin uşaqı altı aylıq dünyaya gəlsə qalar və ölməz, imam hüseyn əleyh-i-ssəlam və həzrət-i-yəhya əleyh-i-ssəlam altı aylığda dünyaya nizul-i-iclav buyurublar.

Mövla və sərvər-i-aləm həzrət-i-seyyid-işşühəda imam hüseyn əleyh-i-ssəlamin mübarək mərqədi altı guşədir. beyt-i-ətiq yəni kə'bey-i-müəzzzəmə məscid-ul-həramda həqiqətdə altı guşədir, hücr-i-ismayıl nəzərdə gərək olsun.

Gecə iylə gündüzün bərabər olmağıda altı ay çəkir, birdə əgər ərlə arvad mütarikə etsələr və işləri təlaqə çatsa, uşaqın hizanəti altı ildir.

Hər insan on səggiz yaşında yəni üç altı ildən sonra qanunən rəşid olur və hakəza mixi xətti əlifbasının hurufi otuz altıdır yəni altı yerdə altı, qur'an-i-məciddə altı vaxt nəmaz yazılıb (sübh, zöhr, əsir, məğrib, işa və gecə nəmazı).

سومرلر

مواقیت احرام آلتى مکان دىر، يعنى حجه و عمره يه، احرام باغلانان يشلر جمعاً آلتى امكنه دىر، مسلمانلار کى زيارت بيت الله الحرام يعنى كعبه يه مشرف اولورلار گرك حج يا عمره اوچون احرام باغلايالار، هئچ مسلمانين احرامسىز، حرمه حق دخول يوخودور، مسجدالحرام يوللارى نىن اوستوندە مشخص و معين علامتلر قويولوب کى او علامت و نشانه لردن بدون احرام اۋتمك قدغن، ممنوع و حرامدىر، بو يوللارين كناريinde احرام باغلاماغا آلتى معين اولونان يشلر بونلاردىرلار:

- ١ - ذوالحليفة (مسجدالشجره): مدینە(يشـ بـ) اهالىسى اوچون
- ٢ - الجحفة: شام خلائقى اوچون
- ٣ - يلمىم: يمنلى لر اوچون
- ٤ - قرن المنازل: طايىفده ياشاييانلار اوچون
- ٥ - العقيق: عراق اۆلکە سى نىن خلقى اوچون
- ٦ - مكه: مكه شهرىндە و اطراف مكه ده ياشاييانلار اوچون.

عجىب غريب اتفاق

عجايب اتفاقاتدان بىرى ده بودور کى هامى عالimin ان اوستون شخصىتى و شهيدلر قهرمانى، دوست دوشمانى ايشىيندە حيران قويان، امام حسين عليه السلامين مرقد مبارڪى، سومرلر تورپاغىندا، آلتى گوشە لى بنا اولوب، بو اوزودە بو عددين مبارڪ رقم اولماغيينا بؤيووك بىر نشانه و دليل دير کى ميلياردلارلا انسان بو آلتى گوشە لى قبرىن باشينا طواف ائديب دولانىرلار.

SÜMERLƏR

Məvaqit-i-ehram altı məkandır Yəni həccə və ömrəyə ehram bağlanan yerlər cəmən altı əmkinədir; Müsəlmanlar ki ziyarət-i-beyt-o-llah-i-həram yəni kəbəyə müşərrəf olurlar gərək həcc ya ömrə üçün ehram bağlayalar, heç müsəlmanın ehramsız hərəmə həqq-i-duxul yoxudur, məscid-ul-həram yollarının üstündə müşəxxəs və müəyyən əlamətlər qoyulub ki o əlamət və nişanələrdən bidun-i-ehram ötmək qədəğən, məmnu' və həramdır, bu yolların kənarında ehram bağlamağa altı müəyyən olunan yerlər bunlardır:

1-	zü-l-hüləyfə(məscid-o-şşəcərə):
mədinə(yəsrüb) əhalisi üçün
2-	əl-cohfə: şam xəlayiqi üçün
3-	yələmləm: yəmənlilər üçün
4-	qərn-ol-mənazil: taifdə
yaşayanlar üçün
5-	əl-əqiq: əraq ölkəsinin xalqi üçün
6-	məkkə: məkkə şəhərində və ətraf-
i-məkkədə yaşayanlar üçün

Əcib qərib ittifaq

Əcayib-i-ittifaqatdan biridə budur ki hami aləmin ən üstün şəxsiyyəti və şəhidlər qəhrəmani, dost və düşmani işində heyran qoyan imam hüseyn əleyh-i-ssəlamin mərqəd-i-mübarəki sümerlər torpağında altı guşəli bina olub, bu özüdə bu ədədin mübarək rəqəm olmağına böyük bir nişanə və dəlildir ki milyardlarla insan bu altı guşəli qəbrin başına təvaf edib dolanırlar.

سومرلر

اون اوچونجو رقم و عددین حکایتی

اما اون اوچونجو رقم و عددین حکایتی بودور کی آذربایجانین
کندلریندە خرمان اوستو، مالک و اربابلار گلردىلر محصولدان بھره چىخىپ
آبارالار، رعيت و هامپا بير حلب، چللک و يا بير اوزگە قاب گۇتوروردو و
دژ بوغدانى يا آربانى و يا هر محصول دىگرى اولچوردو و اولچدو كجه ده
ساييردى، اون ايکى يه قده ر خوش اوخوردو، اون اوچە چاتاندا رقم و
عددین اوزونو اوخومازدى بلکە دئىه ردى "اون اوچ دىيىل" يعنى كى اون
اوچدور، بو رقم و عددى مثبت شكىلده سؤيلە مزدىلر چون آلتىدان خارج
اولدوغونا گۈرە نحس ساييليردى؛

اما بو عدد و رقمىن فلسفة سى

سومرلرین بو عدد و رقمە توجه و دقتلىرى فطرت و طبىعتدن نشأت
آلېب چون عالم، مادە، عناصر طبىعى و هر زادين أسطۇقسى آلتى جهتدن
تشكىل تاپىپ(جهات ستە)، عليهذا هر انسان آلتى طرفدن محدود، محصور
و مقىددىر(شرق، غرب، شمال، جنوب، فوق و تحت) بونا گۈرە هەنج بير طبىعى
فرده، ايستر انسان و يا غير انسانە حرکت، تکامل و انكىشاف بو آلتى
جهتدن غىريدە مقدور و ممکن اولماز، لذا بو امرده دقت اشىب و توجه
سالماڭ و جهات ستەنى محور اعداد و ارقام اتىمك اثبات ائدير كى بو
مېللەت نە اندازە دە اسرار طبىعتى درك اتىميش ايمىشلر و علم عالىينە
تسلطلىرى وار ايمىش. او كسلر كى بو اقوامىن حيات دئوروندە مطالعه لرى
وار ولى بو نكتە يە توجه و عنایت ائتمە يىبلر، متعجبانە حىرت ائديرلر كى

SÜMERLƏR

On üçüncü rəqəm və ədədin hikayəti

Amma on üçüncü rəqəm və ədədin hikayəti budur ki azərbaycanın kəndlərində xırman üstü, malik və ərbablar gələrdilər məhsuldan bəhrə çıxıb aparalar, rəiyyət və hampa bir hələb, çəllək və ya bir özgə qab götürdü və dej bugdani ya arpanı və ya hər məhsul-idigəri ölçürdü və ölçüdükcədə sayırdı, on ikiyə qədər xoş oxurdu on üçə çatanda rəqəm və ədədin özünü oxumazdi bəlkə deyərdi "on üç deyil" yəni ki on üçdur, bu rəqəm və ədədi müsbət şəkildə söyləməzdilər çün altidan xaric olduğuna görə nəhs sayılırdı.

Amma bu ədəd və rəqəmin fəlsəfəsi

Sümerlərin bu ədəd və rəqəmə təvəccüh və diqqətləri fitrət və təbiətdən nəşət alıb çün aləm, maddə, ənasür-i-təbii və hər zadin ostoqosi altı cəhətdən təşkil tapıb (cəhat-i-sittə), əlahaza hər insan altı tərəfdən məhdud, məhsur və müqəyyəddir (şərq, qərb, şumal, cənub,fovq və təht) buna görə heç bir təbii fərdə, istər insn və ya qeyr-i-insanə hərəkət, təkamul və inkişaf bu altı cəhətdən qeyridə məqdur və mümkün olmaz, liza bu əmrədə diqqət edib və təvəccüh salmak və cəhat sittəni mehvər-i-ərqam və ə'dad etmək isbat edir ki bu millət nə əndazədə əsrar-i-təbiəti dərk etmişiyimşlər və elm aləminə təsəllütləri variymış. O kəslər ki bu əqvamin həyat dövüründə mütaliələri var vəli bu nüktəyə təvəccüh və inayət etməyiblər, mütəəccibənə heyrət edirlər ki

سومرلر

بو ميللت بو فهم و نبوغ و تمدن صاحبي اولدوكلاري ايله بيله ندن
عمر بويو، بو عددى و رقمى اوز حيات و زندگانلىقلاريندا محور قرار
³⁸ و تريبلر؛

او واخت كى انسان اوزونو تانيدى و اطرافينا پى آپاردى و جهتلرى
درك ائتدى، اوندا بو ملّته بو عدد و رقمى درك ائتديكلرىنە خاطر احسن و
آفرين يوللايار.

³⁸ ((اون اوچونجو عددىن باره سىنده بىلە بىر فلسفى دوشونجە دە وار كى اسکى زامانلاردا هر ياشايىش دۇورونو اون ايکى مىن ايل بىلىپ و اون اوچونجو مىن ايللىكىن باشلانماسى دونيا قورقوسونون پوزولماسى و يىنى بىر قورقۇنون قورولماسى ايله عىنى زاماندا اولدوغونا گورە هر بىر عددى بىر مىن ايللىكىن نومابىنده سى كىمى تانىبىب اون اوچونجو عددى دە اون اوچونجو مىن ايللىكىن (كايىناتىن داغىلالان مىن ايللىكى) علامتى اولدوغونا گۈرە شوگونسوز بىلدىلەر. يازىن ايلك اون اوچ گونو و اون اوچونجو گون ياشايىش موحىطلىرىنندن اوزاقلاشىب طبىعت قوبىنونا سېيغىنماق و بوجدا گۆيە رەتك (يىنى ياشىللېق و يىنى ياشايىش نىشانى اولراق) بو فلسەه و دوشونجە نىن سمبولو و خاطيرلاماسى دىر)).

SÜMERLƏR

Bu millət bu fəhm və nubuğ və təməddün sahibi olduklarıyla belə nədən ömür boyu bu ədədi və rəqəmi öz həyat və zindəganlıqlarında mehvər qərar veriblər³⁸;

Ovaxt ki insan özünü tanıdı və ətrafinə pey apardı və cəhətləri dərk etdi, onda bu millətə bu ədəd və rəqəmi dərk etdiklərinə xatir əhsən və afərin yollayar.

38-((onuçüncü ədədin barəsində belə bir fəsəfi düşüncə də var ki əski zamanlarda hər yaşayış dövrünü on iki min il bilib və onuçüncü min illiyin başlanması dünya qurqusunun pozulması və yeni bir qurqunun qurulması iylə eyni zamanda olduğuna görə hər bir ədədi, bir min illiyin nümayəndəsi kimi tanıyıb onuçüncü ədədi də onuçüncü min illiyin(kayinatın dağılan min illiyi) əlaməti olduğuna görə şügünsüz bilərdilər. Yazın ilk onuç günü və onuçüncü gün yaşayış mühitlərindən uzaqlaşış təbiət qoynuna sığınmaq və bugda göyərtmək(yeni yaşılıq və yeni yaşayış nişanı olaraq) bu fəlsəfə və düşüncənin səmbolu və xatırlamasıdır)).

سومرلر

سومرلر و زامان اۇلچوسو- تقویم - ترازو

الف: اعتدال ربيعي = بايرام - يازين اولى

ب: اعتدال خريفى = پايزىن اولى

ج: انقلاب صيفى = يايىن اولى

د: انقلاب شتوى = قىشىن اولى

بو ايکى اعتدال يعنى ايلده ايکى يول گئىچە ايله گوندوزون برابر اولماقى،
ايلى ايکى قىسمته بؤلور:

۱ - بايرامدان پايزىن اولىنە قده ر يعنى اعتدال ربىعىدن اعتدال خريفى يه
قدە ر ، بىرىنجى ايل يارىسى(نېمە اول سال).

۲ - اعتدال خريفىدن بايراما قده ر، ايکىنجى ايل يارىسى(نېمە دوم سال).
البته بىرىنجى ايل يارىسى ۱۸۶ گوندور، اما ايکىنجى ايل يارىسى ۱۷۹

گوندور كى هر دۆرد ايلدىن بىر يعنى كېيىسە ايلينىدە ۱۸۵ گون اولور، يعنى هر
ايل، كېيىسە ايلينىدە ۳۶۶ گون و معمولى ايلده ۳۶۵ گوندور؛ بو تفاوت هر ايلين
اويان و بوياتىندادا يېڭى كورە سىنىن گونون اطرافينا دولانماكdan نشأت تاپىر كى
نتىجە دە ياشادىغىمىز كورە نىن شمال يارىسى(نېمکرە شمالى)، جنوب
yarisindan(نېمکرە جنوبىدەن) اىستى اولور يعنى جنوب قىسمتىندە ايلين اولى
yarisi ۱۷۹ گوندور و كېيىسە ايلينىدە ۱۸۰ گون اولور، اما ايکىنجى يارىسى
۱۸۶ گوندور.

ايلىرىن آدى و دۆورە سى

گۈزورووك كى آلتى عدد و رقم بوردادا عمل اولور، اونلارىن تارىخ
و تقويملىرىنده، ايلىرى اون ايکى دۆورە يە تقسيم اولور، يعنى ايکى دفعە آلتىنجى

SÜMERLƏR

Sümerlər və zaman ölçüsü-Təqvim-Tərazu

A:e'tidal-i-rəbii=bayram=yazın əvvəli

B:e'tidal-i-xərifi=payızın əvvəli

C:inqilab-i-seyfi=yayın əvvəli

D:inqilab-i-şətəvi=qışın əvvəli

Bu iki e'tidal yə'ni ildə iki yol gecə iylə gündüzün bərabər olmayı ili iki qismətə bölür:

1-bayramdan payızın əvvəlinə qədər yə'ni e'tidal-i-rəbiidən e'tidal-i-xərifiyə qədər, birinci il yarısı(nime-yi-əvvəl-i-sal).

2-e'tidal-i-xərifidən bayrama qədər, ikinci il yarısı(nime-yi-dövvüm-i-sal).

Əlbəttə birinci il yarısı 186 gündür amma ikinci il yarısı 179 gündür ki hər dörd ildən bir yə'ni kəbisə ilində 180 gün olur yə'ni hər il kəbisə ilində 366 gün və mə'muli ildə 365 gündür;bu təfavüt hər ilin oyan və buyanında yer kürəsinin günün ətrafına dolanmakdan nəşət tapır ki nəticədə yaşadığımız kürənin şümal yarısı(nimkore-yi-şomali), cənub yarısından(nimkore-yi-cənubidən) isti olur yə'ni cənub qismətində ilin əvvəl yarısı 179 gündür və kəbisə ilində 180 gün olur amma ikinci yarısı 186 gündür.

Illərin adı və dövrəsi

Görürük ki altı ədəd və rəqəm burdada əməl olur, onların tarix və təqvimlərində illər on iki dövrəyə təqsim olur, yə'ni iki dəfə altinci

سومرلر

عدد، هر ايلده بير حيوانين آدى ايله تانيتير و معروف اولور تا
اون ايکى يه قده ر.

هر کس ده قادردير کي تاپا هانسى ايلده و هانسى حيوانا مربوط اولان
زاماندا دوغولوب و دونيايه گليب و طالعى ندير، يئنە عدد و رقم آلتى بو
ايشده ده كيليد آچار اولور:

هر کس ائيليه بىلر دوغولدوغو ايلين رقمينه عدد آلتىنى اضافه ائده و
اونون جمعين اون ايکى يه تقسيم ائده، باقيماندە هر نه اولسا، او حيوانين ايلى
اونون ايلى دير، صفر اولسا تونگوز ايلى اولار.

بىر مثال:

بىر شخص کى ۱۳۲۵ -نجى ايلده دونيايه گليب اگر اونا عدد آلتىنى
اضافه اتسك ۱۳۲۶ اوilar و ۱۲ -يە تقسيم اولسا باقيماندە اوilar ۶ کى برابر
اوilar ايلان ايلى ايله.

$$6 + (12 \times 10) = 1326 \quad 1325 + 6 = 1326$$

ايلان ايلى - 6

SÜMERLƏR

Ədəd, hər il bir heyvanın adı iyla tanınır və mə'ruf olur ta on ikiyə qədər.

Hər kəsdə qadirdir ki tapa və bilə hansı ildə və hansı heyvana mərbut olan zamanda doğulub və dünyaya gəlib və talei nədir, yenə ədəd və rəqəm-i-altı bu işdədə kilid açar olur:

Hər kəs eyliyə bilər doğulduğu ilin rəqəminə ədəd-i-altını izafə edə və onun cəm'ini on ikiyə təqsim edə, baqimandə hər nə olsa o heyvanın ili onun ilidir, sıfır olsa tonquz ili olar.

Bir misal:

Bir şəxs ki 1320-nci ildə dünyaya gəlib əgər ona ədəd-i-altını izafə etsək 1326 olar və 12-yə təqsim olsa baqimandə olar 6 ki bərabər olar ilan ili iyə.

$$1320+6=1326, \quad 1326=(12*110) + \underline{6}$$

6=ilan ili

سومرلر

اون ایکی ایل حیوانی نین آدلاری

اسکی و قدیم آدی	تورکجه	فارسجا	عربجه	چینجه	انگلیسجه	ماوس = میسه -
۱- سیچقان = کسکو - کسلو - از		موس	فاره	ڙه	MOUSE	
۲- اود - سفر	اوكوز	گاو	بقر	جیو	COW OX	کاو - کوو -
۳- پارس = بارس	پارس	یوزبلنگ	نم	بم	HUNTING PANTHER	هونینگ - پندر -
۴- تشقان - نقشیجان - تاؤشقان	دووشان	خرگوش	ارنب	ماو	RABBIT HARRE	رایبیت - ریبیت - هئیر -
۵- لو = لوى = ناك	ناکتا	نهنگ	بنات الماء - بال	چن	CROCODIL WHALE	کروکودىل - وال = بال -
۶- بیلان = ایلان	ایلان	مار	حبه	ضيصن - ضيin	SERPENT SNAKE =	سرپنت - اسنیک
۷- یونت = یوند	آت	اسب	فرس	وو	HORSE	هورس -
۸- قوبون	داوار	گوسفند	غنم	وی	SHEEP	شیپ -
۹- بیجین = بیجین	میمون	حمدونه	قرد	شن	MONKEY	مانکی -
۱۰- تفاوقى = تفاوقى - دافقوق	توپوغ	مرغ	ناقوق، دجاجه	بود	HEN	هن -
۱۱- ایت	ایت	سگ	كلب	شو	DOG	داغ -
۱۲- دونگوز = دووووز دونگوز	دووووز	خوک	خنزير	خالى	HOG PIG	هاگ - پیگ -

SÜMERLƏR

on iki il heyvaninin adları

ƏSKİ VƏ QƏDIM ADI	TÜRKÇƏ	FARSCA	ƏRƏBCƏ	ÇİNCƏ	INGİLISCƏ
1-sıçan_kəskov _kəslov_əj	siçan	Muş	Farə	Jə	Mavs, Misə
2-od-seğər	öküz	gav	Bəqər	hiv	Kav,kov, Qks
3-pars_bars	pars	Yuzpələng	Nəmr	Bəm	Hunting, Pendir
4-toşqan-toşıçan _tavşıqan	dovşan	Xərguş	ərnəb	mav	Rabit, Heyr
5-lu_luy_nak	nakqa	Nəhəng	Bənat-ol- ma, bal	çen	Krokodil, Val _bal
6-yilan_ilan	ilan	mar	Həbe	Zisn zin	Serpent
7-yunt_yund	at	əsb	fors	vu	Hors
8-qoy_qoyun	davar	Gusfənd	Ğənəm	vi	Şip
9-bicin_bičin	meymun	Həmdune	Qrəd	şen	Manki
10-Tifaqoy-tixaqoy _daquq	toyuğ	morğ	Taquq ,dəcacət	bud	hen
11-it	it	Səg	Kəlb	şiv	dag
12-tonquz_dovuz _donquz	dovuz	Xuk	xenzir	xali	Hag, pig

سومرلر

بو اون ايکي حيوانلارين ادلارينين توركجه سين يوخ، بلکه فارسجايا
چثوريلميش آدينى، مرحوم آبونصر فراھى³⁹ نصاب الصبيان كيتايىندا -
دئمك اوilar كى بير كىچىك و خىردا دايرة المعرف دير - حافظه ده قالماك و
حفظىينين آسان اولماگى اوچون نظمه چكىب:

موش و بقر و پلنگ و خرگوش

زىن چهار چو بگذرى نهنگ آيد و مار

آنگاه به اسب و گوسفند است حساب

حمدونه و مرغ و سگ و خوك آخر كار

بو شعرده مرحوم آبونصر فراھى، ميمون يثيرينه يازىلپ «حمدونه» و
پارس كلمه سى نين يثيرينه پلنگ ايشلەدىپ، البتە بو شعر فارسجا اولدوغونا
گۈره و پارس كلمه سى توركجه بىر كلمه اولدوغو اوچون شعرده اىشە
آبارماكдан احتراز ائدىلىپ⁴⁰. بو كلمه تمام لغتنامە لرده و دايرة المعرفىلرده
توركجه اولدوغو اىلە بىلە، نە علت و سېبىه هخامنیشى اقوامە عنوان اولوبدور؟
طعنە اوزو اىلە دئىيلىپ يا ثنا مقامىندا اصطلاح اولوبدور؟

نظره بىتلە گلىر كى سومرلر، ايلاملىلار و التصاقى دىللى اقوام خاورميانە
دە و ایران فلاتينىدا بومى و محلى اقوام اولدوكلارينا خاطر، بو كلمه چوخ
اسكى و قدىم الایامدان مصطلح و سۆزلۈ كلرده يازىلپ و دىللرده دئىيلىپدىر،

³⁹- آبونصر فراھى بدرالدين محمود يا مسعود ابن ابي بكرابن الحسين ابن جعفرالفراھى آلتىنچى و يىندىنچى قرنين عاليم و شاعرى دير، آنادان اولما كور ايميش، ٦١٨ ق.ق. وفات اندىپ - رحمت الله عليه -

⁴⁰- پارس آسيا و أمريكا قطعه لرىنده بولنور، پوسى بىتكى بير حيواندیر و بو حيوانىن طبىعتى قابلاندان زىادە شدید و غايت خونرېزدیر كى علم حيوانات كيتاپلارىندا محرر دير. (كتاب لغات تاريخيه و جغرافيه، جىلد ۲، صحفىه ۲، اثر احمد رفت) اونو خاص و عام معلم آدلاندىرىپ.

SÜMERLƏR

Bu, on iki heyvanların adlarının türkçəsini yox, bəlkə farscaya çevrilmiş adını mərhum "əbu nəsr fərahi"³⁹ "nisab-o-ssibyan" kitabında -demək olar ki bir kiçik və xırda dayirət-ul-məarifdir- hafizədə qalmak və hifzinin asan olmayı üçün nəzmə çəkib:

muş-o-bəqər-o-pələng-o-xərguş

*zin çahar ço bogzəri nəfəng ayəd-o-mar
angah be əsb-o-gusifənd əst hesab*

həmdunə-vo-morğ-o-səg-o-xuk axər-e-kar

Bu şeirdə mərhum əbunəsr fərahi, meymun yerinə yazıb "həmdunə" və "pars" kəlməsinin yerinə pələng işlədib, əlbəttə bu şeir farsca olduğuna görə və pars kəlməsi türkçə bir kəlmə olduğu üçün şeirdə işə aparmakdan ehtiraz edilib⁴⁰. Bu kəlmə tamam luğətnamələrdə və dayirət-ul-məariflərdə türkçə olduğuyla belə, nə illət və səbəbə həxamənişi əqvamə ünvan olubdur? Tənə üzüylə deyilib ya səna məqamında istilah olubdur?

Nəzərə belə gəlir ki sümerlər, iylamlılar və iltisəqi dilli əqvam xavərmiyanədə və iran fəlatında bumi və məhəlli əqvam olduklarına xatir, bu kəlmə çox əski və qədim-ol-əyyamdan müstələh və sözlüklərdə yazılıb və dillərdə deyilibdir,

39-əbunəsr fərahi bədrəddin məhmud ya məs'ud ibn-i-əbibəkr ibn-il-hüseyn ibn-i-ca'fər-ol-fərahi altınici və yeddinci qərnin alim və şairidir, anadan olma kor iymış, 618 H.Q də vəfat edib, rəhmət-o-llah əleyh

40-pars asiya və amrika qətələrində bulonur, pusti bənkli bir heyvandır və bu heyvanın təbiəti qaplandan ziyadə şəhid və qayət xunrizdir ki elm-i-heyvanat kitablarında mühərrərdir. (kitab-i-luğat-i-tarixiyyə və cuğrafiyyə, ikinci cilid, ikinci səhifə, əhməd rəfət) onu xas və am "möləm" adlandırıb.

سومنلر

هخامنيشيلر بو منطقه يه وارد اولاندان سونرا بو كلمه مجازاً مدهاً يما ذمماً اونلارا وئيرىلىدىرى، عليهذا بو كلمه نين كۆكۈ توركجه دىرى و اگر بىر قوما يما شخصه اطلاق اولسا مجاز تلقى اولور.

بو ايشين حكمت و فلسفة سى

نه اوچون ايللره، بو حيوانلارين آدلارى عنوان اولوبدور:
ايىك اۇنچە چوخ مناسب دىرى كى آشاغىدا وئيرىلن نمونە و اۇرنكلەر دقت
بويورولا:

الف: قرآن كريمىدە چوخ مبارك سورە لرىن عنوانى انواع و اقسام حيوانلار آدى ايلا معرفى اولوبلار، مثلاً البقرە = اۋەكۈز = گاۋ، الانعام = قارا مال، بئيۈك باش حيوان = چەھارپايان، النحل = آرى = زنبور، العنكبوت = هورومچىك، النمل = قارىشقا = مورچە و بونلارين امثالى قرآن مجىددە چوخدور، آى، گون، آدام، جىن، انبىا و اولىالار آدىندى سورە لر عنوان تاپىپلار.

ب: اسلام و عرب تارىخىنده هر آد و عنواندان چوخ معروف و مشهور عام الفيل آدى و عنوانى دىرى، البتە بو شهرت اورдан باشلاندى كى ابرەھەم آدىندى جىشە اۋلەكە سىينىن حاكمى، مكە مكرمە نى بخصوص كعبە معظمە نى تخرىب ائتمك اوچون حجازە لشگر چىدى و اونلارين اساس و گوجلو قدرتلرى فيل لردن تشکىل تاپىشىدىرى، بونلار حملە اىدىن ايلدە، نىتجە كى سورە مباركە فيلده ذكر اولونوب، الله تبارك و تعالى نين قدرتى ايلە گۈيىدىن قوم و تورپاق توفانى نين ياغماقى ايلا هامى الله دوشمانلارى نابود اولدولار، بو خاطرە گۈرە بو ايلين آدى اولدو عام الفيل و هيڭىذا بعضى يامان ايل اولاندا ياقىقى و غلا گىلندە يادوشمان تالان ائدىنده و يادوشمانا غلبە چالاندا او اىش، او عمل و يادوصاف،

SÜMERLƏR

Həxamənişilər bu məntəqəyə varid olandan sonra bu kələmə məcazən, mədhən ya zəmmən onlara verilibdir, əlahaza bu kəlmənin kökü türkcədir və əgər bir qovma ya şəxsə itlaq olsa məcaz tələqqi olur.

Bu işin hikmət və fəlsəfəsi

Nə üçün illərə bu heyvanların adları ünvan olubdur:

Ilk öncə çox münasibdir ki aşağıda verilən nimunə və örnəklərə diqqət buyurula:

A:qur'an-i-kərimdə çox mübarək surələrin ünvanı ənva və əqsam heyvanlar adıyla müərrifi olublar, məsələn "əl-bəqərə-öküz=gav", "əl-ən'am=qaramal, böyükbaş heyvan=çaharpayan", "əl-nəhl=ari=zənbur", "əl-ənkəbut=hörümçək", "əl-nəml=qarışqa=murçə" və bunların əmsali qur'an-i-məciddə çoxdur, "ay, gün, adam, cin, ənbiya və ovliyalər" adında surələr ünvan tapıblar.

B:islam və ərəb tarixində hər ad və ünvandan çox mə'ruf və məşhur "amm-ol-fil" adı və ünvanıdır, əlbəttə bu şöhrət ordan başlandı ki "əbrəhə" adında həbəşə ölkəsinin hakimi, məkke-yi-mükərrəməni bexusus kə'be-yi-müəzzzəməni təxrib etmək üçün hicazə ləşgər çəkdi və onların əsas və güclü qudrətləri fillərdən təşkil tapmışdır, bunlar həmlə edən ildə, necə ki sure-yi-mübarəke-yi-fildə zikr olunub, allah təbarək və təalanın qudrətiylə göydən qum və torpax tufanının yağmağı iyilə hamı allah düşmanları nabud oldular, bu xatirə görə bu ilin adı oldu amm-ol-fil və hakəza bə'zi yaman il olanda ya qəht-o-qəla gələndə ya düşman talan edəndə ya düşmana qələbə çalanda o əməl, iş və ya ovsaf,

سومرلر

او اتفاق دوشمان ايله آد و عنوان اولور، مثلاً: عام المجائعه = قيتبىغ ايلى و اونون امثالى.

بو مقدمه دن سونرا ايکى مطلب و مسئله ھر سبب، علت و فلسفة دن اونچە شاييان ذكردير:

اوقى بودور کى سومرلرين آلتى عدد و رقملىرى نين فلسفة سى بو مورددە ده مطمح نظردىر، چون بو حيوانلار ايکى آلتىدان تشکيل تاپىپ، يعنى اون ايکى دن، بونا خاطر گۈرۈنۈر کى عدد آلتى نين بورادادا حساب كىتايى واردىر.

ايکىنجى بودور کى بو اون ايکى حيوانين ترتىب و ترتىبى چون مينىلرلە ايل بوندان قاباقدان باشلانىب، لذا هئچ زامان مقدم و مؤخر اولمايىبىلار و هئچواخت اوز نظم و ترتىبلىرىنى ايتيرمە بىبلر. شك و شوبهه يوخدور کى بو حيوانلارين آدلارينىن ايللرە اختصاص تاپىماگى ، تعىينى و تخصيصى يوخ، بلکه تعىينى و تخصصى باينىداندىر کى بو آدلار، بو ايللرە وئرىلىب و عنوان اولوبىدور، اوزگە بىر عبارتلە دئىشك يعنى:

اوپاع و احوال زامان، تغيرات طبيعت و تغييرات فصول ياخشىلېغا يسا يامانلىيغا، خيرات و مضراتىندا و يا ساير عللرە گۈره آدى آپارىلان حيوانلارين هردن بىرينه ائلە بىر فرصت وئرىلىب کى او حيوانين اوزو و يا اونون ياخشى صفت يا اوصافى و يا يامان خصلت يا خصايلى بىر فورمادا و بىلە بىر نحو ايله او ايلده ظاهر اولوب و اظهار وجود ائديب کى او زونو و يا خصوصياتىنى او ايلده و ائلكە ده مطرح ائديب بىر جور کى خلق اوندان خير گۈروب ياشىر آپارىبىلار، اونا خاطر او زامان و او ايل ياددا قالىب و او حيوانين آدى ايله آدلانىب، اگرچە تناسب و علّت، مرور زاماندا ياددان چىخىب و خاطرلردن گئىدىب اما ھله ده وار، او ايل او حيوانين آدى ايله خاطرلانيز.

SÜMERLƏR

O ittifaq-i-düşmən iyə ad və ünvan olur,
məsələn: amm-ol-mücamia=qıtlığ ili və onun əmsali.

Bu müqəddəmədən sonra iki mətləb və məsələ
hər səbəb, illət və fəlsəfədən öncə şayan-i-zikrdir:

Əvvəl budur ki sümerlərin altı ədəd və
rəqəmlərinin fəlsəfəsi bu mövrüddə mətməh-i-nəzərdir
cün bu heyvanlar iki altidan təşkil tapıb yəni on ikidən,
buna xatır görünür ki ədəd-i-altının buradada hesab
kitabi vardır.

Ikinci budur ki bu on iki heyvanın tərtib və
tərəttübi cün minlərlə il bundan qabağdan başlanıb liza
heç zaman müqəddəm və müəxxər olmayıblar və heç
vaxt öz nəzm və tərtiblərini itirməyiblər. Şək və şübhə
yoxdur ki bu heyvanların adlarının illərə ixtisas
tapmağı tə'yini və təxsisi yox, bəlkə təəyyüni və
təxəssüsi babindandır ki bu adlar bu illərə verilib və
ünvan olubdur, özgə bir ibarətlə desək yəni:

Ovza' və əhval-i-zaman, təğyirat-i-təbiət və
təğyirat-i-fisul yaxşılığında ya yamaqnlığında, xeyrat
və məzərratində və ya sayir illətlərə görə adı aparılan
heyvanların hərdən birinə elə bir fürsət verilib ki o
heyvanın özü ya onun yaxşı sıfət və ovsafi və ya yaman
xislət ya xəsayili bir fomada və belə bir nəhviylə o ildə
zahir olub və izhar-i-vicud edib ki özünü və ya
xususiyyatını o ildə və ölkədə mətrəh edib bir cür ki
xalq ondan xeyir görüb ya zərər aparıblar, ona xatır o
zaman və o il yadda qalıb və o heyvanın adı iyə
adlanıb, əgərçə tənasüb və illət mirur-i-zamanda
yaddan çıxıb və xatirlərdən gedib amma hələdə var, o il
heyvanın adıyla xatilanır.

سومرلر

بو موضوع و مقوله ده آقای دوقتور ابوالفضل نبئی تقویم و تقویم نگاری در تاریخ کتابیندا ۸۳-نجو صحیفه ده یازیر:

محمد بن الحسین ابن محمدالکاشغری، دیوان لغات الترک (استانبول) ماده پرس ده یازیر و توضیح وثیرب و بیز(نبئی) اونون بوراده خلاصه سینی گتیربریک:

تورک اقوام و میللتلری بو تقویمی (اون ایکی حیوان عنوانیندا اولان تقویمی) ابداع و اختراع ائتمه میشدن قاباغ، دقیق بیر تقویملری يوخ ایدی تا اینکی تورک شاهلاری نین بیری گونلرین بیریندە، بیر حرب و ساواشین تاریخینی ثبت ائتمکدە سهو و اشتباها دوشور.

دؤوره سینده اولان شخصیتلردن ایسته بیر کی بیر تقویم ترتیب و ترسینلر و اونون اوچون بیر مبدأ قرار قویسونلار تا حتی الامکان سهو و اشنباھلارین قاباغی آلینسین. اعیان و اشراف و دربارین بؤیوكلری مشورتند سونرا تصمیم دوتدولار کی فلکین اون ایکی بورجلارینا مربوط اولان بیر تقویم یازسینلار، اما بو اون ایکی فلک بورجلارینین آدلاریندان استفاده ائتمک بعضی علنلره گوره تصویب اولمادی، ضمناً بو اوضاع و احوالین آراسیندا شکار مراسمی، آيلاً چۈلۇ حوضونون کناریندا ترتیب و تریلمیشدیر، اون ایکی نوع حیوان تمام حیواناتین ایجیندن موفق اولدولار کی بو آدی دئییلەن شکارگاهدا چايدان كىچە لر و اۆزلرینى ساحله يېتىرە لر، چون بو اون ایکی حیوان اوستون بیر موققىته چاتدىلار، لذا كوجىمك

SÜMERLƏR

Bu mövzu' və məqulədə aqa-yı-duqtur əbulfəzl nəbei "təqvim və təqvimnigarı dər tarix" kitabında 83-ncü səhifədə yazır:

Məhmud ibn-il-hüseyn ibn-i- məhəmməd-əl-kaşgəri, divan-i-luğat-o-ttürk(istanbul) madda birisdə yazıb və tovzih verib və biz(nəbei) onun buradə xulasəsini gətiririk:

Türk əqvam və millətləri bu təqvim(i on iki heyvan ünvanında olan təqvimi) ibda' və ixtira' etməmişdən qabağ, dəqiq bir təqvimləri yox iydi ta inki türk şahlarının biri günlərin birində bir hərb və savaşın tarixini səbt etməkdə səhv və iştbahə düşür.

dövrəsində olan şəxsiyyətlərdən istəyir ki bir təqvim tərtib versinlər və onun üçün bir məbdə' qərar qoysunlar ta həttəlimkan səhv və iştibahların qabağı alınsın.ə'yan və əşraf və dərbarın böyükəleri məşvərətdən sonra təsmim dutdular ki fələkin on iki burclarına mərbut olan bit təqvim yazsınlar amma bu on iki fələk burclarının adlarından istifadə etmək bə'zi illətlərə görə təsvib olmadı, zimnən bu ovza' və əhvalin arasında şikar mərasimi, "iyla" çölü hovuzunun kənarında tərtib verilmişdir, on iki növ' heyvan tamam heyvanatın içindən müvəffəq oldular ki bu adı deyilən şikargahda çaydan keçələr və özlərini sahilə yetirələr,çün bu on iki iki heyvan üstün bir müvəffəqiyyətə çatdılar liza keçmək

سومرلر

ترتیبی ایله ایللرە عنوان اولدولار، یعنی اول کئچن اوّل و ... آخر کئچن آخر اوّلدو.

بو باره ده بیر عجیبە اعتقاد

او يىردىن کى چىنىلى لر، ڇاپونلولار، ھىندلى لر و بطور كلى بودائى لر بو تقويم ایله ايشلمىكىن علاوه، اونونچون بير اوستون حرمت و تقدس ده قائل دىرلر، چون اعتقادلارى بودور کى حضرت بودا ھامى حيوانلارى، انسانلار تكىن اوّز گتىرىدىگى دينه دعوت اتىدى و تمام حيوانلارين اىچىنده فقط بو اون اىكى آدى آپارىلان حيوانلار ايمان گتىرىدىلر و اونون دينىنى قبول اتىدىلر و بودا دا اونا خاطر دونيانىن مقدرات و سرنوشتىنى بو اون اىكى حيوانىن اختيارىندا قويدو و بونا گؤره بودائى لر بو اون اىكى حيوانى اۋپوب گۈز اوستە قويارلار. مثلاً اونلارين مقدس معابد و زيارىڭاھلارىندا سىچقانلار دسته دسته دولانارلار و تېت اولكە سىننە - نتجە کى او اولكە يە مسافرت ائدنلر گۈرۈر و بىلىرلر - بو حيوانات، زوار و عبادته گىندىلىرىن باش گۈزۈنده گۈزىلر، مسلمانلارين گۈپىرچىنە حرمىدە قويدوكلارى حرمىتنىن آرتىق، اونلار سىچقانلارا حرمت قويورلار.

بو عجايىب-غرايىب حقىقت و مجازدان سونرا او جور و او طور ایله کى نظرە گلىر، بو اون اىكى حيوان تمام بشرىت و كل انسانلارين حيات و زندگانلىغىندا، ايستر مادى ايستر سە معنوى باخيمىندان ان اوستون و عالىتىرىن اثرلىر قويوبلار.

كل عالمين حيواناتينى آختارىب، تاپىب و آزمایش اتىسىه لر و اونلاردا اولان اوصاف و خصايلى بير بىرى ایله مقايسە اتىسىه لرده بو اون اىكى حيوانين ھم ياخشى ھم گۈزل و بو طرفدن ده هر بىرى نىن يامان و آجيقا گلن صفتلىرى و اوصاف و خصايل لرى اوّز گە سىننە تاپىلماز.

SÜMERLƏR

Tərtibi iylə illərə ünvan oldular, yəni əvvəl keçən əvvəl və ... axır keçən axır oldu.

Bu barədə bir əcibə e'tiqad

O yerdən ki çinlilər, japonlular, hindlilər və betovr-i-külli budailər bu təqvim iylə işləməkdən əlavə onunçün bir üstün hörmət və təqəddüsde qaildirlər, çün e'tiqadları budur ki həzrət-i-buda hamı heyvanları, insanlar təkin öz gətirdiği dinə dəvət etdi və tamam heyvanlarının içində fəqət bu on iki adı aparılan heyvanlar iyman gətirdilər və onun dinini qəbul etdilər və budada ona xatir dünyanın müqəddərat və sərneviştini bu on iki heyvanın ixtiyarında qoydu və buna görə budailər bu on iki heyvani öpüb göz üstə qoyarlar, məsələn onların müqəddəs məabid və ziyarətgahlarında sıçqanlar dəstə dəstə dolanalarlar və təbbət ölkəsində-necə ki o ölkəyə müsafirət edənlər görür və bilirlər- bu heyvanat zəvvvar və ibadətə gedənlərin baş-gözündə gəzərlər, müsəlmanların göyərçinə hərəmdə qoydukları hörmətdən artıq, onlar sıçqanlara hörmət qoyurlar.

Bu əcayib,qərayib həqiqət və məcazdan sonra ökürki və o tovriylə ki nəzərə gəlir, bu on iki heyvan tamam-i-bəşəriyyət və küll-i-insanların həyat və zindəganlığında, istər maddi istərsə mə'nəvi baxımından ən üstün və alitərin əsərlər qoyublar.

Küll-i-aləmin heyvanatını axtarıb, tapıb və azimayış etsələr və onlarda olan ovsaf və xəsayılı bir biri iylə müqayisə etsələrdə bu on iki heyvanın həm yaxşı həm gözəl və bu tərəfdəndə hər birinin yaman və acıqa gələn sifət və ovsaf-o-xəsayilləri özgəsində tapılmaz.

سومرلر

بو حیوانلاردا اولان منافع و مضرّات انسانلارین خمیره سى ايله بوغرولدور کي هئچ يول ايله انسانلارдан آيرىلان دئىيل، مثلاً سىچقانين غذا و مواد غذايى ذخирه ائتمىگى و اوّكوزون انسانا شريك زندگى اولماقى، پارس و پلنگىن انسانلارا تھور و شجاعت وئرمە سى، نهنگىن عالم خلقىتىدە عظمت، نىرو و گوج بىلسەمە سى، ايلانىن او جىّه سى ايله عاقلانە ياشاماغى، آتىن جذابىتى و قدرت و هاوالانماسى، قويونون وفور نعمت و انسانى كىچىنديرىمە سى، ميمونون خلاقىت، يارادىجىلىق و فيكىرىنин اصالىتى، توپوغون انسانلارين هر مقولە دە كنارىندا اولوب اونون سوفرە سىنى بزە يىب و رنگىن ائتمە سى، ايتىن وفاسى نىن عالىدە ضرب المثل اولماسى كى نە گۈزىل وطن پىست و وظيفە شناس دىر و دونقۇزون سادە و بى آلايش اولماسى بؤيووك بىر تكوير كىتابى دىر و انسانلارا هر ايل بىر دانشگاه اولورلار، يعنى هر ايل كى بو اون اىكى حيوانىن آدى ايلا عنوان و معرّفى اولور، او ايل مىللتلەر بىر نوع تداعى معانى اخلاقى، معنوى و جسمانى اولور، او دور کى ايللرین آدى حيوانلا باشلانىر.

SÜMERLƏR

Bu heyvanlarda olan mənafə' və məzərrat insanların xəmirəsi iylə yoğrulubdur ki heç yol iyla insanlardan ayrılan deyil, məsələn siçqanın qəza və məvadd-i-qəzayı zəxirə etməgi və öküzün insana şərik-i-zindəgi olmayı, pars və pələngin insanlara təhəvvür və şücaət verməsi, nəhəngin aləm-i-xilqətdə əzəmət, niru və güc bəsləməsi, ilanın o cüssəsi iylə aqılanə yaşamağı, atın cəzzabıyyəti və qudrət və havalanması, qoyunun vufur-i-ne'mət və insani keçindirməsi, meymunun xəllaqiyət, yaradıcılıq və fikrinin isaləti, toyuğun insanların hər məqulədə kənarında olub onun süfrəsini bəzəyib və rəngin etməsi, itin vəfasının aləmdə zərb-ol-məsəl olması ki nə gözəl vətənpərəst və vəzifəsinasdır və donquzun sadə və bialayış olması böyük bir təkvin kitabıdır və insanlara hər il bir danişgah olurlar yə'ni hər il ki bu on ik heyvanın adı iyla ünvan və məərrifi olur, o il millətlərə bir növ tədaiyi-məəniyi-əxlaqi, mə'nəvi və cismani olur, odur ki illərin adı heyvanla başlanır.

سومرلر

سومرلرين آيلارى نين آدلاري

سومر آيلارى نين آدلارينا بو تاريخه قدر اليم چاتمادىغينا گؤره، او يئردن كى اىلاملى لارين دىلى سومرلرين دىلى تك التصاقى خانواده سيندن دير و بونلارين كوشو و رىشه لرى مشترك دير و بىرى اوپيرىسى نين يولو و ادامه چىسى دير و هر ميللت و اقوامدان چوخ، اىلاملى لار اىران و اورتادوغۇ مناطقلريندە حکومت ائديب و فرمانزروا اولوبلار (١٥٨٠ ايل) يعنى ٢٢٥ تا ٤٤٥ م.ق قدر و خوشختانه اونلارين دىلى ده سلوکىلر زمانه سينه قدر و يونان حکومتىنە كىمىي ايرانىن رسمي دىلى ايميش و بو رسمي ديل اولدوغونا خاطر، هخامنيش سلطانلارى ٢٢٥ ايل مدتت حکومتلىرىندە (٥٥٠ تا ٣٣٥ م.ق) اوز فتوحاتلارينى اثبات ائتمك و گۈزە چىكمك اوچون، اونلارين دىلىنى داشلاردا و قىبىرلرده يازىپلار، لذا بو مشترك كوشو خاطر اونلارين آيلارى نين آدلارينى بورادا گىبيردىك.

بو سوندا وئريلەن جدولدن، بىر آز دقتله مشخص اولور كى ايرانىن رسمي تقويمى و آيلارى نين آدلارى اىلامى ايميش و بو آدلارين بىر تعدادىنى هخامنيش اقوامى، تقلید اوزو ايله و ناقص وضعىتىدە اوز لهجه لرينه اتخاذ و اقتباس ائديبلر و بو موضوع اوزلوگوندە مُتقن و مستند بىر دليل دير كى هخامنيشلرین زامانىندا ايرانىن رسمي دىلى و قانون و تقويمى، اىلامى لرينىكى اولوبدور.⁴¹

⁴¹ - بو جدول و بو مطلب كتاب تاريخ، تأليف دكتور رضا عبداللهى ذن اخذ اولوبدور.

SÜMERLƏR

Sümerlərin aylarının adları

Sümer aylarının adlarına bu tarixə qədər əlim çatmadığına görə, o yerdən ki iylamlıların dili sümerlərin dili tək iltisaqi xanəvadəsindəndir və bunların kökü və rişələri müştərəkdir və biri obirisinin yolu və idaməçisidir və hər millət və əqvamdan çox, iylamlılar iran və ortadoğu mənatiqlərində hukumət edib və fərmanrəva olublar(1580 il) yəni 2225 ta 645M.Q qədər və xoşbəxtanə onların dilidə sulukilər zamanına qədər və yunan hukumətinə çatana kimi iranın rəsmi dili iymış və bu rəsmi dil olduğuna xatır həxaməniş sultanları 220 il hukumətlərində(550 ta 330 M.Q) öz futuhatlarını isbat etmək və gözə çəkmək üçün onların dilini daşlarda və qəbirlərdə yazıblar, liza bu müştərək kökə xatır onların aylarının adlarını burada gətirdik.

Bu sonda verilən cədvəldən, bir az diqqətlə müşəxxəs olur ki iranın rəsmi təqvimini və aylarının adarı iylami iymış və bu adların bir te'dadını həxaməniş əqvami, təqlid üzü iylə və naqis vəz'iyyətdə öz ləhcələrinə ittixaz və iqtibas ediblər və bu mövzu özlügündə mütqən və müstənəd bir dəlildir ki həxamənişlərin zəmanında iranın rəsmi dili və qanun və təqvimini iylamlıların olubdur.⁴¹

41- bu cədvəl və bu mətləb "kitab tarix, tə'lif doktor reza əbdullahi"dən axz olubdur.

سومر لر

قدیم ایرانی	عیلامی (ایلامی)	بابلی
۱ - ادکانیشه	hadkans	نیسانو
ADUKAN(A)ISA	HADKANNAS	NISANU
۲ - نوروآهره	tormer	ایارو
TURUAHRA	URMUR	AIIARU
۳ - نائیگارسیس	sakurshis	سیمانو
TAIGARCIS	SAKURRISIS	SIMANNU
۴ - گرمده	karmabadas	دنوزو
GARMAPADA	KARMABADAS	DUUZU
..... - ۵	turnabasis	آبو
..... - ۶	qarbasi(ia)s	ابو
..... - ۷	bagiatis	الولو
BAQAIADIS	qarbas(ia)s	ULULU
..... - ۸	marqasanas	تشریتو
..... - ۹	hassiat(ia)s	TASHRITU
A(S)IIADIIA	hassiat(ia)s	ارهسمنو
..... - ۱۰	hanamakas	ARAHSAMNA
ANAMAKA	samimas	کسلیمو
... - ۱۱	mikanas	KISLIMU
..... - ۱۲	mi(ia)kannas	شادارو
UIIAKNE	mi(ia)kannas	ADDARU

SÜMERLƏR

Qədim irani

- 1-adkanişə
- 2-suruahra
- 3-taigarsis
- 4-gərməpdə
- 5-....
- 6-....
- 7-baqaiadis
- 8-...
- 9-əsyadisə
- 10-ənamkə
- 11-...
- 12-uyıxne

iylami

- hadkînes
- urmur
- sakurşis
- kaemabadas
- Tinəbəşis
- Qərbəsis
- bagyatis
- Mərqəsənəs
- hasyatiyas
- Hanamkəs
- Səmiməs
- mikanas

babili

- Nisanu
- Iyaru
- Simanu
- Duuzu
- Abu
- Ululu
- Təşritu
- ərəhsəmno
- Kıslimu
- Tebetu
- Səbatu
- ədaru

سومرلر

بايرام

عجايسپ عالمدن بيرى ده سومرلرين تقويملىرى نين بايرامدان باشلانماسى دير:

اورال-آلتاي ائللرى و ميللتلىرى خصوصاً تورك اقوامىندان غىرى، هىچ قوم و ميللتلىن فرهنگ و ادبياتىندا بايرام يوخدور، يعنى: اسکى، قدىم، باستانى و آرخالوگ اقوام و ميللتلىرىن هىچ بىرىنده گۇرونمه يىب انقلاب ربىعى نين اوّلىن لحظە سىنى كى يازىن اوّل گونو اولموش اولا، بايرام دوتالار، تقويملىرين و زامان ائلچوسونو اورادان باشلايالار، چون فارسلىار پايزىدان، زردشتىلر قىشدان، مسلمانلار هجرىدىن و مسيحيلر ميلاددان باشلايىرلار.

قدىم مصرىن تقويمى پايزىن آخرى و قىشىن اوّلىندىن باشلانىر و هيكتا تقويم معروف بخت النصرى و تقويم قبطى قىشدا دئى نين اوّلىندىن باشلانىر، روم تقويمى روم شەھرىنин بناسيندان شروع سونرا مصرى تقويمى تبدىل اولدو. بىر مىتىدىن سونرا اسکندرى تقويمى تبدىل اولدو، بالآخره لاب آخردا ميلادى تقويمى منىمسە دىلر، مقدونىيە لى اسکندر، اولاً هر شەھرى كى آليردى و فتح ائديردى، حكم اولوردو كى او شەھرىن تقويمىنى او فتح اولان گوندىن باشلاسينلار و اوزوده بىر تقويم ترتىب و ترمىشىدیر كى اوزونون ايگىرمى يىئدىنچى ايل حياتىندا باشلانىردى. يونانلى لار تقويمى اولمېيىدىن⁴² شروع

42 - ((دونيانىن ان بؤيوڭ ايدمان يارىشلارىندان بىرى اولمېيى يارىشى دير كى كۆكۈ ميلاددان قاباغا قايدىدیر و بىرىنچى دۇنه ٧٧٦ ايل ميلاددان قاباق يوناندا باشلاندى و ٣٩٢-نجى ميلادى ايله قىدە ر داوم تاپدى. سونرا روملولارىن يونانا حاكمىت تابعاقى ايله ٣٩٤-نجو ميلادى ايلدە، روم ايمپراتورلوغونو بىررۇغۇ ايله دايىندىرىلدى. بو تعطيل لىك ١٥٥٠ ايل داومدان سونرا ١٨٩٦-نجى ميلادى ايلدە، فرانسە لى تدقيقاتچى باروں پىردو كۆ بىرتن (١٩٣٧- ١٨٣٦) بىن ھىمتى ايله - كى اولمېيى آناسى آدلاندى - يىشىدىن باشلاندى. آنجاق

SÜMERLƏR

Bayram

Əcayib-i-aləmdən biridə sümerlərin təqvimlərinin bayramdan başlanmasıdır:

Oral-altay elləri və millətləri xususən türk əqvamından qeyri, heç qovm və millətin fərhəng və ədəbiyyatində bayram yoxdur, yəni:

Əski, qədim, bastani bə arxalog əqvam və millətlərin heç birində görülməyib inqilab-i-rəbiinin əvvəlin ləhzəsini ki yazın əvvəl günü olmuş ola, bayram dutalar, təqvimlərin və zaman ölçüsünü oradan başlayalar, çün farslar payızdan, zərdüştilər qışdan, müsəlmanlar hicrətdən və məsihilər miladdan başlayırlar.

Qədim misirin təqvimi payızın axırı və qışın əvvəlindən başlanır və hakəza təqvim-i-mə'ruf-i-boxt-on-nəsri və təqvim-i-qibti qışda dey ayının əvvəlindən başlanır, rum təqvimi rum şəhrinin binasından şuru' sonra misri təqvimə təbdil oldu. bir müddətdən sonra iskəndəri təqvimə təbdil oldu, biləxərə lap axırda miladi təqvimi mənimşədilər, məqduniyyəli iskəndər, əvvələn hər şəhəri ki alırdı və fəth edirdi, hökm olurdu ki o şəhərin təqvimini o fəth olan gündən başlasınlar və özüdə bir təqvim tərtib vermişdir ki özünün igirmi yeddinci il həyatından başlanırı. Yunanlılar təqvimi üləmpikdən⁴² şuru'

42-((Dünyanın ən böyük idman yarışlarından biri üləmpik yarışlarıdır ki kökü miladdan qabaqa qayıdır və birinci döñə 776 il M.Q yunanda başlandı və 392 M qədər davam tyapdı. Sonra rumluların yunana hakimiyyət tapmağıyla 394M ildə rum imperatorluqunun buyruğu iylə dayandırıldı. Bu tətillik 1500 il davamdan sonra 1896 M fəransəli tədqiqatçı "BARON PİRDOKO FERTƏN"(1836-1937)"in himməti iylə -ki üləmpik atası adlandı- yenidən başlandı. ancaq →

سومرلر

ائدييلر و يابين اوليندن باشلانير اما يهوديلر هبوط آدمدن تقويم يابيلار و پايزدان باشلانير و هنديلرين اديان و اقامه تعداديندا تقويملىرى وار و نوعاً يابين آخريندان باشلانير؛ بو مقدمه دن اوتنىدە قطعاً و بالباھه ايشيقلانير و روشن اولور کي بو تانيئميش عالمده تكجه سومرلر تقويملىرىنى اوز كشف ائتيكلرى اعتدال ربیع لحظه سيندن و يازين ايلك گونو بايرامدان باشلاييلار و الحق گرکده بئله اولسون، چون بير ميللت کي ساعت، فصل، اعتدال، انقلاب و هامي زامانلارين اولچوسونو ثانيه سينه قدر كشف ائدييلر، اوغا ياراشار کي تقويمى ده هامي تقويمىلردن آرتىقجا علمى و منطقى اولسون.

بو تقويمىن مبدأ و باشلانان زامانى

عالم و آدم و تمام علما و محققلى متفق القولدورلار کي تمدن و معنویت ايلك درجه ده بو قومدن باشلانىب و اونلارين الى ايله کماله چاتىب، تمدنون بؤيوک نشانه لريندن بيرىنسى ده تقويم و زaman اولچوسودور، عليهذا تمدن شروع اولاندان تقويم ده باشلانىب، سومرلرين هئچ اولماسا، سككىزمىن ايلدن بىرى يازىلى تارىخلرى واردىر و او تارىخدن تقويم ده باشلانىب.

ايکى اساس سورغۇ قاباقا گلمىشدى، بىر بوكى بو ايدمانلار هاجاندان يوناندا دې اولموش و ايکىنچى بوكى يونان اسکى اولمپيادى آدلانان ايدمانلار اصلينde يونانلى دىرمى يوخسا باشقا ميللتىردن گۇتورولوب؟ آنجاق ۱۹۵۸-نجى ميلادى ايلده سولدوز(نقدە) شهرىنە باغلى حاجى آباد كىدىنده تاپىلان حىستلۇ قىزىل جامى (جام زىرىن حىستلۇ) اوز ۳۵۰۰ ايل لىك تارىخى ايله بو سورغولارا جاواب وندرى، بو قىزىل جامدا چكىلن ايدمان صحنه لرى آيدىنلاتىدى کى اولمپياد آدى ايله يوناندا كىچىرىلەن ايدمانلار اصلينده آذربايغاندا باشلانىب، يارانىب و يوزلرلە ايل يوناندان قاباق بو يارىشلار آذربايغاندا رواج تاپىمىشلار، نىچە کى بىلىك صاحبىلىرى او جومله دن ئايىسون، كىرىشىمن و پروفسور كارال ديم اوز ائرلىرىنده بو مسئله نى بىلدىرىب و حىستلۇ تېھ سينى اسکى آذربايغانىن تارىخى مرکزلرىنندن حساب ائدىيلر. حىستلۇ قىزىل جامى، ايندى لىكده اسکى ایران موزە سيندە ساخلانىلىر).

SÜMERLƏR

Ediblər və yayın əvvəlindən başlanır amma yəhudilər hibut-i-adəmdən təqvim yapıblar və payızdan başlanır və hindilərin ədyan və əqvam te'dadində təqvimləri var və növən yayın axirindən başlanır; bu müqəddəmədən ötəndə qətən və bi-l-bidahə işığlanır və rovşən olur ki bu tanınmış aləmdə təkcə sümerlər təqvimlərini öz kəşf etdikləri e'tidal-i-rəbi ləhzəsindən və yazın ilk günü bayramdan başlayıblar və əlhəq gərəkdə belə olsun, çün bir millət ki saət,fəsil,e'tidal,inqilab və hami zamanların ölçüsün saniyəsinə qədər kəşf ediblər, ona yaraşar ki təqvimidə hami təqvimlərdən artıqca elmi və məntiqi olsun.

Bu təqvimin məbdə' və başlanan zamanı

Aləm-o-adəm və təmam-i-üləma və mühəqqiqilər müttəfiq-ul-qovldur ki təməddün və mə'nəviyyət ilk dərəcədə bu qovmdan başlanıb və onların əli iylə kəmalə çatıb, təməddünün böyük nişanələrindən birisi idə təqvim və zaman ölçüsüdür, əlahaza təməddün şuru olandan təqvimdə başlanıb, sümerlərin heç olmasa səggiz min ildən bəri yazılı tarixləri vardır və o tarixdən təqvimləridə başlanıb.

iki əsas sorğu qabaqa gəlmışdı, bir buki bu idmanlar haçandan unanda dəb olmuş və ikinci buki yunan əski üləmpiyadi adlanan idmanlar əslində yunanlıdır yoxsa başqa millətlərdən götürülüb?

Ancaq 1958-nci miladi ildə sulduz(nəqədə) şəhrinə bağlı "haciabad" kəndində həsənlu təpəsində tapılan "həsənlu qızıl cami" öz üç min illik tarixi iylə bu sorğulara cavab verdi, bu qızıl camda çəkilən idman səhnələri aydınlaşıdı ki üləmpiyad adıyla yunanda keçirilən idmanlar əslində azərbaycanda başlanıb, yaranıb və yüzlərlə il yunandan qabaq bu yarışlar azərbaycanda rəvac tapmışlar, necə ki bilik sahibləri o cümlədən "dayson", "giriimən" və profsor "karal dim" öz əsərlərində bu məsələni bildirir və həsənli təpəsini əski azərbaycanın tarixi mərkəzlərindən hesab ediblər.

Həsənlu qızıl cami indilikdə əski iran muzəsində saxlanır)).

سومرلر

هفتە گونلرى نىن آدلارى

هفتە نىن ايلك گونونون آدى شنبە توركجه بىر كلمه دىر و اصليندە سن بى دىتكىدىر، اما اصل قضىيە اوردان باشلانىر كى ايلك انسانلار نوعاً عمومى و عام المفعىه ايسلەرى بە تناوب و نوبت بە نوبت يابىسىپ انجام و تېرىمىشلەر، خصوصاً او زامانلار كى انسانلار مال، داوار و حيوانات و سىلە سى ايلە امرار معاش اتىدىپ و اعашە اندىرىمىشلەر، او دۇورە لىردى نوبىتلەر كاملاً رعايت او لارمىش، مثلاً هفتە نىن اول گونوندە بىر نفر تعىين اولۇرموش كى قوبۇنلارى او تارماغا آپارسىن، بو طرفىننە بىلىرىك كى نوبت ھە كىمەدە اولسا او شخص او زوندە بىر نوع تفوق و اوستۇنلۇك احساس ائدر و اۋزگە لەر اونا بى، سن بى خطاب ائدرلەر، البتە بو ايشىن و فعل و انفعالاتىن هفتە نىن اول گونوندە اتفاق دوشىمە سى سبب اولدو كى او گون مجازاً بو آد ايلا آدلانا و بو كلمە مرور زاماندا و دىلدىن دىلە دوشىمكلە تغىير تاپىپ و شنبە، شنبە، شنبە و حتى آيرى بىر صورت و فورمالارا دا دوشىسون.

ENGLISH	انگلیسجه	عربجه	فارسجا	توركجه	رديف
SATURDAY	ساتر دىنى	يوم السبت	شنبە	شنبە گونو	۱
SUNDAY	سان دىنى	يوم الاحد	يك شنبە	دوز گونو	۲
MONDAY	مان دىنى	يوم الاثنين	دوشنبە	سوت گونو	۳
TUESDAY	تىيز دىنى	يوم الثلاثاء	سە شنبە	بازار آخسامى	۴
WEDNESDAY	ۋەنلىق دىنى	يوم الاربعاء	چەھارشنبە	بازار گونو	۵
THURSEDAY	ئىزدىق دىنى	يەم الخيمىس	پنج شنبە	آدینە آخسامى	۶
FRIDAY	فرای دىنى	يوم الجمعة	آدینە	آدینە گونو	۷

SÜMERLƏR

Həftənin günlərinin adları

Həftənin ilk gününün adı "şənbə" türkçə bir kəlmədir və əslində "sən bəy" deməkdir, amma əsl-i-qəziyyə oradan başlanır ki ilk insanlar növən umumi və amm-ol-mənfəə işləri betənavüb və növbət bənövbət yapıb əncam vermişlər, xususən ozamanlar ki insanlar mal, davar və heyvanat vəsiləsi iyilə imrar-i-məaş edib və iaşə edərmişlər, o dövürlərdə növbətlər kamilən rüayət olarmış; məsələn həftənin əvvəl günündə bir nəfər tə'yin olurmuş ki qoyunları otarmağa aparsın, bu tərəfdəndə bilirik ki növbət hər kimdə olsa o şəxs özündə bir növ təfəvvüq və üstünlük ehsas edər və özgələr ona "bəy, sənbəy" xətab edərlər, əlbəttə bu işin və fe'l-o-infialatin həftənin əvvəl günündə ittifaq düşməsi səbəb oldu ki oğün məcazən bu adıyla adlanı və bu kəlmə mirur-i-zamanda və dildən dilə düşməklə təgyir tapıb və "sənbə, sənbə" və hətta ayri bir surət və formalarada düşsün.

Rədif	Türkçə	farsca	ərəbcə	İngiliscə
1	Şənbə günü	Şənbe	Yəvm-os-səbt	Satirdey
2	Duz günü	Yekşənbe	Yəvm-ol-əhəd	Sandey
3	Süt günü	Doşənbe	Yəvm-ol-isnəyn	Mandey
4	Bazar axşami	Seşənbe	Yəvm-ol-səlasa	Tiyuzdey
5	Bazar günü	Çaharşənbe	Yəvm-ol-ərbəə	Venzdey
6	Adina axşami	Pəncənbe	Yəvm-ol-xəmis	tırzdey
7	Adina günü	adine	Yəvm-ol-com'e	Fraydey

سومرلر

سومرلرین دین، مذهب و اعتقادلارى

بىر مىللەت و قومون حتى بىر شخصىن دين، مذهب، اعتقاد و مقدساتى نىن باره سىنده كىتابت و نظر و ترمك هر اىشدن مشگل و چىندىر، چون بو مىستە دە گىرك او مىللەت، او قوم او فردىن تمام ظاهرى و باطنى زواياسى مەت نظرە آلىنا و كامل تحقىقات ائدىلەمېش اولا.

تحقىقات و اظهار نظر بىر مىللەت و قومون دين، مذهب و اعتقادى باره سىنده كى سككىز مىن اىلدىن سونرا، ايگىرمى مىتىرىلىك تورپاڭ آلتنىدان پارلاق تمدىنلىرى بىر معجزە كىمى دۇنيانى ايشيقلاندىرىر و ھلە دە وار گونو- گوندىن نورانىتى آرتىر⁴³، مگر آسان بىر اىشدىرى؟ ولىكن عربىدە بىر گۈزىل مەتلەوار كى دىيىرلر: «ما لا يدرک کلله لا يترک کلله» يعنى:

«هر او زادىن كى هامىسى الله گلمز، هامىسىنى دا الدن و ترەممك گىرك
قىسمت ندىسە قويما گىنده فرصنىي فوتا
بو سوفە گۈرورىن يىننيدن بىردى سرىلمىز

بىر اۆزگە عبارتلە:

آب درىيا را اڭىر نتوان كشىد
هم بقدىر تشنگى باید چشىد
بونا گۈرە واجب و لازم دىر كى محقق و عاليم نهايت سعى و دقتىنى
ائتىسىن تا گونو - گوندىن آرتىق حقايق الله گلسىن و اه يېرىلىر دوزە لسىن و اونلار
كى هر نە يى منىمسە يېلىر، اۆزگە لرىن دىسترنىجىنى تصاحب ائتمە سىنلىر و هر
زاد اۆز يېرىنده قرار تاپسىن.

⁴³ - ((بىكىن كىمى يازى و سىلە سى ايلە بىلەن ان اسکى دين، سومر دينى دىر)).

SÜMERLƏR

Sümerlərin din, məzhəb və e'tiqadları

Bir millət və qovmun hətta bir şəxsin din, məzhəb, e'tiqad və müqəddəsatının barəsində kitabət və nəzər vermək hər işdən müşgül və çətindir, çün bu məsələdə gərək o millət, o qovm və o fərdin tamam zahiri və batini zəvayası mədd-i-nəzərə alına və kamil təhqiqat edilmiş ola.

Təhqiqat və izhar-i-nəzər bir millət və qovmun din, məzhəb və e'tiqadi barəsində ki səggiz min ildən sonra, igirmi metirlik torpağ altından parlaq təməddünləri bir möcizə kimi dünyani işiqlandırır və hələdə var günü-gündən nuraniyyəti artır⁴³, məgər asan bir işdir? Vəleykən ərəbdə bir gözəl məsəl var ki deyirlər: "ma layüdrək-o-külləh, layütrək-o-külləh" yə'ni:

"hər o zadın ki hamisi ələ gəlməz, hamısında
əldən verməmək gərək"
qismət nadisə qoyma gedə fürsəti foyta

bu süfrə görürsən yenidən birdə sərilməz

bir özgə ibarətlə:
ab-i-dərya ra əgər nətvan keşid

həm beqədr-i-təşnəgi bayəd çəşid

Buna görə vacib və lazımdır ki mühəqqiq və alim nəhayət sə'y və diqqətini etsin ta günü-gündən artıq həqayiq ələ gəlsin və əyrilər düzəlsin və onlar ki hər nəyi mənimşəyiblər özgələrin dəstrəncini təsahüb etməsinlər və hər zad öz yerində qərar tapsın.

43-((bugünə kimi yazı vəsiləsiylə bilinən ən əski din, sümer dini dir)).

سومرلر

آنوی، (سومرجه)، تانری، (تورکجه)^{۴۴}، الله، (عربجه)، خدای، (فارسجا)، اهورامزدا - آهوارامیزدا، (ایلامجه)، یهوه، (عبریجه)، گاد، (لاتینجا)، جهن جو، (چینجه)، ایش ور، (هنديجه)، کامیساما، (ژاپونجا)، بوگ - بوخ، (روسجا). بو الفاظ و کلمه لر انسانلارا چوخ چوخ آشنا و مأنوس دورلار، هر کیمسه کی بو الفاظ و عبارتلری ائشیدیر بلا فاصله و بدون نامل، ذهنى و فیکری حضرت خلاق احادیت و یارادان قادر متعاله منتقل اولور و هامى بیر نقطه يه متوجه اولور، يعني يول هر نه قدرده چوخ اولسا هدف بیر شئ دیر، بقول معروف: عباراتنا شتى و حُسْنَكَ واحدٌ و كُلُّ الِّي هذَا الْجَمَالِ يَشِيرُ يعني: هر کس بیزانی سخن از وصف تو گوید بلبل به غزلخوانی و طوطی به ترانه

ایچنده باده خراباتیانه حرمت قوي
پیاله لر هامیسى بیر منبین پیاله سی دیر
سومرلرین دین، مذهب و معتقداتینه باشلامامايشدان اونجه بو نكته يه
اشاره لازم و ضروري نظره گلير:

ایندی بو زمانه ده هئچ بیر دین، مذهب، مكتب، عقیده و اعتقاد يوخدور
مگر اينکی هر مملکت و اولكه نين شهرلرینده و حتى کندلرینده اهالى و خلق
اوجون بير مقدس مكان، بقعه، قبیر داش، آغاج، بولاغ، قويو، چاي، شکيل،
مجسمه، حيوان، انسان، اؤلو، ديرى و هيکذا بونلارين امثالى وار كى خلق
اونلارى مقدس و قابل احترام بىلىپ و يامان گونلرینده خضوع و خشوع ايله
اونلارا توستل و التجا ائديب و اونلارين مقابلينده باش اگىب باغير باسېرلار، بو

4-((سومرلوجلارین آجيقلاماسينا گؤره سومرلرde DINGIR سوزجوک، گونوموزده کي تانری، تانگرى و تانگرى سوزجوكلرى ايله عينى دير)).

SÜMERLƏR

anoy,(sümercə),tanrı,(türkçə)⁴⁴,allah,(ərəbcə),xuday,(farsca),əhuraməzda=ahuaramızda,(iylamca),yəhüvə,(ibrice),gad,(latinca),cencu,(çincə),işvor,(hindicə),kami sama,(jpunca),(bug=bux,rusca).

Bu əlfaz və kələmələr insanlara çox çox aşına və mə'nusdurlar, hər kimsə ki bu əlfaz və ibarətləri eşidir bilafasilə və bidun-i-təəmmül, zehni və fikri həzrət-i-xəllaq-i-əhədiyyət və yaradan qadir-i-mütəalə müntəqil olur və hami bir nuqtəyə mütəvəccih olur,yə'ni yol hər nəqədərdə çox olsa hədəf bir şeydir,beqovl-i-mə'ruf: "ibaratona şətta və hüsnükə vahid və küllün ila hazə-l-cəmal-i-yüşir" yə'ni:

hər kəs be zəbani soxən əz və sf-i-to guyəd

bölböl be qəzəlxani-yo-tuti be tərane

içəndə bədə xərabatiyanə hörmət qoy

piyalələr hamisi bir meyin piyaləsidir

Sümerlərin din, məzhəb və mö'təqidatınə başlamamışdan öncə bu nüktəyə işarə lazımlı və zəruri nəzərə gəlir:

İndi bu zəmanədə heç bir din,məzhəb,məktəb,əqidə və e'tiqad yoxdur məgər inki hər məmləkət və ölkənin şəhərlərində və hətta kəndlərində əhali və xalq üçün bir müqəddəs məkan,buq'ə,qəbirdaş,ağac,bulağ, quyu,çay,şəkil, mücəssəmə,heyvan,insan,ölü,diri və hakəza bunların əmsali var ki xalq onları müqəddəs və qabil-i-ehtiram bilib və yaman günlərində xuzu' və xuşu' iylə onlara təvəssül və iltica edib və onların müqabilində baş əyib bağır basırlar, bu

44-((Sümerloglarının açıqlamasına görə, sümerlərdə DİNGİR sözcük, günümüzdəki tanrı,təngri və tangrı sözcekləri iylə eynidir)).

سومرلر

ایش و رسملر بیر خلقه، قومه، میللته، بیر دینه، مذهبه و یا متمدن و یا دالیبا قالمیش اولکه و مملکته مخصوص او لماییر بلکه کل جهاندا بئله دیر و کومونیسمین سینیب آرادان گئتمه سینین علتلریندن بیری ده بودور کی او مكتب، بو نوع پناهگاهالاری و التجا اندیلن اماكن و يئرلری هئچه و پوچا چیخارتدى.

بو مقدمه دن سونرا بو سئواله جواب وئرمک گرکدی:

آيا خلائق بو دئدیكلریمیزی اؤزلرینه آللە و خالق بیلیرلر؟

قطعاً جواب منفی دیر، بونلارین باره سیننده جواب منفی اولور، اما ندن دیر سومرلر حاققیندا يازىچىلار، اونلارین دين، مذهب و اعتقادلاری باره ده يازاندا، اونلارى چوخ آللە لى و نىتجە آللها معتقد اولان بیلیرلر، هئىچ فيكىر ائتمىزلىرى كى هر قومون و ملتىن مقدساتى اونلارا آللە اولا بىلمىز!⁴⁵ يازىلەمىشلار بونلاردىرلار:

- ١- آددو(ADDU) ايلىدىرىم، توفان و ياغيش تانرىسى.
- ٢- آنوآن(ANU AN) گۇئى تانرىسى، سومرلرده اوروک شهرى نىن حمايتچىسى.
- ٣- آنتو(ANTU) بير ايلاھە آدى دير، آنو تانرى نىن، آروادى دير.
- ٤- بىلەت، بىلەت: (BELET-BEELET) مختلف تانرى لارا خدمت ائدن ايلاھە.

45- ((سومرلرده چوخ تانرى ليق(بۇلى شېزم) ايانچ سىستىمى اوlobe، اونلار دۆرد اولو تانرى و شايد مېنارە يارى تانرى يا تانرىيچىلارا ايانمىشلار، اونلارين اولو تانرى لارى بونلاردىرلار، گۇئى تانرىسى(ANU يا AN)، هاوا و بئل تانرىسى(EN-LIL)، يېر ايلى سو تانرىسى(EN-KI) و يېرىن اولو تانرىسى(NINHURSAK). البتە بئله نظرە گلىر كى حۆرمەتلى مۆللىف دەمەشىكىن سومرلرده تانرى اصطلاحى بوكۇنكى تانىدىقىمىز آللە يوخ بلکه اسلام دىنинىدە اياندىقىمىز ملک لر(جبرايل، ميكائيل، عزرائيل و ...) اولالار).

SÜMERLƏR

İş və rəsmilər bir xalqa,qovma,millətə, bir dinə,məzhəbə və ya mütəməddin və ya daliya qalmış ölkə və məmləkətə məxsus olmayırlar bəlkə külli-cahanda belədir və komonismin sıını aradan getməsinin illətlərindən biridə budur ki o məktəb, bu növ pənahgahlari və iltica edilən əmakin və yerləri heçə və puça çıxartdi.

Bu müqəddəmədən sonra bu sualə cavab vermək gərəkdir:

Aya xəlayiq bu dediklərimizi özlərinə allah və xalıq bilirlər?

Qətən cavab mənfidir,bunların barəsində cavab mənfi olur amma nədəndir sümerlər haqqında yazıçılar, onların din,məzhəb və e'tiqadları barədə yazanda, onları çox allahlı və neçə allaha mö'təqid olan bilirlər, heç fikir etməzlər ki hər qovmun və millətin müqəddəsatı onlara allah ola bilməz!⁴⁵

Yazılmışlar bunlardır:

- 1- ADDU:ildirim,tufan və yağış tanrisi
- 2- ANUAN:göy tanrisi, sümerlərdə uruk şəhərinin himayətçisi
- 3- ANTU:bir ilahə adıdır,ANU tanrinin arvadıdır
- 4- BELET-BEELET:müxtəlif tanrilara xidmət edən ilahə

45-((Sümerlərdə politezim(çox tanrılıq) inanc sistimi olub onlar dörd ulu tanrı və şayəd minlərcə yaritanrı ya taricalara inanmışlar, onların ulu tanrıları bunlardır: göy tanrisi(ANU ya AN), hava və yel tanrisi(EN-LİL), yer iyləsu tanrisi(EN-KI) və yerin ulu tanrisi(NİNHURSAK).
əlbəttə belə nəzərə gəlir ki hörmətli müəllif demişkən sümerlərdə "tanrı" istilahı bugünkü tanrılarımız allah yox, bəlkə islam dinində inandıqımız mələklər (cəbrail,mikail,əzrail və ...) olalar)).

سومرلر

- ۵- وئیر، وئر:(VEER-VER) ايلديريم و ياغيش اللهى، تانرى آددونون خدمتچىلىرىندن بىرىسى.
- ۶- ائليل، ائليل:(ELLIL-ENLIL) كولك و يئر تانرى سى، يئرله گۇئى آراسىنداكى بوتون وارلىقلارين حكمدارى و نىپور شهرىنин مالكى.
- ۷- ائتىنا، ائتانا:(ETENA-ETANA) دونيانى سو باساندان سونرا ايلك سومر جارى و سىغىناغى.
- ۸- ائرئشكىقىال، يېرىشىكىقىال:(YERESHKIGAL-ERESHKIGAL) يئر آلتى دونياسى نين تانرى سى.
- ۹- ائيا، ائنكى:(ENKI-EIA) دونياداکى بوتون شىيرين سولارين تانرى سى، مدر كلىگىبين و انسان طالعلىرى نين حمايتچى سى.
- ۱۰- ايشتار:(ISHTAR) محبت و گۈزللىك ايلاھە سى، عىنى زاماندا نور و ايشيق تانرى سى.
- ۱۱- ايرنى، ايرنинى:(IRNI-IRNINI) ايشتارين آدلارىندان بىرى دىر.
- ۱۲- ائولى، يئولى:(YEVLI-EVLI) ايلاما بىر مقدس چاي آدى دىر.
- ۱۳- مامىت، مامى:(MAMI-MAMIT) مەھىملىكىن و آرتىم تانرى سى.
- ۱۴- نىنـواـترا:(NINUTRA) مەھىملىكىن و آرتىم تانرى سى و ائليله(INLILE) و نىنلىلىن(NINLILIN) ائولادى.
- ۱۵- شاماش، شمس:(SHAMASH) گوتش تانرى سى.
- ۱۶- نانار سىن، سىن:(SIN NANNAN) آيىن تانرى سى.

SÜMERLƏR

- 5- VER-VEER:ildirim və yağış allahi, tanrı ADDUnun xidmətçilərindən birisi
- 6- ELLİL-ENLİL:külək və yer tanrisi, yerlər göy arasındakı bütün varlıqların hökümdarı və nipur şəhərinin maliki
- 7- ETENA-ETANA:dünyani su basandan sonra ilk sümer cari və siginağı
- 8- YEREŞKİGAL-EREŞKİGAL:yeraltı dünyasının tanrisi
- 9- ENKİ=EİA:dünyadaki bütün şirin suların tanrisi, müdrülüyün və insan tale'lərinin himayətçisi
- 10-İŞSTAR:məhəbbət və gözəllik ilahəsi, eyni zamanda nur və işıq tanrisi
- 11-İRNI-İRİNİN:iştarın adlarından biridir
- 12-YEVLİ-EVLİ:iylamda bir müqəddəs çay adıdır
- 13-MAMİ-MAMİT:məhsuldalıq və artım tanrisi
- 14-NİNUTRA:müharibə tanrisi və İNLİLE və NİNLİLİN evladı
- 15-ŞAMAŞ:günəş tanrisi
- 16-SİN NANNAN:ayın tanrisi

سومرلر

- ۱۷ -
نینکرسگ (NINKARSAG) کئيش و لباگاش شهری نین
بؤيوک آنا ايلاھه سى كى هميشه انسانلارين غمین چكى.
آچىكلاماك

اگر بوگونه قدر خلصىن و كملىن انسانلارى و بىر اوزگە عبارتلە
دئىشك:

اگر او اشخاص و انسانلار كى محض حقىقته و دوزگون واقعىتە فقط
توجه اندىب و عاقلانە تفکر اندىبىلر، اونلارى استثناء ائدىك قالان و بقىيە
آداملار و انسانلار، هر دين، مذهب، مكتب و هر عقيدة يە باagli اولىور
اولسون و يا هر اولكە و مملكت و دونيانىن هاراسىندا ياشايير ياشاسىن،
بدون چون و چرا، آز يا چوخ خرافاتە باagli دىرلار. سومر قومو و ميللتىنى
بو موضوع و مقولە دن استثناء ائتمك و چىخارتماك اولماز اما سبب ندىر
كى بو زاماندا ياشايانلارين خرافاتى اونلارا مقدسات سايىلىر و آللە خطاب
اولونمايير، اما سومرلرين مقدساتى اونلارا آللە سايىلىر؟ بونون اساس و
اوستون دليلى بودور كى سومرلرين علوم، هنر، فلسفە، فرهنگ و ادبیات و
خلاصە تمدىنلىرى هله تانينمايىپ و يا چوخلارى ايستە مە يېرلر تانىيالار.
سومرلرين آخرت عقيدة لرى

بشر اوزونو تانىيان گوندن اولمك، ائلوم و ائلندن سونرا نه اولا جاڭ
مسىلە سى نين قايىغىسى اونو هئچواخت بوراخمايىپ و ازل گوندن مىنلىر
بويو ايلدىر كى بو سورغو سئوالى وار، گوج ايلە آراشدىرىر كى هارادان
گلمىشىم، هارا ياخىدا گئدىرم و قورتاراجاغىيم هارادىرى:
نېيە گتىرىيىلر بىزىي جاھانا كىمده قدرت بو جاھاندا دايىانا
أپارانلار بىزىي سورور هاييانا گتىرىيىلر آپارىر لار بىلەميرىك

SÜMERLƏR

17-NINKARSAG:kebes və lagas şəhərinin böyük ana ilahəsi ki həmişə insanların qəmin çəkir.

Açıklamak

Əgər bugünə qədər xulləsin və kümməlin-i-insanlar və bir özgə ibarətlə desək:

Əgər o əşxas və insanlar ki məhz-i-həqiqətə və düzgün vaqeiyyətə fəqət təvəccüh edib və aqilanə təfəkkür ediblər, onları istisna edək, qalan və bəqiyyə adamlar və insanlar, hər din,məzhəb,məktəb və hər əqidəyə bağlı olur olsun və ya hər ölkə və məmləkət və dünyanın harasında yaşayır yaşasın,bidun-i-çun-o-çəra, az ya çox xurafatə bağlıdırslar.sümer qovmu və millətini bu mövzu' və məqulədən istisna etmək və çıxartmak olmaz amma səbəb nədir ki bu zamanda yaşayanların xurafati onlara müqəddəsat sayılır və "allah" xətab olunmayırla amma sümerlərin müqəddəsatı onlara allah sayılır? Bunun əsas və üstün dəlili budur ki sümerlərin ulum,hünər,fəlsəfə,fərhəng və ədəbiyyat və xulasə təməddünləri hələ tanınmayıb və ya çoxları istəməyirlər taniyalar.

Sümerlərin axırət əqidələri

Bəşər özünü taniyan gündən ölmək,ölüm və ölümdən sonra nə olacaq məs'ələsinin qayğısı onu heç vaxt buraxmayıb və əzəl gündən minlər boyu ildir ki bu sorğu suali var, güciylə araşdırır ki hardan gəlmışəm,haraya gedirəm və qurtaracağım haradır:

Niyə gətiriblər bizi cahana

kimdə qudrət bu cahanda dayana

Gətirirbər,aparırlar bilmirik

aparanlar, bizi sürür hayana

سومرلر

اۇلوم دونيا بويو انسانلارا مکروه سايىلىپ و حیات اونون گۆزۈنده شيرىن و قلباً اونا علاقىمند اولوبىدور، هر نه قدر چالىشىپ اولىندن سونرانى دوزگون سىچسىن، موفق اولا بىلمە يېبىدىر. عقلا، نوابغ، فلاسفه، علماء و ضيالى انسانلار بو مورددە دە چوخلارى سكوت اختىار ائدىپلر و هر بىرى بىر سؤز دئىيب گىتىدىپلر، اما دئىيلنلر ھامىسى قارانلىق قويويا داش آتماك كىمى بىر زاددىر.

بو باش چىخارتماماكلار باعث اولوب كى مختلف عقاید، مکاتب و نظرىيە لر وجودە گلىسين، اما اديان و مذاهب، انبىالار و سىلە سى ايلە بشرى بو بارە دە دوشوندورمگە چالىشىپلار. ھامى عالمە هەتچ بىر دين، مذهب و مكتب، دين مبىن اسلام اندازە دە و اونونجاڭ آخرت بارە سىننە دانىشمايىب و اونون ميزانىن دا آچىكلاڭما يېبىدىر.

اما سومرلر

بىلگىميش كتابىيندا (داستان بىلگىميش دە) اوخويوروق:

داستانىن قەرمانى، او زامان كى اۇز صممىمى و هر نه دن آرتىق اىستە دىيگى دوستونون، گۆز قاباغىندا جان وئىrip اۇلمىگىنى گۈردو، دونيا نظرىنده تىرە و تار اولدو، اۇلومو اۇز گۆزو قاباغىندا حاضر و مجسم گۈردو. بو فيكىرە دوشدو كى حیات ابدى و جاويدان تاپسىن و بو يولدا تمام چارە يوللارىن اۇلچدو و يېجدى، ھامى عالم و آدمى باشدان باشا ووردو.

او اگرچە نتىجه آلا بىلەدى اما اونون بو عملى و اىشى، گۆستەرير كى:

سومرلر حیات و دىرىلىكى آرتىق سئويرمىشلر⁴⁶ و اولىندن سونرا يابىسى وقۇقۇمۇسى

46-((سومرلرین دوشونجە سىننە گۈرە ازىزىن ابىدە قالان وارلىق سودور و هر شىتىپن قاياناق و ماياسى سودور كى بو آنلام موقدس قىرآندا دا گلىبىدىر؛

و بىز هر شىتىپ سودان دىرىلىك و تىرىدىك ئ، انبىا سورەسى، ۳۵-نجو آىه

SÜMERLƏR

Ölüm dünya boyu insanlara məkruh sayılıb və həyat onun gözündə şirin və qəlbən ona əlaqəmənd olubdur, hər nəqədər çalışıb öləndən sonrani düzgün seçsin müvəffəq ola bilməyibdir. Üqəla, nəvabiğ, fəlasəfə, üləma və ziyanlı insanlar bu mövrüddədəd çoxları sukut ixtiyar ediblər və hər biri bir söz deyib gediblər, amma deyilənlər hamisi qaranlıq quyuya daş atmak kimi bir zaddır.

Bu baş çıxartmamaklar bais olub ki müxtəlif əqayid, məkatib və nəzəriyyələr vicudə gəlsin, amma ədyan və məzahib, ənbiyalər vəsiləsi iylə bəşəri bu barədə düşündürməyə çalışıblar. Həmi aləmdə heç bir din, məzhəb və məktəb, dini-i-mübin-i-islam əndazədə və onuncak axırət barəsində danışmayıb və onun mizanında açıklamayıbdır.

Amma sümerlər

Bilgəmiş kitabında (dastan-i-bilgəmişdə) oxuyuruq:

Dastanın qəhrəmanı, o zaman ki öz səmimi və hər nədən artıq istədiyi dostunun, gözü qabağında can verib ölməgini gördü, dünya nəzərində tirə və tar oldu, ölümü öz gözü qabağında hazır və mücəssəm gördü. Bu fikirə düşdü ki həyat-i-əbədi və cavidan tapsın və bu yolda tamam çarə yollarını ölçüdü və biçdi, həmi aləm-o-adəmi başdan başa vurdu.

O əgərçi nəticə ala bilmədi amma onun bu elmi və işi göstərir ki sümerlər həyat və diriliyi artıq sevirmişlər⁴⁶ və öləndən sonraya vəqə', əhəmiyyət və

46-((sumerlərin düşüncəsinə görə əzəldən əbədə qalan varlıq su dur və hər şeyin qaynaq və mayası su dur ki bu anlam müqəddəs qur'andada gəlibdir: "Və biz hər şeyə sudan dirilik verdik", ənbiya surəsi, 30-ncu aya

سومرلر

عنایت قویمایرمیشلار، بىرخلاف مصرييلر کى هامى عاغىل و
قازانجلارينى، علم و هنرلارينى و هيکىدا مال و مناللارينى اۇلندىن سونرا يا مختص،
وقف و مربوط ائدیب و آخرتلرىنه بىر مفصل برنامە تۈكۈردىلر.

سومرلر تمام علوم، هنر، صنعت، وار-يوخ و بطور كلى هرنە يى حىات و
دېرىليگە باغلى گۆروردولر، بو موضوع و مقوله دە بعضى محققلىرى يازىرلار:⁴⁷

سومرلارين اعتقادينا گۆره جون آخرتىن و او دونيادان
قايىدېب گلن اولمامىشدىر تا بىر خبر گىتىرسىن لذا اونلار اۇلۇ
مراسمىنه و قىبىر ايشلارينه چوخ اهمىت و ئەرمىزدىرلر و كاملاً
معمولى بىرخورد ائدىرىدىلر و مصرييلر كىمىي اۇلولارينى مومىياتى
ائتمىزدىلر و اونلار اوچون حىرت قوباران و اعجاب انگىز ھىرم
و مقبرە قورمايردىرلار، اونلار فقط شاھلار و ضيالى انسانلار
اوچون گۆركىلى مزار يارادىب و اونلارا مناسب، شخصى اثاث
و البىسە، جسد اىلە بىرلىكده قىبىرە قويوردولار.

بىر اۋزىزىگە عبارتلە دىسىك:

مصرييلارين هنرى اۇلمىكىدە و سومرلارين هنرى ياشاماڭدا خلاصە
اولور.

سومرلوكارىن نظرىنە گۆره تورات، اينجىيل، يونان ميتولۇزى سى و قرآندا اولان اينانجلارين قابناغى و ماياسى
او جومله دن دونيا و اىنسانىن يارادىلىشى، جنت-جهنم، اىنسانىن جىتنىن قووقۇلماسى، نوح توفانى و ساپىرىه
سومرلەر (قايىدېرى)).

⁴⁷- كتاب تاريخ عمومى هنر، ۱۰۴-نجو صحيفە، تأليف استاد على نقى وزىرى

SÜMERLƏR

İnayət qoymayırmışlar, bərxilaf-i-misrilər ki hamı ağıl və qazanclarını, elm və hünərlərini və hakəza mal-o-minallarını öləndən sonra müxtəss, vəqf və mərbut edib və axirətlərinə bir müfəssəl bərnamə tökürdülər.

Sümerlər tamam ulum, hünər, sənət, var-yux və betovr-i-külli hər nəyi həyat və diriligə bağlı görürdülər, bu mövzu və məqulədə bə'zi mühəqqiqilər yazırlar :⁴⁷

"sümerlərin e'tiqadına görə çün axirətdən və o dünyadan qayıdır gələn olmamışdır ta bir xəbər gətirsin liza onlar ölü mərasimində və qəbir işlərinə çox əhəmiyyət vermirdirlər və kamilən mə'muli bərxurd edirdilər və misrilər kimi ölülərini mumyayı etmirdilər və onlar üçün heyrət qoparan və e'cabəngiz hirəm və məqbərə qurmayırdırlar, onlar fəqət şahlar və ziyali insanlar üçün görkəmli məzar yaradıb və onlara münasib, şəxsi əsas və əlbəsə, cəsəd iylə birlikdə qəbrə qoyurdular."

Bir özgə ibarətlə desək:

Misrilərin hünəri ölməkdə və sümerlərin hünəri yaşamakda xulasə olur.

sümerlogların nəzərinə görə tovrat, incil, yunan mitolojisi və quranda olan inancların qaynağı və mayası o cümlədən dünya və insanın yaradılışı, cənnət-cəhənnəm, insanın cənnətdən qovulması, nuh tufanı və sayirə, sumerlərə qayıdır)).

47- kitab-i-tarix-i-umumi-yi-hünər, 104-ncü səhifə, tə'lif ustاد əlinəqi vəziri

سومرلر

سومرلرین کشف اولونان شهرلری

آرخالوژی انسانلار، بؤيوک محققىر و مورخلر ايکى چاي آراسىندا يعنى بىن النهرين و بوگونكى عراقدا جومور، چامير، سومر، ائللرى نين شهرلرى و كتابخانه لرينى كشف اندىبىلر و كمال دقتله اونلارين آدلارينى و اولدوكلارى يېرىلىرى گؤسترىيبلر:

۱- اور(UR) كى بوزامان عراقدا مُقىر آدلاتان شهر، اور شهرىنин ويرانه و كالاوالارينين اوستوندە بنا اولوب و يايپىلىپ. بو شهر سومرلر حكومتىنин ان اسکى باشكىند و پايتختى اولوب دور، لغت و معنى باخيمىندان اصلينىدە بؤيوک، عظيم و انكىشاف تاپمىش معنى و مفهوموندادىر، بو كلمه ايندىكى آذرى لرين دىلىنده دە دىدىيگىمиз معنا و مفهومدا ايشلىنir، مثلاً اگر بىر شخصىن اعضاى بىنى نىن بىرىنده، خصوصاً بويتوتا و گردنىنده ورم، غودده و شىش اولسا و گونو-گوندن چوخالسا و يا اصلاً ثابت قالسا، عوام و عموم ايجىنده دىئه رىز كى فيلانى اور(UR) چىخارىب، بعضىلرین عقىدەسى بودور كى حضرت ابراهيم خليل - على نبىنا و آله و عليه السلام - بو شهردن قووزانمىشىدیر.

۲- اوريدو(URIDU)، عراقدا بوگون ابوشهرىن آدلانىر. سومر حكومتى نين بىر سولاله و سلسەلە سى نىن اسکى باشكىند و پايتختى اولموشدور. نظره بىلە گلىر كى معنى و مفهوم باخيمىندان كىچمىش و ماضى فورماسىندادىر يعنى اسکى زامانلاردا بورا اوريدو(اور ايمىش).

۳- اوروک(URUK) كى تورات حضرت موسادە - على نبىنا و آله و عليه السلام - آرُك دىئىلىپ و بو عصردە الوركاء شهرى اونون يېرىنده قورولوب، البتە بو آد معنى و مفهوم باخيمىندان چوخ ماراخلى و جالب

SÜMERLƏR

sümerlərin kəşf olunan şəhərləri

Arxaloji insanlar, böyük mühəqqiqlər və müvərrixlər iki çay arasında yəni beyn-ol-nəhreyn və bugünkü əraqda "çomur,çamır,sümer" ellərinin şəhərlərini və kitabxanalarını kəşf ediblər və kəmal-i-diqqətlə onların adlarını və oldukları yerləri göstəriblər:

- 1- UR ki buzaman əraqda "moqir" adlanan şəhər, ur şəhərinin viranə və kalavalalarının üstündə bina olub və yapılib.bu şəhər sümerlər hökümətinin ən əski başkənd və paytəxti olubdur, luğət və məni baxımından əslində böyük, əzim və inkişaf tapmış məni və məfhumundadır, bu kələmə indiki azərilərin dilindədə dedigimiz məna və məfhumda işlənir, məsələn əgər bir şəxsin ə'zay-i-bədəninin birində, xususən boynunda və gərdənində vərəm,quddə və şış olsa və günü-gündən çoxalsa və ya əslən sabit qalssa, əvam və umum içində deyərlər ki filani "ur" çıxarıb, bə'zilərin əqidəsi budur ki həzrət-i-ibrahim xəlil-əla nəbiyyina və alehi və əleyh-is-səlam- bu şəhərdən qovzanmışdır.
- 2- URİDU, əraqda bugün "əbuşəhreyn" adlanır.sümer hökümətinin bir sülalə və silsiləsinin əski başkənd və paytəxti olmuşdur.nəzərə belə gəlir ki məni və məfhum baxımından keçmiş və mazi formasındadır yəni əski zamanlarda bura UR iydu(UR iymış).
- 3- Uruk, ki tovrat-i-həzrət-i-musadə-əla nəbiyyina və alehi və əleyh-is-səlam- "orok" deyilib və bu əsirdə "əlverka" şəhəri onun yerində qurulub,əlbəttə bu ad məni və məfhum baxımından çox marağlı və calib-

سومرلر

توجهه دور چونکى بو شهرین ان اوستون بركتلى و حاصلخيز اولماكلigi و اصلاح اولونموش تو خوملارا مرکز اولماغىنى و هر جوره نهال و مومنىن بؤيوك منابعىندن ساييلماسىنى يئتىرىر، يعنى اولكە نىن هر يېرىندە بىر اصلاح اولونموش زادلارا احتياج اولوردوسا بو شهردن تهيه اولونوردو، البته اوروخ، اوروخ و اوروگ دا بو يوخاريدا وئريلەن معنى ده ايشلىرى.

٤- لارسا(LARSA)، ايندىكى زاماندا عراقدا سُنَّكَرَهْ و هيىكىدا سُنَّقَرَهْ آدى وئريلەن شهردىر.

٥- لاقاش و احتمالاً آلقاش(LAGASH)، بوگون عراق اولكە سىيندە شِرپوله دئىيلير. شايد بو شهرىن انتظامات مرکزى اولدوغو اوچون بىرده پايتخت و باشكىندىن يولو اوستوندە قرار تاپماغىينا گۆره اونا بو آد وئريلىيدىر.

٦- پئىپور(PENPUR)، بوگون عراقدا نِفِرْ آدلانىر.

٧- كوبوش(KOBUSH)، بؤيوك و عظيم معنى و مفهوموندا ايشلىرى.
٨- آگاده(AGADE)

بو شهرلر سومرلرىن ان بؤيوك شهرلىرىندن محسوب اولورلار.

SÜMERLƏR

i-təvəccühdür çünki bu şəhərin ən üstün bərəkətli və hasılxız olmaklığını və islah olunmuş toxumlara mərkəz olmağını və hə cürə nəhal və mumanın böyük mənabeindən sayılmasını yetirir, yəni ölkənin hər yerində bir islah olunmuş Zadlara ehtiyac olurdusa bu şəhərdən təhiyyə olunurdu, əlbəttə "uruğ, urux və urug"da bu yuxarıda verilən mə'nidə işlənir.

- 4- LARSA, indiki zamanda əraqda "sonkərə" və hakəza "sonqərə" adı verilən şəhərdir.
- 5- LAGAŞ və ehtimalən ALQAŞ, bugün əraq ölkəsində "şerpulə" deyilir. Şayəd bu şəhərin intizamat mərkəzi olduğu üçün birdə paytəxt və başkəndin yolu üstündə qərar tapmağına görə ona bu ad verilibdir.
- 6- PENPUR, bugün əraqda "nefer" adlanır.
- 7- KOBUŞ, böyük və əzim mə'ni və məfhumunda işlənir.
- 8- AGADE

Bu şəhərlər sümerlərin ən böyük şəhərlərindən məhsub olurlar.

سومرلر

الغافر لمن ينفعه

بِحَمْدِ اللَّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ هٰذِهِ فَكَانَتِ الْجَمَالُ

وَكَانَ أَحَسَنُهُ وَأَشَرَقُهُ مَا يَحْلِلُ فِي الْمَيْكَلَ الْأَدَمِيَّ وَجَاءَهُ الرَّيْفُ وَالْغَيْرُ الْطَّيْفُ وَإِحْيَاهُ الْكَسَرُ
الشَّعْرُ

فَابْجَالُ الْبَشَرِيِّ سَيِّدُ الْبَجَالِ كُلِّهِ

الداربي

لَا يَنْتَزِلُ الْبَشَرُ بِرَجْلِهِ لِتَسْطِيعَهُ إِذْ يَخْلُعُ عَلَى الْمَنْجَلِ الْمَشَانُ وَلَا يَلْتَهِي إِلَيْهِ الْمَرْدَنْدَنْيَا فِي الصَّفَرِ إِذَا مَا لَمْ يَرِدْ وَمَدِيدْ

الرجاني

وَلَا يَبْسِعُ الْزَّهْرَ وَغَرِيرُهُ فِي سَابِي الْبَسِعِ مَا لَهُ سَهَّةٌ وَطَيْبٌ

الرقبي

وَلِسْلِ الْجَانِ بِحَمْرَ الْعَيْرِ وَلِلْبَرِينِ التَّعْزِرِ وَلِصَفَرِ الْعَرْدَوِ وَلِلْمَدِيدِ الْمَدِيدِ

الدسوقي

فَلَلَّٰهُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ عَلَيْهِمُ الْمُسْتَبَقُ وَلَلَّٰهُ شَعَاعُ الْمُشَعَّبِ وَلَلَّٰهُ طَرَفُ الْمُطَرَّبِ وَلَلَّٰهُ عَلَيْهِ بَعْدُ الْمُعَذَّبِ وَلَلَّٰهُ حَكَمُ الْمُسْرِبِ

الدريري اصل

لِكَلِّ الْمُوْهَادِ وَكُلِّهِ كَلِّ جَاهِهِ اللَّهُ أَكْفَنْهُ لِلْنَّالِ

المكتفي

فَلَوْفُنْ شَاه

بروز ۱۵ آغوز ۱۹۵۲

موختلف خطлерин нумунәسى – Müxtəlif xətlərin nümunəsi

آلتينجى قات

Altinci qat

- Bisutun kətibələri** – بیستون کتیبە لرى
əlvənd kətibələri – الوند کتیبە لرى
Suez kətibələri – سوئز کتیبە لرى
Şuş kətibələri – شوش کتیبە لرى
– گودئا نین موجسسىمە لرى
- Gudeanin mücəssəmələri**
– حامورابى نین قانون سوتونو
- Hamurabinin qanun daşı**
– نارام سین، نانار و اورناممو شاه
- Naram sin, nanar və urnammu şah**
– ایشتار، عشق ایلاھە سى
- Iştar eşq ilahəsi** – حسنلو قىزىل جامى
- Ur şəhrində zigurat** – اور شهرىندە زىگورات
– سومر موسىقى آلتلىرىندن بىرى
- Sümer musiqi alətlərindən biri**
– سومرلر(شئىر)(شعر)
- Sümer vətəni(şeir)** – سومر وطني(شئىر)(شعر)

سومرلر

اصلی نومونه - əsli numune

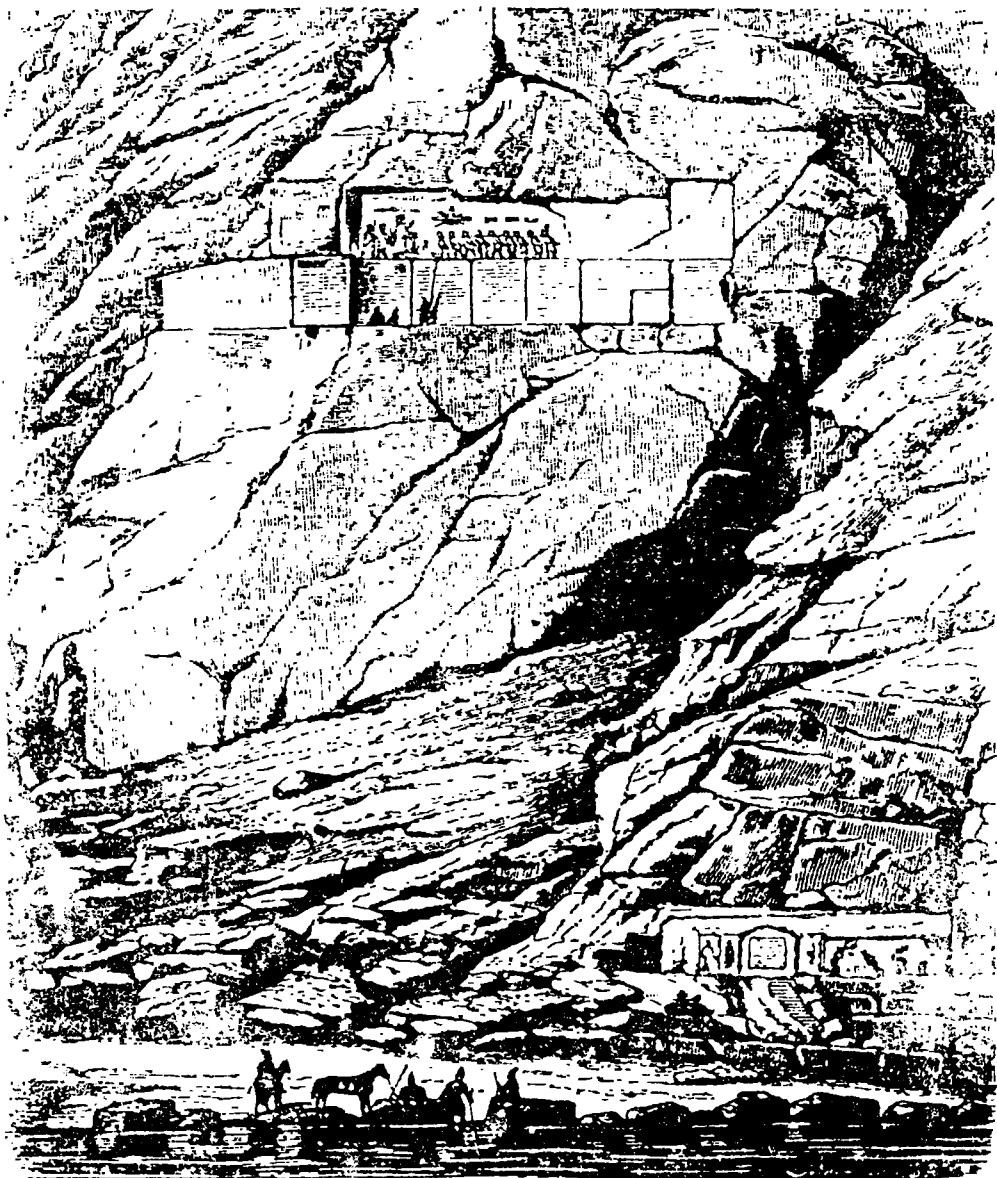
بیستون داغى - Bisutun dagi

SÜMERLƏR

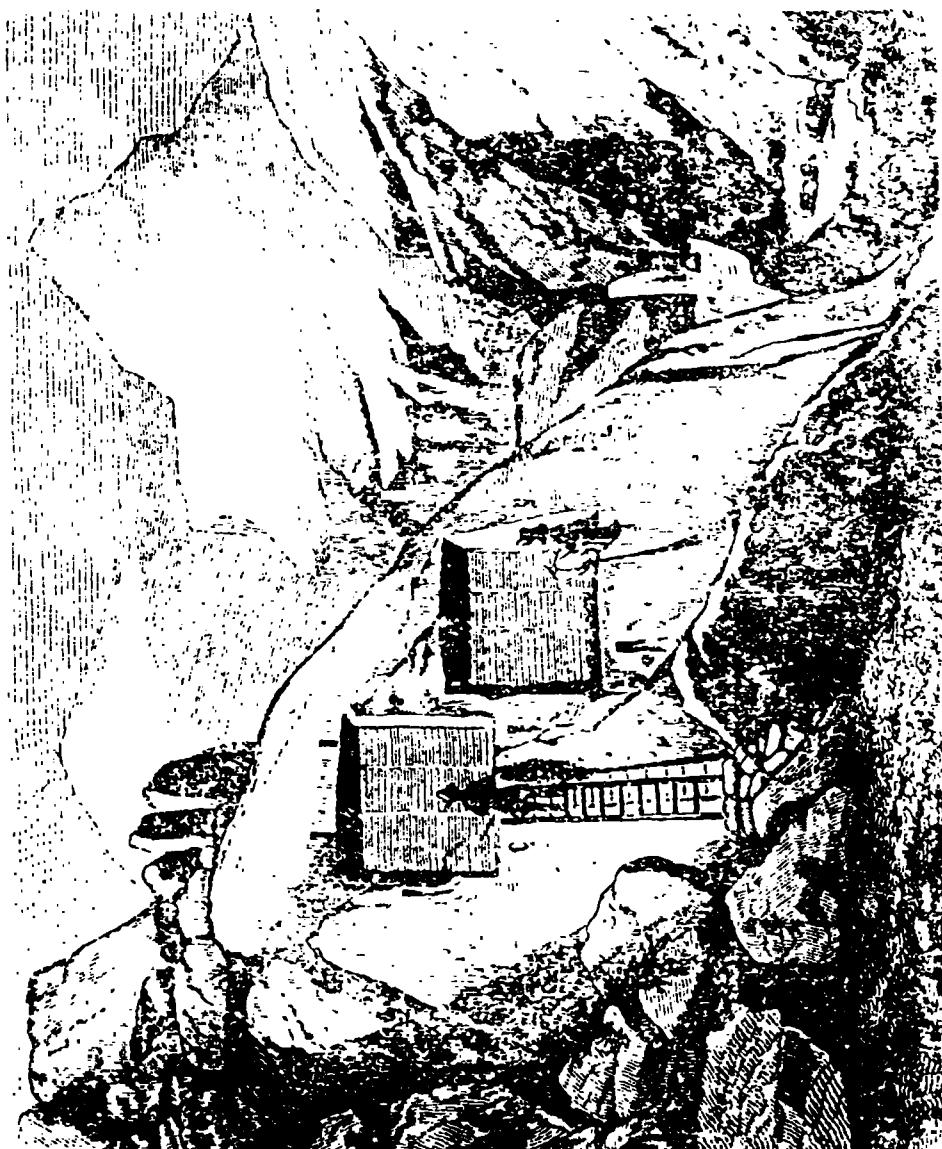
Bisutun kətibəsi - بیستون کتیبه سی

سومرلر

بیستون کتیبه سى - Bisutun kətibəsi

SÜMERLƏR

الوندكتيبيه سى - əlvənd kətibəsi

سومرلر

الوند كتيبة سى - əlvənd kətibəsi

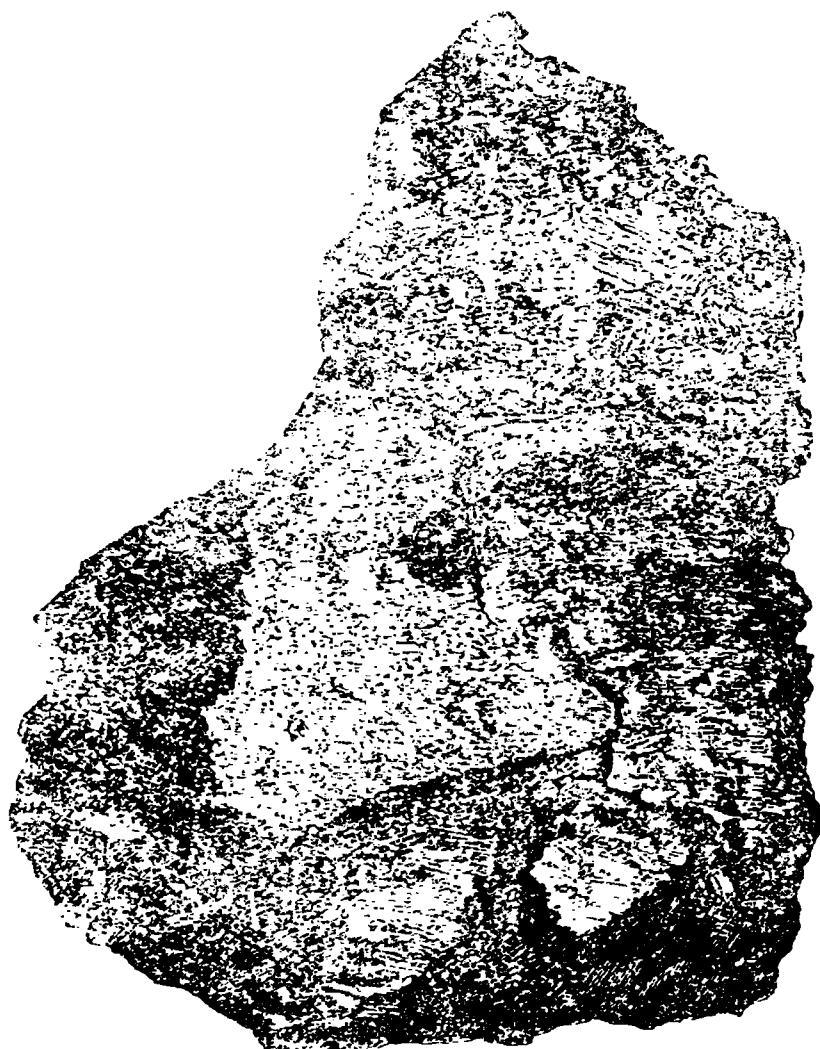
SÜMERLƏR

الوندكتيبيه سى - əlvənd kətibəsi

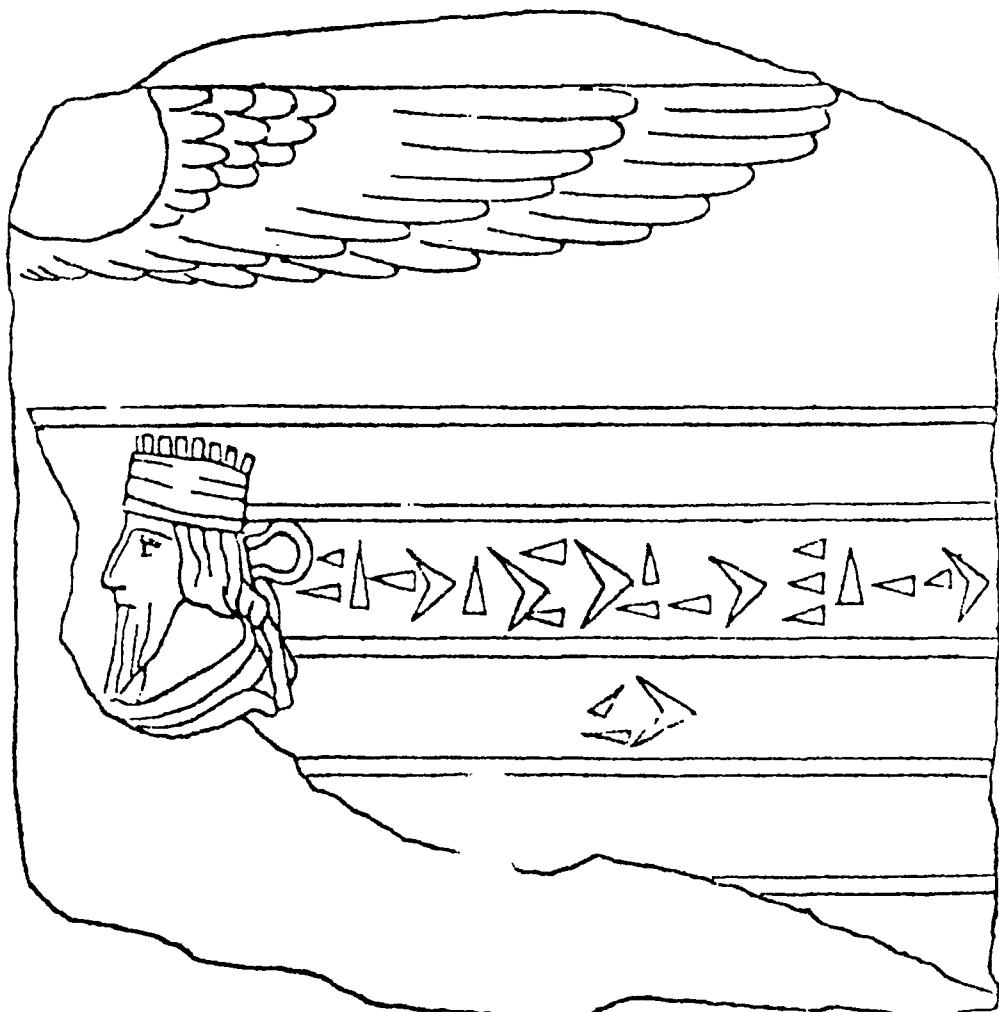
سومرلر

نمونه اصلی

Suez kətibəsi(misir) – سuez کتبہ سے (میصر)

SÜMERLƏR

سوئز کتىبەسى (misir) - سوئز کتىبەسى (misir) -

سومرلر

N° 2.

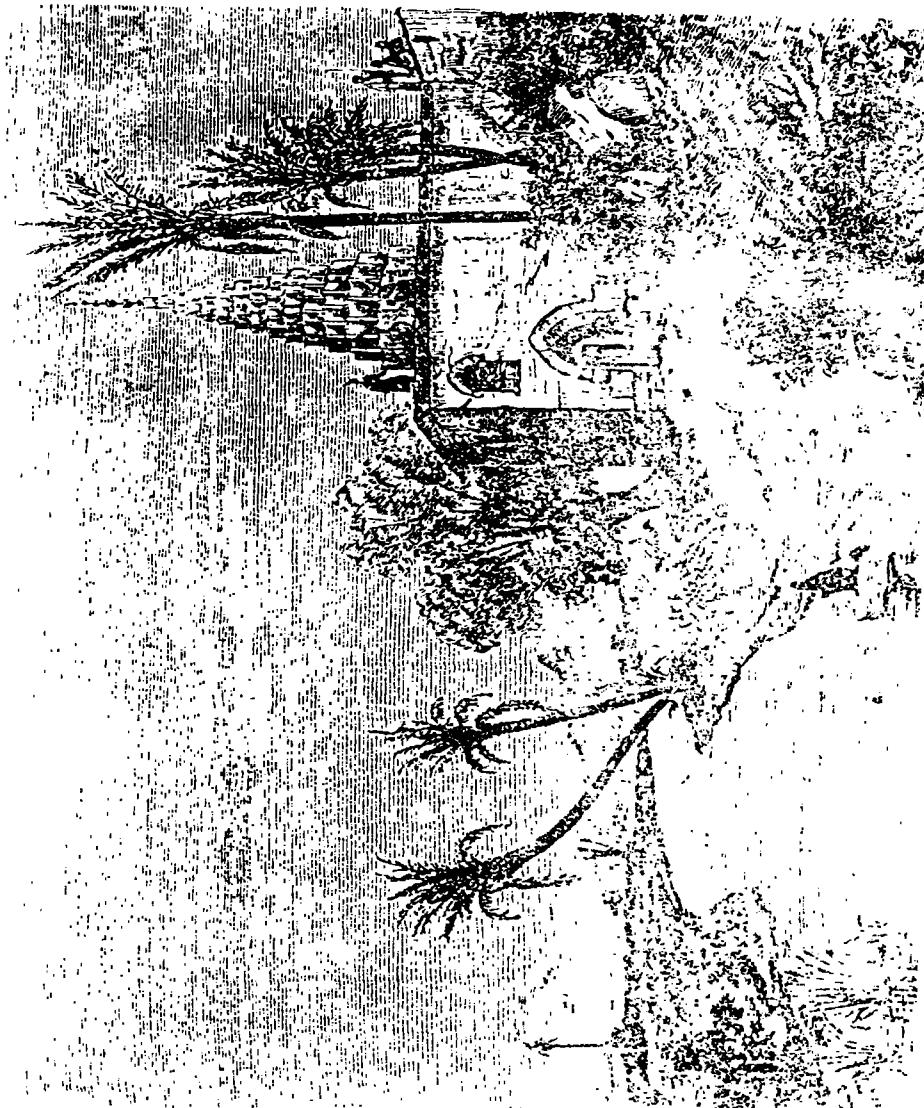
سوئز کتیبە سى (میصر) - Suez kətibəsi (misir)

SÜMERLƏR

شوش کتیبە سى - ŞUŞ kətibəsi

سومرلر

شوش ، دانیال نبی نین آرامگاهى –
ŞUş danyal nəbinin aramgahi

SÜMERLƏR

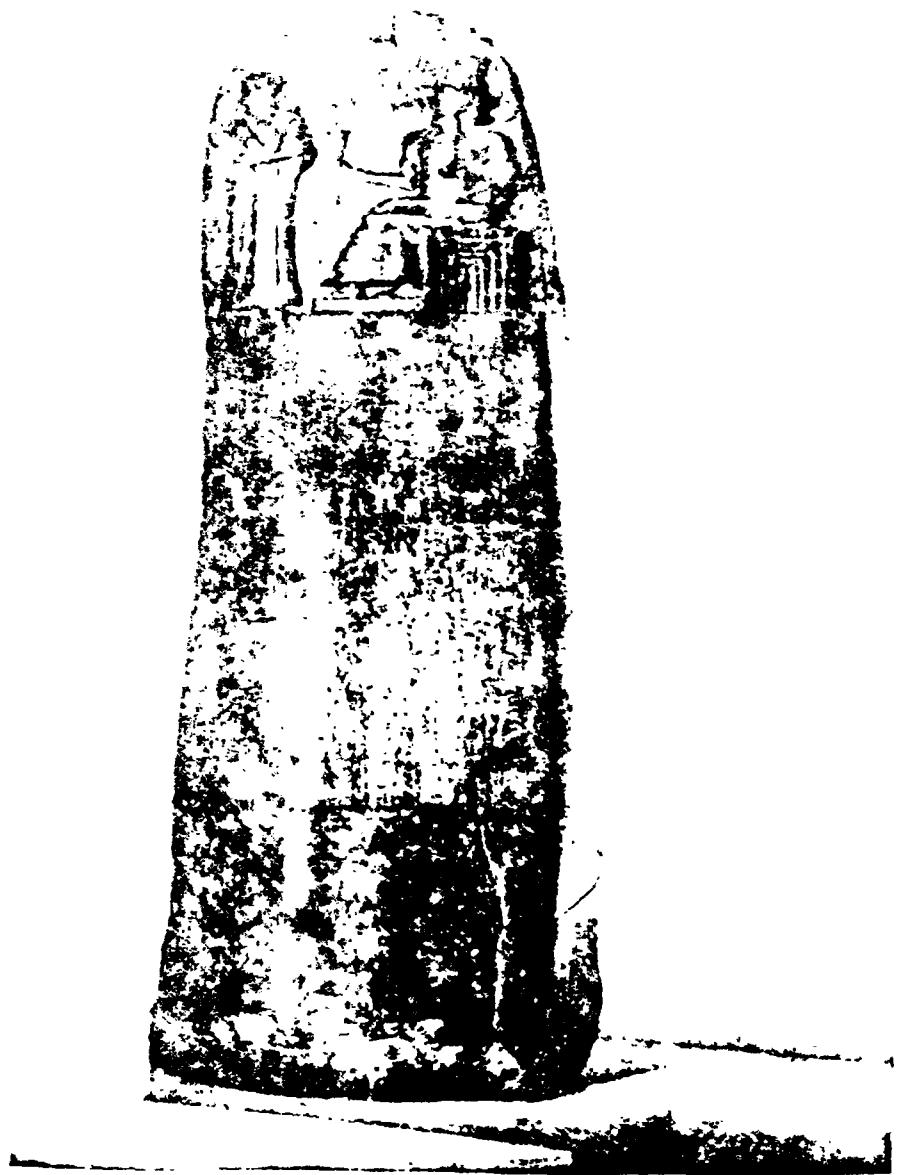
GUDEA - گودئا

سومرلر

گودئا نین باشى نين موجسىمە سى
G(Q)UDEA nin başınlın mücəssəməsi

SÜMERLƏR

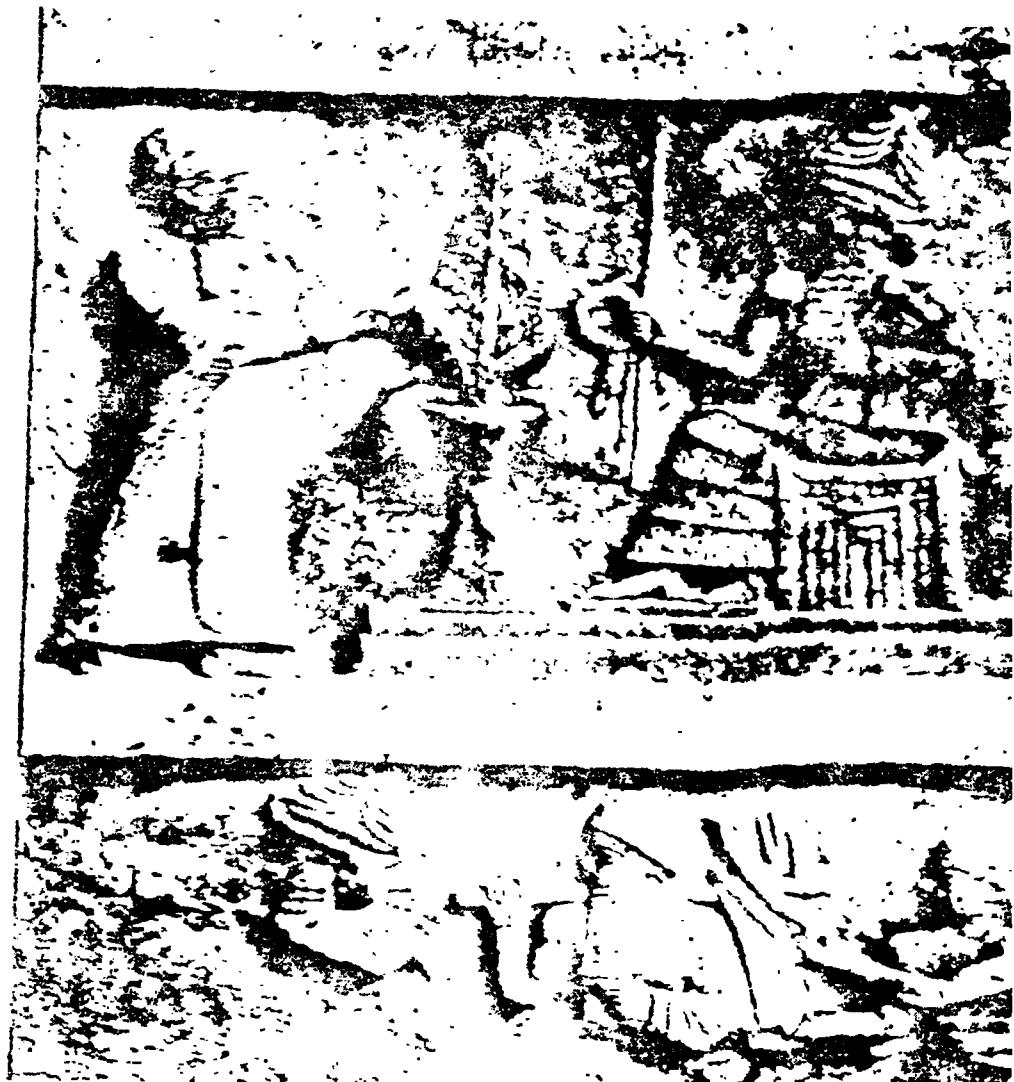
HAMURABI NİN QANUN SOTUNU - حامورابی نین قانون سوتونو

سومرلر

نارام سین -
NARAM SIN-

SÜMERLƏR

نانار و اورنامموشاھ – NANAR və URNAMMU şah

سومرلر

اىشتار، عشق اىلاھەسى - iSTAR Eşq ilahəsi

SÜMERLƏR

Hasanlu Qızıl Cami

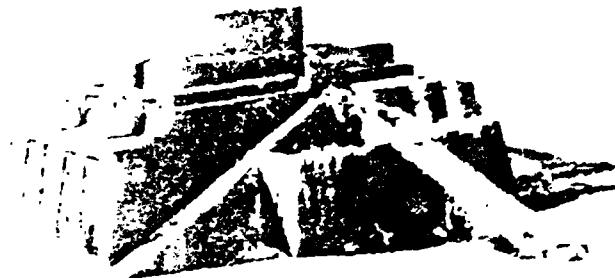
Hasanlu qızıl cami

سومرلر

میسدن یا بیبلیسش لوحة اور شهری بین معبدیندہ

Misdən yapılmış lövhə UR şəhrinin mə'bədində

اور شهریندہ زیگورات – UR şəhrində zigurat –

SÜMERLƏR

سومرلرین موسیقى آلتلرindən biri
Sümerlərin musiqi alətlərindən biri

سومرلر

سومرلر

احقاق انلدى حقى اباظيل ده باطيل
اسرار جهان فاش الونوب قالمادى عاطيل
هر رشته افكارى چومور لوحه قازيبيلار
ميختى دئيلن خطى كمال ايله يازيبيلار
هر ايش كي تمدن سائيلير ايندى جهاندا
سومرلە كمالە يېتىشىپ ھم اوزماندا
هر ذره سى گوهردى بىزه خاك عراقين
سن بىل تاپاجاكسان آتاوين اوردا سوراغين
حؤرمىلە بو تورپاغى عالم ھامى القىشلار
اكسىر عظيم اھلى بوردان نظر آلمىشلار
اجدادگر انقدرون بودشتىدە ياتمىشلار
عزمت و ئىرىب انسانە او زحققىنه چاتمىشلار
ايندى بوز امان عرفان بو يېرده دوتوب دور جان
ھرنە گۈزىرە يېردىن بىگ دور آقادور ياخان
بو يېرده چومور بىگلر مىن لرجە جهان آشدى
علم و هنر و حكمت دريالارى تك داشدى
ھر گوشە يېرى قازسان بو ائل قانى ايلا ياشدى
انسان گر او لا پىكىرسومرلر اونا باشدى
بو اولكە ده تورپاقە آخدى دوروجا بىر قان
گويَا اولو بىر جانە و ئىردى يېنى دن مىن جان
بو منطقە ده حققىلە باطيل سىنچىلىنىدى
عشاق السته نىچە مىن جام اىچىلىنىدى
آزادە لر آزادە سى دونيانى آراشدى
او ز مكتبينىھ گۈردو ھامى اولكە داراشدى

SÜMERLƏR

Sumerlər

Ehqaq elədi həqqi əbatılıdə batıl
əsrar-i-cahan faş olunub qalmadı atıl
 hər rişte-yi-əfkari çomur lpvhə qazıblar
 mixi deyilən xətti kəmal iylə yazıblar
hər iş ki təməddün sayılır indi cahanda
sumerlə kəmalə yetişib həm o zamanda
 hər zərrəsi govhərdi bizə xak-i-əraqın
 sən bil tapacakan atavın orda sorağın
hörmətlə bu torpağı aləm hamı alqışlar
eksir-i-əzim əhli burdan nəzər almışlar
 əcdad-i-giranqədrin bu dəştidə yatmışlar
 izzət verib insanə öz həqqinə çatmışlar
indi buzaman irfan bu yerdə dutubdur can
hərnə göyərə yerdən bəydir ağadır ya xan
 bu yerdə çomur bəylər minlərcə cəhan aşdı
 elm-o-hünər-o-hikmət dəryaləri tək daşdı
hər guşə yeri qazsan bu el qaniyla yaşıdi
insan gər ola peykər sumerlər ona başdı
 bu ölkədə topraqə axdi duruca bir qan
 guya ölü bir canə verdi yenidən min can
bu məntəqədə həqqilə batıl seçilindi
üşşaq-i-ələstə neçə min cam içilindi
 azadələr azadəsi dünyani araşdı
 öz məktəbinə gördü hamı ölkə daraşdı

سومرلر

سومر وطنی

سومر وطنی حضرت مولایه یار اشدى
حق مدرسه سین گتدی چومورخانه ده آشدى
زوّار او زاماندان کی گندیر کربوبلایه
حیرتده قالیر باخدیقیجا اهل مینایه
توپراق عطیر ساچیر هامی زوّاره خوش گلیر
فیکر ائیلمه بو معركه دن کیمسه بوش گلیر
حقه هامی بیخینتی دوشور بینوا تکین
توربیت اوپور چکیر گوزونه کیمیا تکین
آرتیر شعوری گوردوگوجه هر داغی بااغی
سوغات آلیر هدییه دوتور بیرده تور پااغی
چوخ ایسترم قولاق ونره سن بو روایته
حیران قالیر گزرن انشیدن بو در ایته
قصد ائیلدی نماز انده بیر محترم کیشی
بو امر دیر گرک او لا هر بنده نین ایشی
مؤهر ایستدی کی سجده انده اوز ایلاهینه
چوخ مؤهرلر ارانه وئریلدی صلاحینه
اوپدی تمامینی ولی رد انتدی الامادی
هر جانمازه باخدیلا هنج مؤهر قالمادی
عهد ائتمیشم دندی منیلن افز ایلاهیمه
تک مؤهر کربلا گتیرم قبله گاهیمه
بو مؤهردن چومورلارین عطرين آلام گرک
منهہر حسین ایله هامی عۆمری قalam گرک
عهدیم سینان دئییل دوزرم هر بلایه من
کیم "ذاکری" سالام یولا تنز کربلایه من

SÜMERLƏR

Sumer vətəni

Sumer vətəni həzrət-i-mövlayə yaraşdı
Həq mədrəsəsin gətdi çomurxanədə aşdı
Züvvər o zamandan ki gedir kərbubəlayə
Heyrətdə qalır baxdıqıca əhl-i-minayə
Toprax ətir saçır hamı züvvərə xoş gəlir
Fikir eyləmə bu mərəkədən kimsə boş gəlir
Həqqə hamı yıxıntı düşür binəva təkin
Türbət öpür çəkir gözünə kimiya təkin
Artır şu-uri gördüəucə hər dağı bağı
Sovqat alır hədiyyə dutur birdə torpağı
Çox istərəm qulaq verəsən bu rivayətə
Heyran qalır görən eşidən bu dirayətə
Qəsd eylədi nəmaz edə bir möhtərəm kişi
Bu əmr dir gərək ola hər bəndənin işi
Möhr istədi ki səcdə edə öz ilahinə
Çox möhrlər irə verildi səlahinə
Öpdi təmamini vəli rədd etdi almadi
Hər canəmazə baxdila heç möhr qalmadi
Əhd etmişəm dedi mənilən öz ilahimə
Tək möhr-i-kərbəla gətirəm qibləgahimə
Bu möhrüdən çomurların ətrin alam gərək
Mehr-i-hüseynilə hamı ömrüm qalam gərək
Əhdim sınan deyil dözərəm hər bəlayə mən
Kim ZAKİRİ salam yola tez kərbəlayə mən

سومرلر

اصلی نومونه - *enume*

بیر سیرا لوغتلىرى و آدلارىن
كۈكۈ حاققىندا

Bir sıra lugətlər və
adaların kökü haqqında

سومرلر

بغداد:

بو کلمه و بونون موشابه لری میشل بفتات، بغداد، بگتات، بغداد، باگتات هامیسی معنا و مفهومدا بیردیلر کلا برکت تانریسی، رزق و روزی الاهی، داد و تام تانری سی، طعام و غذا ربی دتمکدیر.
توضیح و آچیکلاما:

بغ - بگ سومر و ایلام و اسکی تورک دیلینده تانری نین بیر آدی دیر و داش یازمالاریندا بو مفهوم مشخص و معین دیر، ایندی ده وار بو کلمه تورکلرین دیلینده آقا، بؤیوک، سرور و مالیک معنا و مفهوموتدا ایشلئیر؛ بو کلمه نین ایکینجی قیسمتی، چوخدا ایندیکی زاماندا غذا و طعامدا اولان داد و تام معناسینا اطلاق اولور، اما اسکی زامانلاردا عموم غذا، طعام، برکت، رزق و روزی يه اطلاق اولورموش، نتیجه ده بغداد کلمه سی نین معنasi برکت تانری سی، روزی الاهی و داد-تام ربی دتمکدیر، کی مختصیف قبیله لر و طایفالار اولان پئرلره بو آد وئریلیدیر.

پارس = بارس:

اون ایکی حیوان آدینا تورک تقویمینده، اوچونجو ایلین آدی دیر کی بو ایللر سیچقانلا باشلانیر و دونقوزلا بیتیر. بو کلمه(بارس) تورکجه ده پارسماک و پیرسیماک مصدریندن و قاش-قاباق تؤکمک و توتولماك و عصبی له شمک معناسینی داشیبییر، نتجه کی گوندہ لیک دانیشیقلاردا دئیریک هاوا پیرسیبیب دیر يعني هاوا دوتولوب وشاید یاغیش گله و یا فیلانکس پیرسیبیب دیر يعني دانیشارکن قاش- قاباغی ساللانیدیر. هابتله بیر حیوانین آدی دیر کی پیشیکدن بؤیوک، بیبردن کیچیک دیر(یوزبلنگ دئمک اولار) و هابتله بیر حیوانین آدی دیر کی چای قیراغلاریندا و باتلاقلاردا یاشایار و اونا

SÜMERLƏR

BƏĞDAD:

Bu kələmə və bunun müşabehləri misl-i-“bəğtat,bəgdad, bəgtat, bağdad, bagdad, bagtat” hamısı mə’na və məfhumda birdilər külən “bərəkət tanrisi, rizq-o-ruzi allahi, dad və tam tanrisi, təam və qəza rəbbi” deməkdir.

Tozih və açıklama:

“bəğ = bəg” sümer və ilam və əski türk dilində tanrinin bir adı dir və daş yazmalarında bu məfhum müşəxxəs və müəyyəndir, indidə var bu kəlmə türklərin dilində “ağa,böyük, sərvər və malik” mə’na və məfhumunda işlənir,. Bu kəlmənin ikinci qisməti, çoxda indiki zamanda qəza və təamda olan dad və tam mə’nasına itlaq olur, amma əski zamanlarda umum qəza,təam, bərəkət, rizq və ruziyə itlaq olurmuş, nəticədə bəgdad kəlməsinin mə’nası “bərəkət tanrisi, ruzi allahi və dad-tam rəbbi” deməkdir, ki müxtəlif qəbilələr və tayfalar olan yerlərə bu ad verilibdir.

PARS= BARS:

On iki heyvan adına türk təqvimində, üçüncü ilin adı dir ki bu illər siçqanla başlanır və donquzla bitir.bu kəlmə(pars) türkcədə “parsmak” və “pırsımk” məsərindən və qaş-qabaq tökmək və tutulmak və əsəbiləşmək mə’nasını daşıyır, necə ki gündəlik danışqlarda deyirik “ hava pırsıyıbdır” yə’ni hava dutulub və şayəd yağış gələ və ya “filankəs pırsıyıbdır” yə’ni danışarkən qaş-qabağı sallanıbdır. Habelə bir heyvanın adı dir ki pişkdən böyük, bəbirdən kiçikdir(yüzpələng demək olar) və habelə bir heyvanın adı dir ki çay qırağlarında və batlaqlarda yaşayar və ona

سومرلر

پرسیق(پرسوک) دئیه رلر. همده بیر طایفایین آدی دیر کی هخامنیشلردن اونجه شیراز و اونون دؤوره برینده یاشایار دیلار و بیرده اورمیه دنیزی نین قیراغیندا یاشایان بیر قبیله نین آدی اولموش کی آشور لؤوحه لرینده پارسوا شکیلینده گلبدیر اما بلی دئیبل اونلار اوزلری نتجه تلفظ ائدرمیشلر احتمال کی آشور دیلینه کتجدیکه اوندا دگیشیکلیک یارانمیش اولا. هرحالدا بو کلمه نین بعضی شخصلر، قوم لار و حیوانلاردا مصدر معناسینی داشدیقینا گوره بو آد و عنوان اونا وثربلیدیر و تسمیه الموصوف بما یتصف بایندان موصوفا صیفت ایله آد قویوبلار. آنجاق بو آدلار سوی و قوم آنلاملاریندا يوخ، بلکه گومان گئدیر بو آدلار موختلیف قبیله لرین اولدوقلاری يتلره وثربلیدیر.

پارسین ایندیکی معنassi، ایتین هورمگی دیر، بو معنا هامی لوغت کیتابلاریندا او جمله دن لغتنامه دهخدا دا گلبدیر. فارسجا بیر ضرب المثل وار کی نسگ در خانه صاحبیش پارس می کند (ایت ایبه سی اتوینده هورر).
پزشکی:

موختلیف آراشدیرمالار و قازینتی لاردان الله گلن لؤوحه لردن آنلاشیلیب دیر کی طبابت و حکیم لیک بیلگی سینین کؤکو و بیناسینی سومرلر قویوبلار و ایندیکی پزشکی کلمه سی ده اسکی و تورکجه بیر لوغت دیر.

آچیکلاماک: بیلیریک کی لوقمان، جالینوس، بوقرات، زکریای رازی، ابوعلی سینا و باشقalarین زامانیندان رونشسانس و یشنى عصره کیمی داوا-درمان چشیدلی بیتگی لر، یشمیشلر و میوه لرین سویو و شیره سیندن دوزلمیش آجى ایچگی لره حصر اولموشدور و پزشکی کلمه سیندن بونو آنلاماق اولور، بو کلمه ایکی بؤلومدن دوزلیب:
الف- پیز یاخود پیس کی قولای، خوشا گلمه ین، آجى و نامطبوع معناسیندادیر.

SÜMERLƏR

Pırsıq(pırsuk) deyərlər.həmdə bir tayfanın adıdır ki həxamənişlərdən öncə şiraz və onun dövrəbərində yaşayardılar və birdə urmiyyə dənizinin qıraqında yaşayan bir qəbilənin adı olmuş ki aşur lövhələrində “PARSUVA” şəkilində gəlibdir amma bəlli deyil onlar özləri necə tələffüz edərmişlər ehtimal ki aşur dilinə keçdikdə onda dəyişiklik yaranmış ola.Hərhalda bu kəlmənin bə'zi şəxslər, qovmlar və heyvanlarda məsdər mə'nasını daşıdıqına görə bu ad və ünvan ona verilibdir və “təsmiyət-ol-movsuf belə yəttəsif” babından movsufa sıfətiylə ad qoyublar.ancaq bu adlar soy və qovm anıtlarında yox, bəlkə güman gedir bu adlar müxtəlif qəbilələrin olduqları yerlərə verilibdir.

Parsın indiki mə'nesi, itin hürməgidir, bu mə'na hami luğət kitablarında, o cümlədən “luğətname-yi-dehxuda”da gəlibdir.farsca bir zəb-ül-məsəl var ki “səg dər xane-yi-sahibəş pars mikunəd”(it iyəsi evində hürər).

PİZİŞKİ:

Müxtəlif araşdırımlar və qazıntılardan ələ gələn lövhələrdən anlaşılıbdır ki təbabət və həkimlik bilgisinin kökü və binasını sümerlər qoyublar və indiki pizişki kəlməsi də əski və türkçə bir luğətdir.

Açıklamak: bilirik ki luqman, calinus, buqrat, zəkəriyya-yi-razi, əbuəlisina və başqaların zamanından ronesans və yeni əsrə kimi dava-dərman çeşidli bitgilər, yemişlər və mivələrin suyu və şirəsindən düzəlmış acı içgilərə həsr olmuşdur və pizişki kəlməsindən bunu anlamaq olur, bu kəlmə iki bölümdən düzəlib:

A- “piz” yaxud “pis” ki qolay, xoşa gəlməyən, acı və namətbə’ mə'nasındadır.

سومرلر

ب- آيشگى ياخود آيچگى كى مشروب و شربت و ايچمه لى لر معناسيندادير.

بو اىكى كلمه بيرليكده پيس آيچگى و خوشا گلمه ين آيچگى معناسيnda مريضرلر و خسته لره و تريلن داوا-درمانلارا دئييليردى، نبيه كى خسته لر هئچواخت بو آيچگى لرى مئيل و رغبتله ايچمه بيرديلىر، آنجاق سونرالار بو كلمه ديلده راحات تلفوظ اولماغينا گؤره پيزيشگى و فارس ديلينه گلديكده پزشكى شكيلينه دوشوب.
داريوش :

داريوش، تاريوش، داريyoش، تاريyoش، داريyoس، تاريyoس، داريyoس و تاريyoس، بىستون داش يازماسيندا داريye ووs (DARYAVUS) شكيلينde گلبيدير، بو كلمه نين معنى و مفهومو يعني الله تانييان، اللاها يالواران، اللاها سيتاييش ائدن، خداشناس، خداخواه، خداپرست و از خدا خواهنه دير.

توضيح و آجيكلاماك:

بو كلمه اىكى جزئ و قىسمىتن تشكيل تاپىب :

الف- دار، تار، داري و تاري كى الله دئمكدير.

ب- ياس، يوس، يس، كى دوعا، ستايىش، تضرع و يالوارماك دئمكدير،
جون بو آد دا كوروش كبيرين آدى كيمى ايلامى، مادى و توركى دير لذا معنى
و مفهومو تانرىنى سئومك و اوغا ستايىش ائتمك و اوغا يالوارماك دير چون
حقيقىدە بو اىكى كلمه مرور زاماندا و كثرت استعمالدان تاري و ياس شكيلينه
دوشوبدور.

SÜMERLƏR

B- “işki” yaxud “içgi” ki məşrub və şerbət və içməlilər mə’nasındadır.

Bu iki kəlmə birlikdə “pis içgi” və xoşa gəlməyən içgi mə’nasında mərizlər və xəstələrə verilən dava-dərmanlara deyilirdi, niyəki xəstələr heçvaxt bu içgiləri meyl və rəğbətlə içməyirdilər, ancaq sonralar bu kəlmə dildə rahat tələffüz olmağına görə “pizişgi” və fars dilinə gəldikdə piziaki şəkilinə düşüb.

DARYUŞ:

Daryuş, taryuş, dariyuş, tariyuş, daryus, taryus, dariyus və tariyus bisutun daşyazmasında “DARYƏVUS” şəkilində gəlibdir, bu kəlmənin mə’ni və məfhumu yə’ni “allah tanıyan, allaha yalvaran, allaha sitayış edən, xudaşinas,xudaxah, xudapərəst və əz xuda xahəndə”dır.

Tovzih və açıklama:

Bu kəlmə iki cüz’ və qismətdən təşkil tapıb:

A- dar,tar,dari və tari ki allah deməkdir.

B-yas,yus, yes, ki dua, sitayış, təzərrü’ və yalvarmak deməkdir, çün bu ad da kuruş-i-kəbirin adı kimi ilami,madi və türkündür liza mə’ni və məfhumu tanrını sevmək və ona sitayış etmək və ona yalvarmakdır çün həqiqətdə bu iki kəlmə mirur-i-zamanda və kəsrət-i- istəmaldan tari və yas şəkilinə düşübdür.

سومرلر

يلدا گنجه سى:

يلدا لوغتى اصلينده توركجه بير كلمه دير و اونون معنا و مفهومو مجاز و بنزتمه ايله يعنى بير گنجه كى اوزونلوقدا بير ايله تاي دير و بو كلمه ايکى بئولومدن دوزلىپ: يل ايل معناسىندا و داي=تاي اوخشار و تاي معناسىندا كى بيرليكده اوilar يلداي، يلتاي كى چوخ ايشلنمك و چشيدلى لهجه لره كىچمك اوزرىنده يلدا شكيلينه دوشوبدور.

فارس:

كىچمىشىدە بىلە نظرە گلىرىدى كى فارس كلمه سى فارس كلمه سى نىن باشقۇ فورماسى دير كى فَرَسْ دن (عربجه آت معناسينا) آلىنىيىدىر. چون دئىيردىلر عربلىر دوه مېنلىر و عجملىر آت، بونا گؤرە اونلارا فارس ياخود فارس دئىيلىپ آما ايندى آيدىنلاشىپ كى بو وجه تسمىه يانلىش و قوندارما دير، چون فارس كلمه سى لاتىنجا گولمه لى تاماشا، موفته سۆز و يئرسىز ايش دىمكدىر، اوردان كى فارس دىلى ده اوردو دىلى كىمى يشىجە دوزلىميش و عرب دىلى نىن اوتوز اوچونجو لهجه سى دير، بونا گؤرە باشقۇ اولكە لر توهىن و كىچىلتىمە و طعنه اوزو ايله بو دىلده دانىشانلارا فارس دئىيبلر و بلى اولور كى بو لهجه ده دانىشانلارى فارس آدلاندىرماق تعرىيف اوزوندن و يا عجملىرىن آت مىنمه يىندىن و عربلىرىن دوه مىنمه يىندىن يوخ بلکە اهانت اوزوندن دير و بو سونكۇ قوندارما سبىي او توهىنە اورتوك چىمك اوچوندور.

YƏLDA gecəsi:

Yəlda luğəti əslində türkçə bir kəlmədir və onun mə'na və məfhumu məcaz və bənzətməiyələ yəni bir gecə ki uzunluqda bir ilə taydır və bu kəlmə iki bölümdən düzəlib: “yəl” il mə'nasında və “day=tay” oxşar və tay mə'nasında ki birlikdə olar “yəlday, yiltay” ki çox işlənmək və çeşidli ləhcələrə keçmək üzərində “yəlda” şəkilinə düşübdür.

FARS:

Keçmişdə belə nəzərə gəlirdi ki “fars” kəlməsi “fares” kəlməsinin başqa forması dir ki “fərəs” dən(ərəbcə at mə'nasına) alınıbdır.çün deyirdilər ərəblər dəvə minərlər və əcəmlər at, buna görə onlara fares yaxud fars deyilib amma indi aydınlaşış ki bu vəch-i-təsmiyə yanlış və qondarmadır, çün fars kəlməsi latinca gülməli tamaşa, müftə söz və yersiz iş deməkdir, ordan ki fars dilidə ordu dili kimi yenice düzəlmüş və ərəb dilinin otuz üçüncü ləhcəsidir, buna görə başqa ölkələr tohin və kiçiltmə və tə'nə üzüylə bu dildə danışanlara fars deyiblər və bəlli olur ki bu ləhcədə danışanları fars adlandırmaq tə'rif üzündən və ya əcəmlərin at minməyindən və ərəblərin dəvə minməyikdən yox bəlkə əhanət üzündəndir və bu sonku qondarma səbəbi o tohınə örtük çəkmək üçündür.

سومرلر

شیراز:

بو کلمه اوج بؤلومدن تشکیل تاپیب:

الف- شی، ایلاملی لارین دیلیندہ کی اورال-آلتای و التیصاقی دیللر قوروپوندان دیر، وحشی آنلامیندادیر، البتہ شیکار و عرب دیلیندہ وحشی، وحوش دا بو کؤکدن دیر.

ب- ر، ار، تورکجه قهرمان و ایگید آنلامیندادیر کی مورکب سکیلده قهرمان و ایگید وحشی (وحشی قهرمان و دلاور) اولور کی شئر (شیر) له منطبق اولور کی تانینمیش وحشی لردندير.

ج- آز، اوستاد اول و آخر، علامه دهخودانین دئدیگینه گؤره شهر آنلامیندا گلیبدیر.

سو اوج بؤلـوم بـیر يـشـرـدـه قـهـرـمـانـ شـهـرـ
معناسیندادیر.

ایضاح: طبیعی قایدا اوزریندہ اینسان اوzacدان بیر وحشی حیوانی گؤردوکده چیغیرار و عربجه وحشی، سسله مک معناسیندادیر و بوناگؤره اونون وجه تسمیه سی بللى دیر.

روستم:

بو کلمه اصلیندہ اوج بؤلومدن تشکیل تاپیب:

آر قهرمان و ایگید معناسیندا

اوسته، اوستون، یوخاری و فوق العاده معناسیندا

ام، کی دیل دستوروندا بیرینجی دانیشان شخص (موتكّل وحده) نیشانه سی دیر کی بیر يشـرـدـه و بـيرـلـيـكـدـه اوـسـتـونـ قـهـرـمـانـ وـفـوـقـ العـادـهـ اـيـگـيدـ آـنـلامـينـدادـيرـ،ـ نـتـيـجـهـ بـوـ کـيـ روـسـتـمـ کـلـمـهـ سـيـ فـرـدوـسـيـ نـيـنـ شـاهـهـنـاـمـهـ سـيـنـدـهـ گـلـنـ

SÜMERLƏR

ŞIRAZ:

Bu kəlmə üç bölümdən təşkil tapıb:

A-“şı”, ilamlıların dilində ki oral-altay və iltisaqi dillər qurupundandır, vəhşi anlamındadır, əlbəttə şikar və ərəb dilində “vəhşi,vuhuş”da bu kökdəndir.

b-“r,ər”, türkçə qəhrəman və igid anlamındadır ki mürəkkəb şəkildə “qəhrəman və igid vəhşi”(vəhşi-yi-qəhrəman və dilavər) olur ki şer(shir)lə müntəbəq olur ki tanınmış vəhşilədəndir.

c-“az”,ustad-i-əvvəl və axər, əllamə DEHXUDAnın dediyinə görə “şəhər” anlamında gəlibdir.

Bu üç bölüm bir yerdə “qəhrəman şəhər” mənasındadır.

Izah: təbii qayda üzərində insan uzaqdan bir vəhşi heyvani gördükdə çığırar və ərəbcə “vəhşi”, səsləmək mənasındadır və buna görə onun vəch-i-təsmiyəsi bəllidir.

RÜSTƏM:

Bu kəlmə əslində üç bölümdən təşkil tapıb:

“ər” qəhrəman və igid mənasında

“üstə”, üstün,yuxarı və fövq-əl-adə mənasında

“əm”, ki dil dəsturunda birinci danişan şəxs(mütəkəllim-i-vəhdə) nişanəsidir ki biryerdə və birlikdə üstün qəhrəman və fövq-əl-adə igid anlamındadır, nəticə buki “rüstəm” kəlməsi-FİRDOVSının şahnaməsində gələn

سومرلر

ان بؤيوک افسانه لى قهرمانين آدى - اصلينده توركجه بير كلمه دير كى
قهرمانلار بير بيرى ايله ميدانا گيرنده رجز اوخويوب اوزلريندن دئيه نده، من
ار اوستم دئيه رديلر.
رخش:

بو كلمه اصلينده آرخاييش و ايکى بؤلومدن تشکيل تاپىب دير:
الف-آرخا، كوره ک و دال و عربجه ظهر و فارسجا پشت معناسيندا
ب-آيش فلسجا كار معناسيندا كى ايکىسى بير يشىد كوره گيندن
ايش چكىلن بير زاد آنلاميندادير كى اونون موشخص فردى و قاباريق اورنە يى
آت دير. نتيجه بو كى رخش كلمه سى اورال-آلتاي خانواده سىندن اولان
توركجه دير و شاهنامه نين بؤيوک قهرمانى نين آتى نين آدى دير.
دورود:

بو كلمه كى ايکى نفر بير بيره چاتديقدا يا بير بيريندن آيرىليديقدا سلام
و خوشوقلا آنلاميندا ايشلىنir، اصلينده توركجه و توره مك مصدريندن
اوغورلو اولاسيز معناسيندادير كى گىت-گىتىدە ت حرفى ذ حرفينه دئونوب.
پىرس پوليسى كلمه سى حاققىندا:

تحت جمشيد خارابالاريندان الله گلن يازيتلار و لؤوحه لرىن هئچ بيرينده
بو كلمه گۆزه دگمه يىب و هر يشىد كى بو كلمه يە اشاره گرگ اولوب،
ايلامجا اولان بئيرشا و ايکى دئونە ده بئيرايششا كلمه سى يازىلىپىدىر و
پىرس پوليس لوغتى، يىنى دوزلىميش قوندارما بير لوغت دير.
شىكتىل:

ايلاملى لار فتدرال حوكومتى و ايمپئراتورلوقۇ زامانىندا، گوموشىن
ياپىلىميش بير پول(سيككە) آدى دير كى اقتصادى دىھ رى او تارىخدە

SÜMERLƏR

Ən böyük əfsanəli qəhrəmanın adı-əslində türkçə bir kəlmədir ki qəhrəmanlar bir biriyə meydana girəndə rəcəz oxuyub özlərindən deyəndə, “mən ər ustəm” deyərdilər.

RƏXŞ:

Bu kəlmə əslində “arxayış” və iki bölümdən təşkil tapıbdır:

A-“arxa”, kürək və dal və ərəbcə zəhr və farsca poşt mə'nasında

B-“iş” farsca kar mə'nasında ki ikisi bir yerdə “kürəgindən iş çəkilən bir zad” anlamındadır ki onun müşəxxəs fərdi və qabarıq örnəyi atdır. Nəticə buki rəxş kəlməsi oral-altay xanəvadəsindən olan türkcədir və şahnamənin böyük qəhrəmanının adıdır.

DURUD:

Bu kəlmə ki iki nəfər bir bire çatdıqda ya bir birindən ayrıldıqda “səlam və xoşluqla” anlamında işlənir, əslində türkçə və “türəmək” məsdərindən “uğurlu olasız” mə'nasındadır ki get-getdə “t” hərfi “d” hərfinə dönüb.

PERSPOLİS kəlməsi haqqında:

Təxt-i-cəmşid xarabalarından ələ gələn yazıtlar və lövhələrin heç birində bu kəlmə gözə dəyməyib və hər yerdə ki bu kəlməyə işarə gərək olub, ilamca olan “beirşa” və iki döndə “beirişşa” kəlməsi yazılıbdır və perspolis luğəti, yeni düzəlmış qondarma bir luğətdir.

ŞEKEL:

İlamlilar fedral hukuməti və imperatorluğu zamanında, gümüşdən yapılmış bir pul(sikkə) adı dir ki iqtisadi dəyəri o tarixdə

سومرلر

(۴۹۳) ايل ميلاددان قاباق) چوخ يوخارى و اوچ شئكىش بير قويونون دىه رى ايميش و هخامنيشلى داريوش دئورونون بوتون اؤده نيشلىرى كى بوگون اوچ ميندن آرتىق تاپىلمىش پالجىق لۇوچە لىردىن بىللى دىر، همان بو شئكىش و كىرشه آدىندا باشقىا بىر پول ايله انجام تاپىرمىش كى آشاغىدا اىضا حالانىر.

كىرشه:

بو پولون اقتصادى دىه رى، گوموشدن يابىلاراڭ، آلتىدان بىر (۱/۶) شئكىشىن آز ايميش و ايلاملى لارين التىصاقى دىلىلى اولدوكلارىنى گۈره احتمال وئرىلىرى كى قوروش، كوروش و قىران اصطلاحلارى بو كلمه نىن موختليف لهجه لرده تلفظ اولونان فورمالارى اولاalar، خوصوصىلە قىران و قوروش كى ايرانلى لار و توركلىرىن اىچىننە رايىچ و معمول دور.

مجوس:

بو كلمه قرآن مجيدىن حج سورەسى نىن ۱۷-نجى آيە سىيندە گلىيدىر و زردوشتى لرە اطلاق اولونور، آنچاق يازىچى لار و تارىخچى لرىن هەنج بىرى گىرچىگى باشا دوشىمە بىبلىر كى نىيە زردوشتى لرە مجوس دئىيلىپ؟ بو كلمه نىن كۆكۈ هانسى دىلدىن آلينىپ؟ اونلار اۋىزلىرى دە اۋىزلىرىنى بو آد ايلە خطاب اندىرمىشلەر ياخى ئىنلىز بو تارىخچى لر گومان يولويلا بىر سۈزلىر توخويوبلاز كى گاھدان چوخدا گولونج اوlobeدور مثلاً فارس دىلەندە اونو بىر شىئىه اوخشاتماق اوچون دئىيبلەر: زردوشت مۇغ ايميش، مۇبد ايميش، سىيخىگوش و منجىگوش (بالاقلاق) ايميش، موى گوش (قولاغى توكلو) ايميش و باشقىا بىتلنچى گولمه لى و اهانتلى سۈزلى !!!

آما بو معناسىز و داغىنماق سۈزلىرىن عللى اوردان اوز وئرىپ كى بونلارى سۈيلىھ ن حۇرمەتلى لر اسکى ايلام دىل و كولتوروندن (كى اونلارىن زامانىندا هله

SÜMERLƏR

(493 il miladdan qaba) çox yuxarı və üç şekel bir qoyunun dəyəri iymış və həxamənişli daryuş dövrünün bütün ödənişləri ki bugün üç mindən artıq tapılmış palçıq lövhələrdən bəllidir, həman bu şekel və kərşə adında başqa bir puliylə əncam tapırmiş ki aşağıda izahlanır.

KƏRSƏ:

Bu pulun iqtisadi dəyəri, gümüşdən yapılarak, altidan bir(1/6) şekeldən az iymış və ilamlıların iltisaqi dilli olduklarına görə ehtimal verilir ki “quruş”, “kuruş” və “qıran” istilahları bu kəlmənin müxtəlif ləhcələrdə tələffüz olunan formaları olalar, xususiyələ qıran və quruş ki iranlılar və türklərin içində rayic və mə'muldur.

MƏCUS:

Bu kəlmə qur'an-i-məcidin “həc” surəsinin 17-nci ayəsində gəlibdir və zərdüştilərə itlaq olunur, ancaq yazıçılar və tarixçilərin heç biri gerçəyi başa düşməyiblər ki niyə zərdüştilərə məcus deyilib? Bu kəlmənin kökü hansı dildən alınıb? Onlar özləridə özlerini bu adıyla xətab edəmişlər ya yox? Yalnız bu tarixçilər güman yoluyla bir sözlər toxuyublar ki gahdan çoxda gülünc olubdur məsələn fars dilində onu bir şeyə oxşatmaq üçün deyiblər: ”zərdüst möğ iymış, möbid iymış, sixguş və məncuş(balaqulaq) iymış, muyguş(qulağı tüklü) iymış” və başqa belənçi gülməli və əhanətli sözlər!!!

Amma bu mə'nasız və dağınaq sözlərin illəti ordan üz verib ki bunları söyləyən hörmətlilər əski ilam dil və kültüründən (ki onların zamanında hələ

سومەرلر

كىشىف اولما مىشىدى) خېرىسىز ايدىلر، او نا گئورە گىرك "الجاهل"
معذور (بىلەمە يىن عوذور لودور) دئمك.
آما اصل قضىيە:

اوروبالى بىلىك صاحىبلىرى و آرخالو گلارى نىن اورتا و او زاق شرق
خوصوصىلە ايرانا اياقلارى آچىلىپ و اسکى لۇوحە لر و كىتىبە لر او خوندوقدان
سونرا ۳۵۰ قوتۇ شوش اثرلىرىندن خانىم دىولا فوانىن باشچىلىقى ايلا
فرانسه لىلسرين واسطە سى ايلە و ۳۵۰۰۰ ايلام دىلىتىدە تاپىلمىش
لۇوحە لرىن آمرىكالى لار واسطە سى ايلە، تخت جمىشىددن آپارىلىپ
شىكاگۇ اونۋئرسىيە سىنندە قالاندىقدان سونرا ايلام دىلى اوخوندو و بللى
اولدو كى ايلاملى لار او زامان زردوشتى لره نه دئىھە ردىلر.

تاپىلمىش لۇوحە لرده زردوشتلى لر ما-كوا-ايىش كىمە سى عونوانىندا
تانيينبىلار كى ما- كى كۆكۈندىن و ياندىرماك، اۆزلىك لىنىدىرماك، بؤلماك و
ايشلىتكى آنلامىندادىر و بو كىمە(ما-كوا-ايىش) عرب دىلينه كىچدىكىدە و قرآندا
مجوس شكىلىنىدە گلىپىدىر.
بو آدين فلسفە سى:

بىلىرىك كى زردوشت حضرتلىرى اۇزو تورك و آدى ايسە زرە
قومونون رهبرى معناسىندا، توركجه بىر كىمە دىر و اود(اوت)ون كىشى و
تاپىماسى بو قوما نسبت وئرىلىپ كى ايلىن آخر چىرىنى سىنندە اود ياندىرماكلا
بو اولايى عزيز ساخلاپىلار و ما-كوا-ايىش سۈزۈدە يعنى اودو دىرى ساخلاپىب
أونا حۆرمەت بىسىلە ئىلر.

سامرا(ساميرە):

عراق اولكە سى نىن بؤيوك، قديم و مذهبى شهرلىرىندن بىرى ساييلان

SÜMERLƏR

Kəşf olmamışdı) xəbərsiz iydilər, onagörə gərək “əl-cahel-o-mə’zur”(bilməyən üzürlüdür) demək.

Amma əsl-i-qəziyyə:

Avrupalı bilik sahibləri və arxaloglarinin orta və uzaq şərq xususilə irana əyaqları açılıb və əski lövhələr və kətibələr oxunduqdan sonra və 350 qutu şuş əsərlərindən xanım diyolafuvanın başçılıqıyla fəransəlilərin vasitəsiylə və 30000 ilam dilində tapılmış lövhələrin amrikalilar vasitəsiylə, təxt-i-cəmşiddən aparılıb “şikago” ünversitəsində qalandıqdan sonra ilam dili oxundu və bəlli oldu ki ilamlilar o zaman zərdüştilərə nə deyərdilər.

Tapılmış lövhələrdə zərdütlilər “MA-KU-İŞ” kəlməsi ünvanında tanınıblar ki “MA-Kİ” kökündən və yandırmak, özəllikləndirmək, bölmək və işlətmək anlamındadır və bu kəlmə(ma-ku-iş) ərəb dilinə keçdikdə və qur'anda məcəus şəkilində gəlibdir.

Bu adın fəlsəfəsi:

Bilirik ki zərdüşt həzrətləri özü türk və adiysə “zərə qovmunun rəhbəri” mənasında, türkçə bir kəlmədir və od(ot)un kəşfi və tapması bu qovma nisbət verilib ki ilin axır çərşənbəsində od yandırmakla bu olayı əziz saxlayırlar və ma-ku-iş sözüdə yəni “odu diri saxlayıb ona hörmət bəsliyənlər”.

SAMIRA(SAMİRƏ):

Əraq ölkəsinin böyük, qədim və
məzhəbi şəhərlərindən biri sayılan

سومرلر

ساميرا شهرى، المعتصم بالله، ابواسحاق محمد ابن هارون الرشيد (١٨٥-٢٢٧ هـ)، عباسى لرين ٨-نجى خليفه سى - همان خليفه کى ايران و آذربايجانين قهرمان و ارن اوغلو بابک اونونلا ساواشا گيردى- زامانىندا، ٢١-نجى قمرى ايلده اونون امرى ايله ساميره دئييلن يئرده کى اورانين سويوندان و هاواسيندان ماراغلانميسىدى بنا اولدو، بو شهرин آدى نين

دوزلمه سينده (وجه تسميه سينده) ايکى عقيده و نظر وار:

الف- بو شهرى گئوروب سئوينتلر و شاد اولانلار اونا سُرَّ من راي (عربجه يعني گئوره ن سئوينر) دئييلر کى سونرالار سامира شكيلينه دوشوب.
ب- بو شهرى گئوروب كدرلنلتلر و آجيقلانلار اونا سائِ من راي (عربجه يعني گئورن غوصه لنر و پريشان اولار) دئييلر کى سونرالار سامира شكيلينه دوشوب.

اما بو نظرلرين هر ايکىسى سهو، يانلىش و كؤكسوزدور، بو شهردن آرخالوگ فازىنتى لاريندا چىخان چوخلۇ سومر ائللرى نين اثرلرى ثبوت اندىر كى اسکى زامانلاردا بو شهرە، سومرلرە باagli بىر مرکز اولدوغونا گئورە، چاميرىيە، ساميرىيە ياخود سومرىيە دئييليرميش كى زامان كىچدىيكتە سامرە، سومرما سامرە و بالاخرە سامرە دئييلدى.

SÜMERLƏR

Samira şəhəri “əl-mö'təsəm-i-billah, əbu ishaq məhəmməd ibn-i-harun-ər-rəşid”(180-227h.q), əbbasilərin 8-nci xəlifəsi-həman xəlifə ki iran və azərbaycanın qəhrəman və ərən oğlu BABƏK onunla savaşa girdi-zamanında, 221-nci qəməri ildə onun əmriylə samirə deyilən yerdə ki oranın suyundan və havasından marağlanmışdı bina oldu, bu şəhrin adının düzəlməsində (vəch-i-təsmiyəsində) iki əqidə və nəzər var:

A-bu şəhəri görüb sevinənlər və şad olanlar ona “sürrə mən ray”(ərəbcə yəni görən sevinər) deyiblər ki sonralar samira şəkilinə düşüb.

B-bu şəhəri görüb kədərlənənlər və acıqlananlar ona “saə mən ray”(ərəbcə yəni görən quşələnər və pərişan olar) deyiblər ki sonralar samira şəkilinə düşüb.

Amma bu nəzərlərin hər ikisi səhv, yanlış və köksüzdür, bu şəhərdən arxalog qazıntılarında çıxan çoxlu sümer ellərinin əsərləri subut edir ki əski zamanlarda bu şəhərə, sümerlərə bağlı bir mərkəz olduğuna görə, “çamırıyyə,samırıyyə yaxud sümeriyyə” deyilirmiş ki zaman keçdikdə “samerrə, sumerra, samirra və biləxərə samirə” deyildi.

سومرلر

سناخريپ:

آشور پادشاهي و ايکينجي سارگونون اوغلو و جانشيني، ٧٥٥ ايل ميلاددان قاباق تخته چيخدى، او بابيل، يهوديه، ماد، عربستان و سونرالار ارمنستان آدلانان يئرلره قوشون چكدى و دؤيوشچو اولاراک مملكتدارلىقدا اوغور قازاندى و اوز شاهليغىنى گؤزل سىسلنديردى، بعضى لر- تىينوا باغلارينى او سالديرىپ- دئيرلر، ٦٨١ ايل ميلاددان قاباق، اوز اوغلانلارى نين بىرى- نين واسيطه سى ايله قتلە يئيرىلدى.

سميراميس:

آشور و بابيل داستانى- تارىخى ملكه سى كى بابيل شهرىنى و باغلارينى سالديردى و عظمت و افتخار باخيمىندان اوز ارينە(نيوس شاها) اوستونلوك قازاندى.

راخى:

آشور ديليندە خانم آنلاميندادير و خانم كلمه سى ده توركجه، خان كؤوندن و اصليندە خانيم(خانيم) اولوب.

SÜMERLƏR

SƏNAXƏRİB:

Aşur padşahi və ikinci SARGONun oğlu və canişini, 705 il miladdan qabaq təxtə çıxdı, o babil, yəhudiyə, mad, ərəbistan və sonralar ermənistən adlanan yerlərə qoşun çəkdi və döyüşçü olaraq məmləkətdarlıqda uğur qazandi və öz şahlığını gözəl səsləndirdi, bəzilər –neynəva bağlarını o saldırıb- deyirlər, 681 il miladdan qabaq, öz oğlanlarının birinin vasitəsiylə qətlə yetirildi.

SMİRAMİS:

Aşur və babil dastanı-tarixi mələkəsi ki babil şəhrini və bağlarını saldırdı və əzəmət və iftixar baxımından öz ərinə(NİNUS şaha) üstünlük qazandi.

RAXİ:

Aşur dilində xanım anlamındadır və xanım kəlməsidə türkcə, xan kökündən və əslində “xan”ım(xanim) olub.

Içindəkilər – ایچیندہ کیلر

səhifə – صحیفہ ünvan – عونوان
۴ سیغمادین عقل لره (غزل)
۵ sığmadın əql'lərə
۶ هدیه و اتحاف
۷ hədiyyə və ithaf
۸	روم سوره سی نین 22-نجی آیه سی و اونون موختلف ترجموھ لرى
۹	rum surəsinin 22-nci ayəsi və onun müxtəlif tərcümələri
۱۳ گیریش
۱۳ Giriş
۲۰ مقدّمه
۲۱ Müqəddəmə
	Birinci qat بیرینجی قات

۲۶ گیل لوحه لرى
۲۷ Gil lövhələri
۳۲ بیلگه میش کیتابی نین داستانی
۳۳ Bilgəmiş kitabının dastanı
۳۴ اصل کیتاب و اونون محتواسی
۳۵ Əsl-i-kitab və onun möhtəvası
۳۶ کیتابین مؤلف و قهرمانی
۳۷ Kitabin müəllif və qəhrəmanı
۳۸ داستانین قهرمانی نین آدی
۳۹ Dastanın qəhrəmanının adı

٤٢	كتابين موضوع و محتواسى
43	Kitabin mövzu və möhtəvası
٥٢	ابدى حيات
53	Əbədi həyat

ايكينجي قات

٥٦	تانيتديرماك
57	Tanıtdırmak
٥٨	اصل مطلب
59	Əsl-i-mətləb
٦٦	سومر كلمه سى نين معناسيinda
67	Sumer kəlməsinin mə'nasında
٦٨	كلمه لر و اصطلاحلارين دوغرو معناسي آنلامى نين اساس شرطى
69	Kəlmələr və istilahların doğru mə'nesi anlaminin əsas şərti
٧٠	بو اولوزلara ندن چومور يا چامير(سومر) ائللري دئييرلر؟
71	Bu uluzlara nədən çomur ya çamır(sumer)elləri deyirlər?

اوجونجو قات

٧٨	سومرلر(چومورلار = چاميرلار) و خط و اليفبا اختراعلاري
79	Sumerlər(çomurlar=çamırlar) və xət və əlfba ixtira'lari
٨٢	خط و اليفبا هاردان و ندن باشلاندى-خط و اليفبانين ايلك مرحله سى
83	Xət və əlfba hardan və nədən başlandı-xət və əlfbanın ilk mərhələsi
٨٤	خط و اليفبانين ايكينجي تکامل مرحله سى
85	Xət və əlfbanın ikinci təkamül mərhələsi
٩٢	اوستانين اليفباسي
93	əvistanın əlfbasi
٩٤	اوستا كيتابى هانسى قوم،ائل،اولوس و ميللتين دileyinde نازل اولوب؟
95 ...	Əvista kitabı hansı qovm,el,ulus və millətin dilində nazil olub?

ايشين ايلكى-موشگولون باشلانقىچ زامانى-اوستا كىتابى و زردوشت پىغمەرى.....	٩٨
99..Işin İlki-müşgülün başlançıç zamani-əvista kitabı və zərdüst peyqəməbər خط و اليفبانين اوچونجو تکامل مرحله سى	١١٢
113Xət və əlifbanin üçüncü təkamül mərhələsi	

دؤردونجو قات Dördüncü qat

سومرلر(چومورلار = چاميرلار) و تارىخين اعجازى.....	١٢٤
125..... Sumerlər(çomurlar=çamırlar) və tarixin e'cazi مادرلين سويو(نژادى).....	١٣٤
135Madların soyu(nəjadi)	
ماد و ايران سۆزو	١٤٢
143Mad və iran sözü ماد سۆزوندە جنسىت	١٤٤
145..... Mad sözündə cinsiyyat ایران سۆزو باره ده.....	١٤٦
147..... İran sözü barədə ایران سۆزونون معنا و آنلامى.....	١٥٤
155..... İran sözünün mə'na və anlami مادرلين ديلى.....	١٥٠
161..... Madların dili ديل، مدنىت و ميللى هويتىن آرادان گئتمك ادعاسى.....	١٦٢
163.. Dil,mədəniyyət və milli hoviyətin aradan getmək iddiasi	

بئشىنجى قات Beşinci qat

اسناد و مداريكين سومرلر باره سينده آچىكلاماسى.....	١٧٨
179.....mədarikin sumerlər barəsində açıklaması سومرلرين ديلى	
180Smerlərin dili	
181.....	

١٨٣	سومرلرین اؤلکه سی حاقيىندا.....
183	Smerlərin ölkəsi haqqında
١٨٦	سومرلر و قانون.....
187	Smerlər və qanun
١٩٢	قانون توركجه بير كلمه دير.....
193	Qnun türkçə bir kəlmədir
١٩٤	سومرلر و اؤلچولر
195	Smerlər və ölçülər
١٩٨	عجيب غريب اتفاق
199	əcib qərib ittifaq
٢٠٠	اون اوچونجو رقم و عددین حکایتی
201	Onüçüncü rəqəm və ədədin hikayəti
٢٠٤	سومرلر و زامان اؤلچوسو
205	Sumerlər və zaman ölçüsü
٢٠٤	ايللرین آدى و دوره سی
205	İllərin adı və dövrəsi
٢٠٨	اون ايکي ايل حيواني نين آدلاري
209	Oniki il heyvanlarının adları
٢١٢	بو ايشين حكمت و فلسفة سی
213	Bu işin hikmət və fəlsəfəsi
٢١٨	بو باره ده عجيب غريب اتفاق
219	Bu barədə əcib qərib ittifaq
٢٢٢	سومرلرین آيلارى نين آدلاري
223	sumerlərin aylarının adları
٢٢٦	بايرام
227	Bayram

٢٣٥	هفته نین گونلری نین ادلارى
231	Öftənin günlərinin adları
٢٣٢	سومرلرین دین، مذهب و اعتقادلارى
233	Sumerlərin din, məzhəb və e'tiqadları
٢٤٠	سومرلرین آخرت عقیدə لرى
242	Sumerlərin axırət əqidələri
٢٤٦	سومرلرین کشف اولunan شهرلرى
247	Sumerlərin kəşf olunan şəhərləri

آلتىنجى قات Altinci qat

٢٥٢	بىستون كتىبه لرى
252	Bisutun kətibələri
٢٥٥	الوند كتىبه لرى
255	Əlvənd kətibələri
٢٥٨	سوئز كتىبه لرى
258	Suez kətibələri
٢٦١	شوش كتىبه لرى
261	Şuş kətibələri
٢٦٣	گودئا نин موجسىمە لرى
263	Gudeanın mücəssəmələri
٢٦٥	حامورابى نين قانون سوتونو
265	Hamurabinin qanun daşı
٢٦٦	نارام سين، نانар و اورناممو شاه
266	Naram sin, nanar və urnammu şah
٢٦٨	ايشتار، عشق ايلاھە سى
268	Iştar eşq ilahəsi

٢٦٩	حسنلو قىزىل جامى
269	Həsənlu qızıl cami
٢٧٠	اور شهرىنде زىگورات
270	Ur şəhrində zigurat
٢٧١	سومر موسىقى آلتلىرىنىن بىرى
271	Sümer musiqi alətlərindən biri
٢٧٢	سومرلر(شعر)
273	Sümerlər(şeir)
٢٧٤	سومر وطنى(شعر)
275	Sümer vətəni(şeir)

بىر سира لوغتلر و آدلارين كۆكى حاقيقىندا

Bir sıra luğatlar və adların kökü haqqında

٢٧٨	بغداد
279	Bəğdad
٢٧٨	پارس
279	pars
٢٨٠	پزشكى
281	pezeşki
٢٨٢	داريوش
283	daryuş
٢٨٤	يلدا گئجه سى
285	yəlda gecəsi
٢٨٤	فارس
285	fars
٢٨٦	شيراز
287	şiraz

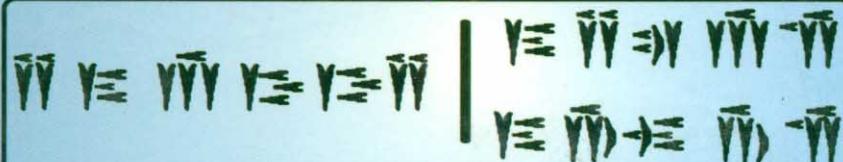
۲۸۶	روستم
287	rüstəm
۲۸۸	رخش
289	rəxş
۲۸۸	دورود
289	durud
۲۸۸	پئرس پولیس حاققیندا
289	perspolis haqqında
۲۸۸	شکتل
289	şekel
۲۹۰	کرشه
291	kərşə
۲۹۰	مجوس
291	məcəus
۲۹۲	سامرا(سامیره)
293	samıra(samirə)
۲۹۶	سناخریب
297	sənaxərib
۲۹۶	سمیرامیس
297	smiramis
۲۹۶	راخی
297	raxi

Çoxlar söz açıb dəhridə tarixo ədəbdən
Hörmət qazanıb bəlkə məqamatə çatıblar
Bu cəmme əşfırın çoxu torpaxda yatıblar
Dünya boyu yaddan çıxarılmaz adı, zikri
Tarixe cəhani, bəşəri daşda yazıblar

ustade müsəlləm sayılıblar bu səbəbdən
həqq istəməyən məşğələni başdan atıblar
şayəd neçəsi batılılə həqqi qatıblar
loho qələmə bağlı qalib rişteye fikri
biçuno çera sumer elin başda yazıblar

SÜMERLƏR

ÇAMIR = ÇOMUR ELLƏRİ

TÖLİF: DUQTUR HÖCCƏTULLAH ZAKİRİ

Hazırlayani:MƏHƏNDİS ƏKBƏR HƏMİDİ ƏLYAR

Tehran,quds şəhəri(həsənxan qalası),ORAL çap və yayın evi,

TEL:(+262) 3840-321-3829222

ŞABƏK(شابک): ISBN-964-06-3666-5